

მაისი და ივნისი, № № V და VI, 1904 წ.

მოგზაური

1904 წელს შუბნალი

„მოგზაური“

გამოვა იმავე პროგრამით; ე. ი. ჟურნალში დაიბეჭდება მე-
დაგოგაუნი, სამეურნეო, სამეკურნალო, სამეცნიერო და ისტორი-
კულტურულ-გეოგრაფიული წერილები. რედაქცია სთხოვს მასწავ-
ლებლებს, მეურნეებს, მეკურნალებს და სამეცნიერო საგნების
მიმდევრთ მოაწოდონ მას ყოველგვარი წერილები მოხსენე-
ბულ საგნებიდამ. 1904 წელს ხელის-მომწერი, ჟურნალს გა-
რდა, მიიღებენ ხუთს პრემიას: 1) ნიკოლოზ ბარათაშვი-
ლის დიდს სურათს; 2) სურათებიანს დამატებას, ე. ი. თე-
ქვსმეტ-თექვსმეტს სურათს ჟურნალის ყოველ წიგნთან; 3) ვა-
ხუშტის „სრულიად საქართველოს გეოგრაფიას“, მის საკუთარ
ხელ-ნაწერიდან მ. გ. ჯანაშვილის რედაქციით დაბეჭდილს
4) სამეურნეო-საოჯახო ნარკვევს და 5) სამეკურნალო-საპიჯი-
გნო ნარკვევს.

ფასი ჟურნალისა იგივე 5 მანეთია, ხოლო ბარათაშვი-
ლის დიდი სურათის დაგზავნისათვის უნდა დაგმატოს ერთი
აბაზი. პირველი და მეორე პრემიები მარტო იმათ გაეგზავნე-
ბათ, ვინც მოხსენებულს ხუთს მანეთს და ერთს აბაზს ერ-
თად შემოიტანს.

ადრესი ფოსტით:

Тифлисъ, Редакціи „МОГЗАУРИ“ (Межевая
улица, № 72).

რედაქტორ-გამომცემელი ი. პ. როსტომაშვილი.

თ ბ ი ლ ი ს ი

სტამბა ა. ქუთათელაძისა, ნიკოლოზის ქუჩა, № 21.

1904

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 20-го Мая, 1904 года.

მშობიარეთა და ახლად-მობილ ბავშთა სამსრუნველო
საზოგადოებანი.

გაგონილი გექნება მკითხველო, რომ საფრანგეთში ხალხი მეტის-მეტად მძიმედ მატულობს, თითქმის ერთ წერტილზეა იქ ხალხის რიცხვი გაჩერებული. ამ გარემოებამ დიდად დააფიქრა საფრანგეთის მამულიშვილები და მედგრადაც შეუდგნენ ხალხის გამრავლების დამაბრკოლებელ მიზეზის შესუსტებას. ბევრსა ჰგონია, რომ ასე თვალ-საჩინოდ შემცირება საფრანგეთის ხალხისა აიხსნება იმით, რომ ფრანგის ქალები ერიდებიან შვილიერებას, შვილების ყოლას, მაგრამ ნამდვილი მიზეზი კი იმაშია, რომ საფრანგეთში და სხვაგანაც მეტის-მეტათ მრავლად იხოცება წვრილ-ფეხობა და განსაკუთრებით ახლად-შობილი ბავშვები და თვით მშობიარენი.

ამის შეგნება და მრავლად დაარსება საფრანგეთში ზემოთ დასახელებულ საზოგადოებათა ერთი იყო.

პირველი ასეთი საზოგადოება საფრანგეთში დაარსდა 1894 წელს ერთს პატარა ქალაქ მოლოში. მას მალე ყურადღება მიაქცია მთელმა საფრანგეთმა და სულ მცირე ხანში დაარსდა ასეთი საზოგადოებანი მთელი ასობით. მოთავეთ ჩყო დოქტორი პეკერი, რომელსაც სამარჯლოიანად ეძახიან დედების მძღიქუდად. ბევრი შრომა და სიყვარული დაუდვა პეკერმა ამ საქმეს და ბოლოს აკი გაიმარჯვა კიდევ: ღღეს მის-მიერ მოწესრიგებულ ამ საზოგადოებათა წყალობით საფრანგეთს ყოველწლივ რჩება ცოცხალი—ასი ათასი ბავშვი (100,000), რომელ-

თაც უსასყიდლოთ უვლიან და თვით მათ დედებსაც ყოველგვარ შემწეობას და დახმარებას აძლევენ წევრნი ამ საზოგადოებათა.

ადვილათ მიხვდება მკითხველი, თუ, მართლაც, რასწორი და უებარი საშუალებისათვის მიუმართავს საფრანგეთის მამულის-შვილებს თავისი ერის დასახსნელად, რომ საუკუნოდ დედამიწის პირიდან არ აღიგავოს იგი! წარმოიდგინეთ საწყალი ოჯახის დედა: მას არ მოეპოვება არც საშუალება და არც ცოდნა, რომ ნასწავლი ბებია მოიწვიოს; არ მოეპოვება სულ უსაქიროესი ნივთებიც კი, რომ მცირედაც არის ადამიანურად მოშობოს შვილი; არ მოეპოვება ტანსაცმელი ახლად შობილისთვის; არ მოეპოვება ხეირიანი საზრდო და, რა საკვირველი იქნება, თუ ასეთს გარემოებაში, ორიოდე თუ ათიოდე კვირაზე, არა თუ ძარტო აქლად-შობილი გამოესალმოს ნათელს ქვეყანას, არამედ თვით დედაც!

სულ სხვაა ახლა იქ, სადაც დაარსდა ასეთი საზოგადოებანი. წევრნი ამ საზოგადოებათა იწოდებიან დედების დებად, ესენი შესანიშნავის თავგამოდებით და სიყვარულით ეძებენ ყველგან თავისს ქალაქში თუ სოფელში ღარიბ დედებს, რომლებსაც სჭირია დახმარება, უმეგობრდებიან მათ და ერთისთვის წინ, მშობიარეობამდის, ყველაფრით ჰმზითავენ მას, ე. ი. მოაქვთ მასთან მუქთად ყველაფერი, რაც კი საჭიროა წესიერად მშობიარობისა და დედისა და ბალლის მოვლა-პატრონობისათვის, ხოლო მშობიარობის დღეს მოჰყავთ საზოგადოების ხარჯით ნასწავლი ბებია, აქიმი (ფინიკობისათვის) და გამოცდილი ხელ-მარდი ერთგული დედაკაცი. ეს უკანასკნელი რჩება მშობიარესთან ათ ღღემდის განუშორებლად და ნებას არ აძლევს ამაზედ აღრე ადგომისა, მაშინ როდესაც საწყალს ოჯახებში მშობიარენი იძულებულნი არიან მესამე-მეოთხედღებზე უკვე აღგნენ ხოლმე. „დედებს დანი“ დაიარებიან ამათთან შინაურულათ, არიგებენ და ასწავლიან — როგორ უნდა მოუარონ თავიანთ თავს, ბალლს და სხვა. ძნელია თქმა, რა-

მდენი ასი ათასი და მილიონი სიცოცხლე—დედებისა და ახლად-შობილთა—აჩუქეს ამ საზოგადოებებმა სამშობლოს, რომლებიც უიმისოდ, დამტკიცება არ უნდა, ჩვეულებრივ უღროვოდ გამოესალმებოდნენ ამ ნათელს ქვეყანას!..

რადგანაც ჩვენში გაცილებით უფრო უარეს მდგომარეობაში იმყოფებიან მშობიარენი და ახლად-შობილნი, რომელთაგან ნახევარზედ მეტი სიცოცხლის პირველსავე წელიწადს ესალმება ამ ნათელს ქვეყანას, ამიტომ ურიგო არ იქნებოდა, რომ ჩვენშიც დაეაარსებდეთ ასეთა საზოგადოებებს, ჯერჯერობით ქალაქებსა და დიდს დაბებში მაინცა.

ივანე როსტომიშვილი.

მოსწავლეთა მოქმედება.

ჯერ კიდევ მე-XVI საუკუნეში დიდებულმა რეფორმატორმა ლიუტერმა სთქვა მწუხარებით: „ხანგრძლივ ჯდომისაგან კლასებში ბავშვები ჩლუნგდებიანო“. შემდეგ, მე-XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, დაიბეჭდა დიდ-მნიშვნელოვანი წერილი მკურნალ ლორინზერისა „ჯანმრთელობის დაცვა სასწავლებლებში“, რომელმაც დიდი გავლენა იქონია მაშინდელს საზოგადოებაზედ და ბევრი მითქმა-მოთქმა და რეფორმებიც გამოიწვია გერმანიის სწავლა-აღზრდის საქმეში. ლორინზერი ამტკიცებდა, რომ მოზარდი თაობა საშინლათ იქანცება იმ აუარებელის სწავლისაგან, რომლითაც სტვირთავენ დღეს სკოლები სახელმწიფოს მომავალ მოქალაქეთ და თხოულობდა რეფორმებს. მისმა წერილმა თვალ-საჩინო გავლენა იქონია რუსეთის პედაგოგიაზედაც. გამოჩნდნენ აქაც მწერლები და პროფესორები, რომლებმაც ყურადღება მიაქციეს ლორინზერისაგან აღძრულ კითხვებს და რამდენიმე შესანიშნავი დაკ-

ვირვება და გამოცდაც მოახდინეს. მაგ., 1879 წელს, კიევის უნივერსიტეტის პროფესორმა სიკორსკიმ მოახდინა შემდეგი გამოცდა 8—17 წლის მოსწავლეებზე: მან დაწერინა მათ 1500 კარნახი და აღმოაჩინა, რომ იმ კარნახებში, რომლებიც ბოლო გაკვეთილებზედ უკარნახა მან მოსწავლეთ, პირველ გაკვეთილებზედ დაწერილ კარნახებთან შედარებით იმავე მოსწავლეებს 33% მეტი შეცდომა გაეკეთებინათ. ასეთივე გამოცდა მოახდინა ნემეცთა მეცნიერმა ფრიდრიხმა და აღმოაჩინა, რომ შევირდებმა დილის კარნახში გააკეთეს 47 შეცდომა, ხოლო შუადღის ორ საათზედ, სამი საათის შესვენების შემდეგ, იმავე მოსწავლეებმა—67 შეცდომა გააკეთეს. შესანიშნავია უფრო შემდეგი გამოცდა: გიმნასტიკის გაკვეთილამდის დაწერილს კარნახში მოსწავლეებმა გააკეთეს 62 შეცდომა, ხოლო გიმნასტიკის გაკვეთილის შემდეგ კი—152, ე. ი. თითქმის ერთი ორად მეტი. წარმოსდგა ეს, თქმა არ უნდა, იქილამ, რომ გიმნასტიკის დროს მოსწავლეთ საშინლად ექანცებათ გულის-ყური, გრძნობა და საზოგადოთ გონება. მოსწავლეთა მოქანცვას მშვენივრად ასურათებს შემდეგი დაკვირვებაც ეგზამენების დროს: 242 მოსწავლისგან, ეგზამენების დროს, 191 მოსწავლემ (ე. ი. 79%-მა) დაკარგა წონაში თვითეულმა $3\frac{1}{2}$ გირვანქა; ცხადზე უცხადესია, რომ მოსწავლეთა ორგანიზმი ამ დროს რაღაც უხილავ ტანჯვა-წვალებათაშია. შესანიშნავია აგრეთვე მოქანცვის გავლენა მადისა და ქამის შემცირებაზედაც. გამოიძიეს-გამოიკვლიეს და აღმოჩნდა, რომ მოსწავლენი ენკენისთვისა და ღვინობისთვის გააცილებით მეტსა სჭამენ. პურსა, ვიდრე სასწავლო წლის შუადა ბოლო თვეებში: აიხსნება ესეც, რასაკვირველია, სრულის მოქანცვით მოსწავლეთა იმ ერთმხრივი წიგნურის სწავლისგან, რომელიც გამეფებულია ჩვენს სასწავლებლებში: მოქანცულის თავის ტვინს ველარ გამოჰყავს გარეთ გონებრივი შრომის პროდუქტები და იწამლებათ-იქანცება. რით და როგორ უნდა ეშველოს ამ სამწუხარო მოვლენას? შეიტანეთ სასწავ-

ლებლებში სამეურნეო-სამრეწველო საქმეები *), შეამცირეთ საკლასო მეცადინეობის საათები, დაკმაყოფილდით მარტო იმ სწავლით, რის სწავლებასაც მოასწრობთ კლასში, მოსპევით ეკზამენები, შემოიღეთ მოსწავლეთა გადაყვანა და სწავლა კლასებში მისგან თვითეული და არა ყველა საგნის ცოდნის კვალად და ნახავთ, რომ მოსწავლეთა დღევანდელი მოქანცვა და დაწვრილმანება-გადაგვარება სრულს დავიწყებას მიეცემა!..

ფე. როსტომაშვილი.

ღვთისა და კაცთა ნათესავის გულისხმავის.

ამ დღეებში შემთხვევა მქონდა დამეველო ჩემის გრძის განათლებულის ნაცნობის დიდებულად აგებული სასახლე. სასახლის მეორე, მესამე და მეოთხე სართულების მომეტებულმა ნაწილმა სავსებით დამაკმაყოფილა, ისე უხვად იყო შათში სინათლე, ლაზათი, სიმშრალე და სხვა ყოველი ხელის-შემწყობი მოწყობილობა, თუმცა უმთავრესი კი აკლდა: შესაფერი ეზო და ბაღი. იმოდენა დგმურების წვრილ-ფეხობისათვის მაინცა... მაგრამ ყველა ეს სიამოვნება მალე სრულ უსიამოვნებად შემეცვალა, როდესაც ჩავეში ძირის სართულში. ხუროთ-მოძღვარს ეტყობა ყოველი ღონე ელონა, რომ სასახლის ეს ნაწილიც რამდენადმე დაჰმსგავსებოდა ადამიანთა საცხოვრებელს, მაგრამ ამაოდ! გოდლოვანი კედლები სასახლის მთლად ცივი და ნოტიოებია, მაგრამ რა სათქმელია ყველა ეს მს-ცოცხლებელის მზის სინათლის სრულ უქონლობასთან! ბევრს ოთახებში ისე ბნელა, რომ ცეცით დადიხარ, სადმე არ ჩავი-

*) იხ. ტ. ართმელაძის ახალი წიგნი: „რამდენს მილიონს მანეთს ჰკარგავს მარტო იმერეთი, რომ სასახლე განათლება და მეურნეობა-მრეწველობა დროს შესაფერად არა აქვს მოწყობილი? ფასი 10 კაპ. ისუილება „მოგზაურის“ რედაქციაში.

ჩეხოლა!.. ასეთი ჯოჯოხეთია, მკითხველო, ამ სასახლის ძირის სართული და სულ სავსე კია გონიერი ადამიანებით! ერთი ოთახი რა არის, ერთი ოთახიც ვერა ვნახე ცარიელი, ისეა ყველა გამოქედილი იმ ორ-ფეხა ცხოველებით, რომელსაც ჰქვია მფეე ბუნებისა! ყვითელნი, დაღვრემილნი, ნახევრად თვალ-მოხუჭულნი, ტლანქნი, მძიმენი—აი საერთო სურათი აქაურ მცხოვრებთა... დრო კია ღმერთმანი ჩვენც შევიგნოთ, რომ ყოვლად წინააღმდეგია სვინიდისისა და განათლებისა ასეთი ჯურღმულების გაქირავება ადამიანთა სადგომად! დროა შევიგნოთ, რომ ჩვენი ასეთი ქცევა პირდაპირ ადამიანის მოკვლას უდრის და ამიტომ, სანამ ჩვენშია ცემოვიდოდეს კანონით აღკრძალვა ასეთის სადგომების გაქირავებისა, როგორც ეს ბევრს განათლებულს ქვეყნებშია უკვე შემოღებული, თვით ჩვენ უნდა ერთხელ და სამუდამოთ აღკრძალოთ მიწაში აგებულ სადგომების გაქირავება რაღაც რამდენიმე ასი მანეთის გულისათვის!.. ჩვენ ბევრსა ვსტირით, რომ ვერა და ვერ მოვსპევით თბილისში ხუნაგი, სახადი და მისთანა მოარულეები და იმას კი აღარ ვკითხულობთ, რომ ამათი უმთავრესი ბუდე ეს სარდაფებია და სანამ ერთხელ და სამუდამოთ არ ავღკრძალავთ ამათში მცხოვრებას—არც ეს მოარული სენები მოისპობიან...

ივ. რასტომაშვილი.

დედები შესანიშნავ ადამიანე- ბისა *)

წმიდა ავგუსტინი

(354—430 წწ.).

წმიდა ავგუსტინის მამა წარმართი იყო, დედა კი ქრისტიანი, წმიდანათ ჩარიცხული წმ. მონიკას სახელით. ადვილი მისახვედრია, თუ ვისი გავლენით აღიზარდა ავგუსტინი ეკლესიის სვეტად. გასაკვირველი არაა, რომ შვილი შეიქმნა თავის კეთილ-მორწმუნე, წყნარი და გულწრფელის დედის მსგავსი.

ავგუსტინის დედა იყო ქრისტიანი დედმამის შვილი. ის ბავშვობიდანვე დიდს სიყვარულს იჩენდა ცოდნისადმი და დიდის გულ-მოდგინებით ისმენდა ბაბუას საუბრებს ქრისტიანების წვაოებაზედ.

საკმარისია წაიკითხოთ წმ. ავგუსტინის აღსარება, რომ დარწმუნდეთ ამაში. ამ წიგნის ავტორი დიდის აღფრთოვანებით იხსენიებს თავის კეთილ-მორწმუნე და წმიდა დედას. ის ამტკიცებს, რომ დედაჩემი ძალიან პურადი ადამიანი იყო და ყოველ კაცს შეძლებისა დაგვარად დახმარებას უჩენდაო. მან ჩამინერგა მე ღვთისადმი სიყვარული, შემაძულა ბოროტებაო.

პატარაობისას წმ. ავგუსტინი ცელქი და ზარმაცი ყოფილა. მას სძულდა ბერძნული ენა და განსაკუთრებით მათე-

*) იხ. „მოგზაური“ 1903 წლისა.

მათიკა: „ჩემთვის სწორეთ აუტანელია, როცა მესმის, რომ ორჯელ ორი ოთხია“-ო, იტყოდა ის. მასთან ის პატარა ქურდიც ყოფილა და დედას ხშირად ჰპარავდა განჯინილამ ხილსა, რითაც დიდათ განაწყენებდა ღვთის-მოყვარე მშობელსა. ძნელი იყო ასეთის ბუნების შვილის აღზრდა, მაგრამ სულგრძელმა დედამ ყველაფერი დასძლია და შვილი კეთილ გზაზედ დააყენა.

— „ყოვლად შემძლებელი უფალო! შენ რომ არ მომიძულე, ეს დედაჩემის წყალობით იყო, რომელიც დღე და ღამე სტიროდა ჩემთვის და უნდოდა ჩემი კეთილ გზაზედ დაყენება“, — ამბობს თავის აღსარებაში წმ. ავგუსტინი ის მარად მხოლოდ ამას ეხვეწებოდა ღმერთს: ოღონდ ჩემი შვილი კეთილი და პატიოსანი გამოიყვანე და სიმდიდრე და ოქრო არ მინდაო“. ის ცრემლებით ეხვეწებოდა ერთს ეპისკოპოსს, რომ მას ჰეშმარიტ გზაზედ დაეყენებია მისი შვილი. — „კმარა, უთხრა ეპისკოპოსმა: მე დარწმუნებული ვარ, რომ ის შვილი, რომლის დედა ასეთის მწარე ცრემლებით სტირის და სწუხს მისს სიცუდეს, შეუძლებელია ჰეშმარიტ გზას არ დაადგესო“.

სწავლის განსაგრძობად ავგუსტინი იძულებული იყო მშობლებისთვის თავი დაენებებინა და სხვა ქალაქში ეცხოვრა. წიგნების კითხვამ, გართობა-თამაშობამ და საზოგადოებამ დიდი გავლენა იქონიეს მასზედ, ასე რომ მან სიყმაწვილეშივე გამოსცადა ყველაფერი, რაც კი შეხვდება ახალგაზდა ყმაწვილ კაცს. ერთხელ ავგუსტინმა უთხრა დედას: „რომში მინდა წავიდეთ“. დედა ტირილით ეხვეწებოდა შვილს ნუ დამტოვებო, მაგრამ შვილმა არ გაუგონა და მხოლოდ იმით დაამშვიდა მოსიყვარულე დედა, რომ უთხრა: „მეგობრის სანახავად მივდივარო“.

როცა მარტო დარჩა წმ. მონიკა, ჯავრისაგან კინალამ სასოწარკვეთილებაში ჩაეარდა და გადასწყვიტა თითონაც წასულიყო რომში, თუმცა ბევრი გაჭირება მოელოდა მას, რადგანაც ღარიბათ იყო. რომში მისვლისას, მონიკამ გაიგო, რომ

მისი შვილი მილანში გადასახლებულიყო. მონიკა მილანს გაემგზავრა და მივიდა შვილთან, რომელსაც იქ უკვე გაეცნო წმ. ამბროსი და დიდის სიბეჯითით ისმენდა მის ქადაგებებს. დედისაგან პატარაობიდანვე გაპოხიერებულმა გულს ძალიან მრუხდა წმ. ამბროსის სიყვარულით გამჯდარი ქადაგებანი და იგი ერთბაშათ დაადგა ქეშმარიტ გზას...

ერთხელ ავგუსტინმა ჰკითხა დედას: „ბედნიერია ის კაცი, რომელმაც თავისს საწადელს მიაღწია?“—წმ. მონიკამ უპასუხა: „თუ იმას მიაღწია, რაც სწადდა, მაშინ ხომ კარგია, ხოლო თუ რამე ცუდს გადაეყარა ამ დროს, არ არის ბედნიერებაო“. ამის შემდეგ შვილმა გადაწყვეტიტ სთქვა, რომ დედაჩემის ქკუამ ფილოსოფიურ ჰაზროვნებამდის მიაღწიაო.

სიკვდილის წინ შემდეგი სიტყვები უთხრა დედამ შვილს: „აწი მე აღარ მიხარიან სიცოცხლე; მე მინდოდა ჩემს სიკვდილამდე შენ ნამდვილ ქრისტიანათ დამენახე. უფალმა შეიწყნარა ჩემი ლოცვა და აწ მე ქვეყანაზედ აღარაფერი დამრჩენიაო“.

გავიხსენოთ ისიც, რომ წმ. მონიკამ ჯერ აღრევე შეასრულა ერთი კეთილი საქმე, რომელმაც ის ძალიან გაახარა. მისმა წარმართმა ქმარმა, ცოლის ჩაგონებით, ქრისტეს სარწმუნოება მიიღო. წარმართ მამას თავიდანვე უნდოდა, რომ შვილი მისი ქრისტიანი არ ყოფილიყო, მარა დედამ დაძლია: აიროგორი გავლენა აქვს დედას შვილზედ! წმ. ავგუსტინი მამის შესახებ ლაპარაკობს: „მას არაფერის გზით არ შეეძლო იმ გავლენის ჩემში გაქარწყლება, რომელიც დედაჩემს ჰქონდა ჩემზედ. მიუხედავათ იმისა, რომ მისი მაგალითები საინტერესონი იყვნენ, მან მაინც ვერ შემაძულა მე ქრისტე, რომელიც მას არ სწამდაო“.

საჭირო არაა ვილაპარაკოთ წმ. ავგუსტინის ჯავრზედ დედის სიკვდილის გამო. ვიტყვით მხოლოთ იმას, რომ მან მთელი დამე მომაკვდავის თავთან გაატარა.

ჯავრი დედის სიკვდილის გამო მას მთელ სიცოცხლე-

ში არ მოშორებია; ის ყოველდღე ლოცულობდა დედის სულისათვის და ძლიერ ხშირად ლაპარაკობდა მასზედ მგებობრებთან. გაიარა ოცდა ათმა წელმა ამის შემდეგ; ერთხელ ის მუსაიფობდა ხალხთან იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა ვიხსენიებდეთ ჩვენს მიცვალებულებს; ამ დროს ის ისე აღელდა, რომ წინ წარმოუდგა დედის სურათი ცოცხალივით...

წმ. მონიკას სახელმა ბევრი საუკუნოები იცოცხლა. ეკლესიამ არ დაივიწყა მისი საქმენი და ღირსეულათ დააფასა ის. მარა ღარიბი ქვრივი თავის დღეში ვერ მოიხვეჭდა ასეთს სახელს, რომ მას არ აღეზარდა უღირსეულესი მამა კათოლიკე ეკლესიისა. წმ. მონიკასი და წმ. აგუსტინის სახელები მარად ერთმანეთთან არიან შეკავშირებულნი.

ვ. მაჯაქიაშვილი.

წიგნთ-საცავები საფრანგეთში.

საფრანგეთის სოფლის სკოლებთან ყველგან არსებობს წიგნთ-საცავები, რომელთა საშუალებით ბავშვებს და მოზრდილებსაც შეუძლიათ, შეეცნონ განათლება. ამის გამო განვითარება ამ დაწესებულებათა ითვლება პატრიოტულ და საყურადღებო საქმედ, არა მარტო საზოგადოებისა, არამედ თვით მთავრობისაც, რადგანაც წიგნთ-საცავებს დიდი მნიშვნელობა აქვთ მოსწავლეთა, მეურნეთა და ხელოსანთათვის. ზოგიერთი პედაგოგები ურჩევენ, შეავსონ წიგნთსაცავები სამეურნეო მოთხოვნებითაც, რადგანაც ამ გვარი წიგნები გაავრცელებენ სოფლის ხალხში გაუმჯობესებულ წესებს მიწის დამუშავებისასო. წიგნთ-საცავისათვის წიგნების ამორჩევა მინდობილი აქვს მასწავლებელთ, რომელთაც კარგად იციან საჭიროებანი და მოთხოვნილებანი ხალხისა. მასთან მასწავლებლები მოვალენი არიან ზედმიწევნით იცოდნენ შინაარსი სახალხო წიგნთ-საცავების წიგნებისა, რათა შეეძლოთ მკითხველის დახმარება წიგნების არჩევაში ასაკისა და გემოვნების შესაფერად. პირველდაწყებითი სკოლათა მასწავლებელნი ხშირად მიმართავენ წიგნებით და ფულით დახმარებისთვის სხვადასხვა საზოგადოებებს, დაწესებულებებს და კერძო პირებს.

სოფლის ხალხთან დაახლოვებული პირები ამბობენ, რომ საფრანგეთის გლეხები ბევრს კითხულობენ, მაგრამ უფრო გაზეთების ფელეტონებს, რომანებს, რომლებიც შედის რა მათსოჯახებში, სტოვებენ ბავშვებში ღრმა კვალს უზნეობისას. წიგნთ-საცავები უნდა ებრძოდნენ ამ ბოროტებას სასარგებლო

და კარგი შინაარსის წიგნების მოპოვებით, რომლებიც ავითარებენ ადამიანის გონებას, ზნეს და ხასიათს. კარგი და სასარგებლო კითხვა შეადგენს ძალას და დიდებას ხალხისას.

საფრანგეთის წიგნთ-საცავებთან მჭიდროთ არის შეკავშირებული სკოლის დღესასწაულები, რომლებიც ძლიერ ვრცელდება ამ ეპოქად მასწავლებელთა ინიციატივობით. ამ დღესასწაულების პროგრამაში შედის მწყობრი გალობა, მუსიკა, საუკეთესო მწერალთა მოთხრობების და ლექსების წაკითხვა, სათეატრო წარმოდგენების გამართვა და სხვა. მონაწილეობას ამ საქმეში იღებენ, როგორც მოსწავლენი, ისე მოზრდილნი.

ვლადო ბზვანელი.

სასტიკობა ოჯახსა და სკოლებში.

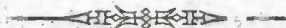
(ჰატაკა შენიშვნა).

პეტრე დიდაძე რუსებს ნაკლებად ჰყვანდათ მეცნიერულად განვითარებული საზოგადო მოღვაწენი. არა ჰქონდათ მათ არც საზოგადო სწავლა-განათლების სასწავლებლები და არც საერო ლიტერატურა. მაშინდელი მასწავლებლები და ხალხის დამრიგებლები ფიცხლად უფრთხობდნენ ბავშვებს აზროვნებას და აფასებდნენ მარტოოდენ ზნეობასა და სიმშვილეს. ერთ ამ გვარ მასწავლებლებისა და ხალხის დამრიგებლების რაზმს ეკუთნის რუსების თანამედროვე რეფორმატორი ბ-ნი მენშიკოვიც, რომელიც, როგორც ამას წინადავაზეთს: „ცნ. ფურცელშიაც“ იყო ნაამბობი, სულითა და გუ-

ლით ტდილობს დაამყაროს სკოლებში უკიდურესი სასტიკობა ჰუმანიზმის ნაცვლად. აქ უნებლიეთ ებადება კაცს თავში კითხვა: ნუთუ შვეიცარიის გენიოსის პედაგოგის პესტალოცის დაუცხრომელი ქადაგება, — რომელმაც საქმით დაუმტკიცა მთელს ქვეყანას, რომ სათნოებისა და ჭკუის სწავლება ბავშვებისათვის შეიძლება უცემატყეობთაც საკუთარის მაგალითით და კეთილის აღერსიანის სიტყვით, — მარტოოდენ ცარიელი სიტყვების რახარუხი იყო და სხვა არაფერი?

ყოველ სასჯელს შეუძლიან განარინოს ბავშვი ცუდი ჩვეულებისაგან, მაგრამ ვერასოდეს კი ვერ აღმოფხვრის ფესვიანად ბოროტებას. ბავშვს, რასაკვირველია, რიდი ექნება ჩაიღინოს უფროსების წინ ის, რისთვისაც იგი უთუოთ დაისჯება, მაგრამ ზურგს იქით კი ცუდი შინი მას უფრო უორკეცდება, ანუ თავს იჩენს იგი იმაში სხვა სახით. ბოროტების გასწორება შეუძლებელია ბოროტებითვე და შურისძიებით. ისტორია სავსეა მაგალითებით, რომ ბრიყუული ზნეების მოღობობა შესაძლოა მხოლოდ სიწყნარით და განათლებით. ყველა საუკეთესო ფსიხოლოგები ამტკიცებენ, რომ ზნეობა კაცისა სავსებით დამოკიდებულია მის გონებით განვითარებაზედ. ამ გვარად საუკეთესო საშუალება განსამტკიცებელად ზნეობისა და ნებისა არის კარგი წრე და წესიერი გონებითი განვითარება, თუმცა არც ის აზრი უნდა დავივიწყოთ ღვთის წინაშე, რომელსაც ასე აშკარად ქადაგებს ქართული ბრძნული ანდაზა: „შვილი მტრულად გაზარდე, მოყვრულად გამოგადგებაო“.

ბ. ელგანდაშვილი.

რამდენიმე სიტყვა ბავშვების სწავლა-აღზრდაზე სკოლაში მიბარებაზე.

შეტი იქნებოდა სიტყვის გაგრძელება მაზედა, რომ ჩვენი სკოლა სავსებით ვერ აკმაყოფილებს პედაგოგიის მოთხოვნილებას მოსწავლეთა აღზრდაში. ამისი მიზეზი სხვათა შორის ჩვენი ოჯახის გონებრივად, ზნეობრივად და ნივთიერად უნუგეშო მდგომარეობაც არის და სანამ სავსებით განკარგებული არ იქნება ეს დედა-ბოძი აღზრდისა, ვერც მოზარდი თაობის საუკეთესო აღზრდას შეევესწრებით. უკეთუ მოსიყვარულე მშობელთა მეთვალყურობის ქვეშ ცოტათი მაინც განმტკიცდება ყრმაში ჯერ შეუძნეველად, ხოლო შემდეგში ცნობიერადაც, აზროვნება და ზნეობითი ჩვეულებანი, მაშინ სკოლაშიაც ადვილი იქნება მისთვის შეთვისება იმ სათნო მისწრაფებათა, იმ მხურვალე სიყვარულისა მეცნიერებისადმი, რომელთაც შემდგომად მარტოოდენ შეუძლიანთ მისი ფეხზე დაყენება მძვინვარე ცხოვრების ბრძოლაში. უკეთუ ოჯახში, სკოლაში მიბარებამდე, ყრმა არ ყოფილა გონივრულად მომზადებული, შემდგომად მხოლოდ განსაკუთრებით ნიჭიერთ შეეძლებათ მიღება საფუძვლიან ცოდნათა. ან კი როგორ შეუძლიან ბავშვს ყურადღებით მოსმენა საათის გაკვეთილისა კლასში, როდესაც სახლში არა ყოფილა იგი მიჩვეული არც ფიქრსა და არც თვისი ყურადღების ძალის ხმევასა ათ წუთსაც არის გაბმით.

ამნაირად ყოველი ჩვენი წარუმატებლობა აღზრდაში წარმოსდგება იმისგან, რომ იგი იწყობა მხოლოდ სკოლის მაგი-

დიდგან, როდესაც ხასიათი უკვე დონეზედ დამდგარა, ხოლო უქმობას მიჩვეულს გონებას სრულიად უკუღმართი მიმართულობა მიუღია.

მომავალ ისტორიკოსს, შემსწავლელს ჩვენის პედაგოგიკისას და საყმაწვილო ლიტერატურისას, ალბად მეტად გაუძნელდება გამოხატვა იმ აღზრდისა, რომელიც ეძლევა ჩვენს დროში ქართველ ყრმებს სკოლის მაგიდამდე. ვერც ფიზიკურისა და ვერც გონებით-ზნეობითის აღზრდისათვის ჰპოვებს იგი რასმე თვალ-საჩინოს. ფიზიკური აღზრდისათვის, როგორც მოგეხსენებათ, არსებობს ნიკოლოზ ავალიშვილის-მიერ ჩინებულად ნათარგმნი კომბის სახელმძღვანელო, სახელწოდებით „ბავშვების მოვლა“, ხოლო გონებითისა და ზნეობითის აღზრდისათვის — ობოლი მარგალიტი ალ. ნათაძისა „ჩვენს დედებს“ და ივანე როსტომაშვილის წერილი: „დაჩანის განკუთვნილ აღზრდა-განვითარება“. გასაოცი არ არის, რომ ქართველ მშობლებს არა აქვთ ნათელი წარმოდგენა რაციონალურ აღზრდაზედ, როდესაც ჩვენი პედაგოგიკა მაგდენად არაფერს ჰგონობს მისთვის. დრო კია ღმერთმანი, რომ ჩვენმა პედაგოგებმა დროებით მაინც თავი ანებონ მარტოოდენ საკუთარი კუჭის სამსახურს და ცოტათი ამ არსებითის ნაკლის შევსების თვინაც გაისარჯნენ.

ჭეშმარიტების მოყვარე.

იაპონიური სკოლა.

(შრეიდერის მოგზაურთბილამ).

სასწავლო ოთახის იატაკი დაგებულია ლათანის წმინდა ქილობებით. ამ ქილობებზედ ჩამწკრიბულნი სხედან მოწაფენი დაბალი მაგიდების წინ, რომლებზედაც წყობისად დალაგებულია წიგნები, სახაზავები, ბეწვის კალმები, შავი სამხატვრო წამალი და სხვადასხვა ქალაღი. მოწაფეები მხიარულად არიან, თავი სრულებით თავისუფლად უჭირავთ. სჩანს, რომ ფესვი სწავლისა მათთვის სრულებით მწარე არ არის. ბეწვის კალმებო სრულიად და უჩუმრად მიცურამენ ქალაღდზედ. ძრიელ ძნელია, მართალია, დაწერა რომელიმე ნიშნისა, მაგრამ სამაგიეროთ როგორ საინტერესოა! პაწიებს მოშავგვრემანო პირის სახეები წითლად დაპკრახვით, თვალეები უბრწყინამენ, მეზობლები შესცქერიან ერთი-ერთმანეთს და გატაცებით და მახვილად საუბრობენ და კამათობენ რომელიმე საგანზედ. აქა-იქ ისმის ხარხარი, სასწავლო ოთახში ჩვენთვის წარმოუდგენელი ალიაქოთი სდგას, მაგრამ გამხდარი პირ-მოპარსული მოხუცი მასწავლებელი ამ ყმაწვილურს ჟივილ-ხივილში არაფერს ცუდს არა ჰხედავს, მხოლოდ ხანდახან, როცა თავ-დავიწყებულ პაწია მობაასეთ წყნარი ლაპარაკი ყვირილათ გადაექცევათ, იგი სრულებით თავს იყრუებს, ყურებში თითებს იცომს და საცოდავად გადაპყურებს მოწაფეებს... ალიაქოთი წყნარდება.

ბ-ნი შნეიდერი და მასწავლებელი ლაპარაკში გაებნენ.

მასწავლებელმა განუზიარა უმთავრესნი წეს-რიგნი იაპო-

ნიურის სწავლებისა: „უწინარეს ყოვლისა საჭიროა ბავშვებისათვის თავისუფლება. იგინი თვით უნდა ცდილობდნენ სწავლასა. საჭიროა ხელმძღვანელობა და არა ძალადობა. ძალდატანებით და დასჯით ვერაფერი კარგი ვერ გარიგდება...“

— სჯით ხოლმე თქვენ მათ ოდესმე?—ჰკითხა ბ. შრეიდერმა.

— ძალიან ხშირად. დასჯა მდგომარეობს იმაში, რომ მე ვუცხადებ მათ ჩემს უკმაყოფილებას. შეურაცხყოფა ანუ გაუგონრობა უფროსისა ჩვენში დიდ ცოდვად ითვლება, და ერთი საცოდობაა საბრალო ბავშვის ყურება, როცა უკმაყოფილებას ვუცხადებ მას, ისე საგრძნობელია მისთვის ჩემი უკმაყოფილება.

— ბევრი გყავთ თქვენ ცუდი მოწაფეები?

— მე ცუდები სრულებით არა მყვანან: იაპონური ანდა-ზაა: „თუ მოწაფე ცუდია—ცუდია მასწავლებელი“. საჭიროა მხოლოდ ცოდნა ბავშვის წახალისებისა სწავლით—და იგი ისწავლის რამდენიც შეეძლება.

ასეთია იაპონური სკოლა: გონივრული, თავისუფალი, მხიარული, რაღაა უკეთესი?.. ამიტომ გასაკვირველი არ არის, რომ იაპონიაში ყველანი სწავლობენ და ძლიერ გულ-მოდგინეთ, სწრაფათ და საფუძვლიანადაც სწავლობენ.

გ. ელგანდაშვილი.

ზღაპრების მნიშვნელობა.

ხუთი წლის ბავშვებისათვის საჭიროა ზღაპრების თხრობა, მხოლოდ იმ პირობით კი, რომ მთხრობელს გეგმებოდეს ზღაპრების გამორჩევა და მათი განმარტება. ამაოდ ამტკიცებენ ზოგიერთი პედაგოგები, რომ ვითომ ზღაპრები აღწევენ ბავშვებს არა სწორ შემეცნებათ ბუნებაზედ. ზღაპარი მაშინ მოუტანს ბავშვებს ვნებას, როდესაც ხელმძღვანელი კარგად ვერ აუხსნის მას. ამგვარ შემთხვევაში ბავშვები აქცევენ ყურადღებას მხოლოდ მის გარეგან, მოღიანდების, ფორმის. ამიტომ არამცა და არამც არ უნდა ვაწვდიდეთ იმისთანა ზღაპრებს, რომელნიც მხოლოდ აშინებენ ანუ აართობენ უცნაური ოცნებითი სიკრულით. გარნა რამდენია იმისთანა ხალხური ზღაპრები, რომლებშიაც იხატება მშვენიერი მსოფლიო, ქეშმარიტება, გონივრული ჰაზრი. დახასიათებულია რომელიმე ცხოველი, პოეტურად აწერილია ბუნება. ზღაპრები იდევით მშვენიერნიც, ხანდახან შეიძლება ჯერ კიდევ ვერ იყვნენ მათთვის მისაწდომნი. ამნაირებს ეკუთვნიან იმისთანანი, რომლებშიაც გამოხატულია მეტად რთული კაცობრიული დამოკიდებულებანი, ანუ მახვილი სატირა საზოგადოების ნაკულღევანებებზედ. უნდა ვიწყებდეთ სრულებით გასაგები ზღაპრებიდან, სადაც უმთავრეს განთვისებულ მოქმედებას ასრულებენ ბავშვებისათვის ცნობილი ცხოველები, სადაც ვპოევებთ ნამდვილ აღწერას ბუნებისას, ანუ რომლებშიაც აღწერილია მარტივი, ბავშვებისათვის გასაგები დამოკიდულებანი. ცოდნა იმისთანა ზღაპრებისა არ განაშორებს ბავშვს საკვ-

ლავოდაც ბუნების კვლევისაგან, ჰარიქით, გაუღვიძებენ სიყუარულს მისას. შემდგომ საბუნების-მეტყველო-ისტორიულის ბაასისა, ზღაპრული ოცნება მხოლოდ განაცხოველებს საგანს და არ მოგვეცემს წინააღმდეგ ცნებათ ბუნებაზედ. არ უნდა გვეშინოდეს ფანტაზიური ალღეგორიისაც აგრეთვე დიდად. ბავშვისათვის ეს ყოველად უბრალო და ადვილ-მისაწდომი ფორმაა, რომელშიაც შესაძლებელია გატარება იდეისა ქეშმარიტებაზედ, მოწყალებაზედ, სიბრალულისა და სიყუარულებზედ მოყვასისადმი. რადესაც ჰსურთ ბავშვისათვის შეთვისება კარგის გრძნობებისა, ჩვეულებრივის მოთბრობის სახით, უმეტეს ნაწილად შედიან შეცდომაში: მოთბრობა გამოდის ანუ მშრალი, მისი დიდაქტიკურის ხასიათის მიზეზისა გამო, ანუ ისე ღარიბი შინაარსით, რომ ვერ ახდენს ვეთაფითარს შთაბეჭდილებას. სხვა რომ არა იყოს-რა, ფანტაზიას უნდა ვავითარებდეთ უფრო იმიტომ, რომ იგი საფუძველია შემოქმედებითის ნიჭისა იუმიხოდ კაცი იქნებოდა მარტო წარამარა მკვლევარი მოვლენათა, რომლის გონება ვერ მისწვდებოდა იდეებსა, ცხოვრების ერთიანად და მთლიანად შესაგებადა. აქ ფანტაზია გონებასთან ერთად მოქმედებს და მათი კანონიერი და ჰარმონიული განვითარება შეადგენს იდეალს აღზრდისას. მკვირე-წლოვანი ბავშვების აღზრდა, რასაკვირველია, უნდა იწყობოდეს ბუნების კვლევით, რომელსაც ეგოდენ დიდ მნიშვნელობას აძლევენ ნამდვილი პედაგოგები. მაგრამ, თუ ბავშვს ჩვენ მარტო ბუნებას ვაკვლევინებთ და განკერძობით მივკერძავთ სხვადასხვანაირ კოდნათ მისას, ამით ჩვენ, მართალია, გავუხსნით მათ გონებას და მსჯელობას, მაგრამ თუ გვინდა აღზრდა სრული იყოს, ბავშვებს იმისთანა შემეცნებანიც უნდა მივცეთ, რომელნიც განავითარებენ გრძნობასაც, რათა ჩვენი ბავშვები ვითარდებოდნენ ჰარმონიულად და არა ერთმხრივად.

ბ. ელკანდაშვილი.

ბერიკაცის წერილები.

წაკითხულია და გაკანდილი.

15 თებერვალსა. ქართველები დაუდევრები ვართ, გულ-
დამჯდარი საქმე გვეჩოთირება. აიღეთ ჩვენი ყოველდღიური
გაზეთები: ტელეგრამებს ბარბაროსული სიტყვებითა სთარგ-
მნიან, ჰკითხულობ, ჰკითხულობ და ვერა გაგიგიარა, თუ თან
რუსული გაზეთი არ წაიკითხე, აზრს ვერ მიუხვდები. მაგალ.,
„დილით მობძანდა დიდი მთავარი კირილე ვლადიმირის ძე,
მიეგება ამ ქვეყნას მთავარ-უფროსი“. ან კიდევ: „ტფილისში
ჩამოვიდა და „სევ. ნომრებში“ ჩამოხტა ბაქოს გუბერნატორი.
ამას დაემატება კიდევ ამწყობების უთვალავი (კორექტურუ-
ლი) შეცდომები, ვერა გაგიგია-რა—გორია, თუ ღორი, ან
ლომი. ხან ისეც არის, რომ აზრითაც ვერას მიუხვდები, ნა
მეტნავად ვერას შეისმენ საკუთრივ სახელების გადარეულო-
ბაში: ყუბანის უფროსი გენერალი მალაშა (მალამას მაგივ-
რად) და სხვა მრავალი. წარმოსდგება იმისაგან, რომ საქმის
მუყაითობას არა ვართ შიჩვეულნი, უგულოთ ვმუშაობთ, ლო-
ნე-მოწყვეტილებიქვსაქმობთ. ქალაქელებს კიდევ არა გვიშავს რა,
რუსული გაზეთებით წავალთ იოლას; ვინც მარტო ქართულ
გაზეთებზეა დამყარებული, ნამეტნავათ სოფლებში, იმათთვის
გაზეთი წასაკითხათ მოუხერხებელი გახდება და კითხვაზე გულს-
აუცრუებს. ისეც ნაკლები მკითხველები ჰყავს ჩვენს გაზეთებს
და უგულო ბეჭდვითაც უფრო ერთიანათ დაფთხებიან...

18 თებერვალს. ლარიბებზე ფული დაარიგეს, გათბიფოა.

ძრიელი სიცივეები დაიჭირა, ღარიბსა და ღატაკს არც შეშა აქვს, არც რიგიანი სახლი და სადგომი ბინა. სია, ვისაც დახმარება ერგოთ, არ გამოქვეყნდება ხოლმე და არც რიგია, რომ გამოცხადდეს. ისე კი რომ ვიცოდეთ, ვის რა არგუნეს, ურიგო არ იქნებოდა, მომეტებუტად უფრო ის, თუ რა ხალხის ღარიბებს უფრო მეტი შემწეობა და დახმარება მიაწოდეს. საზოგადოთ ჩვენი ქალაქები სავსეა ღარიბი ხალხით. უქონელი და შეუძლებელი უფრო მეტია, ვინემ შეძლებული და გაუჭირებელი. ღარიბებში დიდი წილი, რასაკვირველია, ქართველებს უჭირავთ და სიღარიბის მიხედვით გაღატაკებულ ქართველობას უფრო მეტი წყალობა უნდა ერგებოდეთ ხოლმე, ნამდვილად კი ვიცით, რომ საწყალობელ წყაროებიდამ ქართველებს უფრო ნაკლები ლუკმა ეძლევათ, ისიც ყველა გაჭირებულს არა, ათასში რომ ერთი მოჰყვეს, დიდი ღვთის წყალობაა! ტფილისშიაც ქალაქის მცხოვრებთ შორის ქართველები შეადგენენ გაღატაკებულ წრეს. მაგრამ მათს სიღარიბეს ვერაფერ ხედავს, განძრახ თვალს აშორებენ და დასარიგებელ ფულიდგან საცოდავ და შეწუხებულ ქართველ ღარიბებს არას აძლევენ ხოლმე, დიდი და ბევრი შემწე და დამხმარებელი. პატრონი უნდა გამოუჩნდეს ქართველს, რომ წყალობა ერგოს სიღარიბესაც ისეთი ჩხრიალი უნდა, როგორც კაკალსა და ბამბას. ასეთივე წესი სწარმოებს სასწავლებლებში: ქართველები ხომ ღარიბები არიან და არიან, ქვეყანამ იცის, შინაურმაც და გარეულმაც, ბატონმაც და მეზობელმაც, რომ კავკასიაში ქართველებზე ღარიბი არავინ არის, მაგრამ რასა ვხედავთ: სასწავლებლებში სახელმწიფო და საზოგადოების ხარჯზე ყველაზე ნაკლები ქართველები ითვლებიან, სასწავლო ხარჯიდგან განთავისუფლებული ყველაზე ნაკლებად ქართველი ყმაწვილები არიან. ჩვენში იციან, რომ ქართველების ბაღლად რუსებს აძლევენ უპირატესობასაო, მაგრამ ეს სრული სიმართლე არ არის, რუსებს თავისი წილი დასახმარებელი თანხა და სტიპენდიებიც ბევრი აქვთ; არა,

რუსებს ვარდა, სასწავლებლებში უპირატესობას უფრო აძლევდნენ ყველას, ქართველების მეტს, და სომეხებს ხომ დიდი შეღავათი აქვთ. ვინ არ იცის, რომ სომეხს არავისი დახმარების და ნუგეშის ცემა არ უჭირს, საკუთარი ჯიბე სულ გატენილი დააქვს. პირველ გიმნაზიაში სომხის მოხელეთა (ჩინონიკების) შვილებს სახელმწიფო სტიპენდიები აქვთ, ქართველებს კი არა... რომ იკითხოთ რა მიზეზიაო, გიპასუხებენ — ისაო, რომ სომეხები არიანო. ქართველები პირველ გიმნაზიაში მარტო თავად აზნაურები ირგუნებენ ხოლმე სტიპენდიებს, ისიც მცირე ნაწილი; ქარველ არა თავად-აზნაურის მოხელის შვილს არას გზით არ აღიარებენ სახელმწიფო ხარჯს, სომეხს კი დაუბრკოლებლივ აძლევენ სახელმწიფო სტიპენდიებს. ისიც ვიცით, რომ სომხის ბევრი გლეხის და უბრალო კაცის შვილებიც იზრდებიან სახელმწიფოდ პირველ გიმნაზიაში, ერივანში და ქუთაისში, ქართველებს კი გზა დახშული აქვთ.

წარმოსდგება ყოველივე ეს იმისაგან, რომ ღარიბები ვართ ყოველი მხრით და სხვათა შორის იმისაგანაც, რომ ქართველებმა თხოვნა არ ვიცით, ე. ი. არ ვიცით რომელ კუთხიდან გასჭრის თხოვნა. მასთან ძრიელ გვეზარება და გვემძიმება თხოვნა: თუ ძრიელ გაჭირებული არ არის ქართველი, არასდროს არ ითხოვს, და ღვთისწინაშე არც პატივსა სცემენ: ჩვენს თხოვნა-მუდარებას ბანჯე შეასრიალებენ ხოლმე. სომეხების და რუსების საქმე სხვაა: სომეხი სთხოვს მაშინაც, როცა არ უჭირს და ჯერ ეზო-კარებს გაშინჯავს და მერე სახლის პატრონს ისე ეახლება გზა-გაკვლეული. რუსების საქმე ხომ სულ აღჩუზნა, ყველა უწყებაში და სასწავლებლებშიაც „ზაზიანები“ ისინი არიან, ვისაც უნდა იმას აჩუქებენ და რა საკვირველია, თავისი პერანგი — „სვოია რუბაშკა“ — ყველას ურჩევნიათ!..

მანტას ქსნა. თელაველი კორრესპონდენტი იწერება, რომ თელავის სტაროსტის თანაშემწის ამოსარჩევად გაიმართა აქ ბევრი მითქმა-მოთქმა, ზედ სადილები მოჰყვა და ბოლოს ამოარჩიეს თანაშემწეთ „სომეხიო“, ე. ი. გაიმარჯვეს იმათ, ვის ხელშიაც ქალაქიაო. ყოველივე ჩვეულებრივია, მოულოდნელი არაფერი მომხდარა, თელავიც ხომ სომეხების აშენებულთა: „ერთმა ქოსა სომეხმა გულმოდგინეთ აგვიხსნა, რომ თელავი სომეხებისააო, რადგან „თე—ლავ“ სომეხურათ ითარგმნებისო: „კარგი ალაგიაო“. ყური მოჰკრა ამას ერთმა ძვე-

ლმა სემინარისტმა და უთხრა: რას მიჰქარავ, კარგი ალავი კი არა, კარგათ გაგ-თელავს ნიშნავსო. დიახ, ყოველი ადრინდელია და საქუდამო, ხალო ქართველებისათვის შეუღნებელი საგანია ის, რომ საცა სომეხი გაერევა, იქ ქართველს აღარ ედგომება, ის, რომ სომეხს ასდევს „მეხიცი“ თავის კეთილსმდომას მეზობლის, ქართველის, დასამხობად. კორრესპონდენტი უმატებს, რომ სანამ არჩევანზე საქმე მიდგებოდა, სომეხები სახლ-კარ დადიოდნენ და ყველას ემუდარებოდნენ და ზოგს ემუქრებოდნენ, არამცა და არამც ქართველი არ ამოარჩიოთო. ესეც ძველია, ახალი არა არისრა, ქართველს კი ვერ შეუგნია და ვერ უცვნია თავისი შინაური მტერი. სომხური და რუსულ-სომხური გაზეთები ამგვარ ახალ ამბებს დიდის სიამოვნებით კითხულობენ, მაგრამ თავისდღეში არ გამოაქვეყნებენ, ისე ჩაჩქლამავენ, ვითომ არც კი გაუგიათ და ჩუმათ კი აქეზებენ, ბაჩაქალა თქვენაო. როცა კი „ივერია“ გაბედავს და დაბეჭდავს ხოლმე, მაშინვე მიესევინა უზნის ბიჭებივით, ერთ პირს იზამენ და იწყებენ წივილ-კივილს: „ივერია“ ხალხის მკამელია, კაცთ მძულვარეო“. სომხების გაზეთებმა ცრუ ლათაიები ისე ხშირად და ვრცლად იციან, რომ ეხლა აღარავინ უჯერებს და მართლაც რომ ტიროდნენ და ჩიოდნენ — ყველას სიცრუეთ და ყალბათ მაჩინიათ. საკუთარი მკითხველებიც კი აღარ უჯერებენ და როცა ქართველებზე ენაგაქონილ ლათაიებს კითხულობენ, გაკრეჭილ ულვაშებ ქვეშ იცინიან ხოლმე, რა ფანდი უგდო „კუზიანმა“ გიჟ ვრაცუებსო მეზობლობაც ხომ პატიოსანია და კაცთმოყვარეობის ფანდიც მოწონებული!

მარტის 10-სა. შარშან დაგვერივა მწარე ჟამი ეკკლესიების მტვრევისა და ცარცვისა. დანაშაულები დიჭირეს. წლეულს დასრულდა ავკაცთა გასამართლება. ყველას ხვედრი სასჯელი იკუთნა; საზოგადოება კი როგორღაც გულგრილად დახვდა ამ საძაგლობას და სასამართლოს სასტიკ გადაწყვეტილებას. საუბედუროთ და ჩვენ შესარცხვენად ავაზაკები სულ ქართველები გამოდგნენ, ერივა ერთი ორი სომეხიც, როგორც გამქეზებელნი და მიმმაღავები ნაპარავისა და ნაცარცვისა. უფრო სამწუხაროა, რომ ეს ავაზაკები სულ ყმაწვი-

ლი ხალხია და სულ იმერლობა, ე. ი. საკუთრივ იმერელი, გურული და მეგრელი. დიდი უბედურობაა, რომ ქართველმა ხალხმა ზურგის შექცევა დაუწყო ეკლესიას, ვითომ და აღარ სწამს მას აღარც ჯვარი, აღარც სახარება, აღარაფრად რაცხს თავის სულის მოძღვარს და უპატიოთ ხდის და იხსენიებს მღვდელსა და საყდარს. განა ქართველ კაცს არ უნდა ახსოვდეს, რომ საყდარი იყო და არის ერთათ-ერთი მისი პატრონი და დამბოგინებელი, ქვეყანაზე მისი მაცოცხლებელი; განა არ იცის, არა სჯერა, რომ ქართველმა, თუ თავისი ეკლესია დაკარგა, თითონაც ქვეყნის ქარსა და ნიავს გაჰყვება? საყოველთაო ჩვენი სენია ის, რომ ჩვენი ახალთაობა ეკლესიას პატივს არა სცემს და ამაში ჩვენი დედ-მამების ბრალია და შერე ჩვენი შკოლებისა. სახლის, შინაური აღზრდა არა აქვთ ჩვენს შვილებს, შვილების თვალში დავკარგეთ აღმზრდელის ავტორიტეტი, ამიტომ რომ ვერა ვზრდით ღვთის შიშით და სარწმუნოების პატივისცემით. შკოლებში კიდევ სრულიად ეხშობათ სიყვარული და პატივი საეკლესიო წესისა და სარწმუნოებისა. თუმცა სჯულისა და საღმთო წერილის სასწავლებლად მღვდლებიც არიან განწესებულნი, მაგრამ მღვდელნი ასრულებენ თავის მოვალეობას ისე, როგორც უბრძანებენ, ე. ი. დანიშნულ საათობით აძლევენ გაკვეთილებს. ჩვენს ყმაწვილებს გაკვეთილებისა ბევრი წილი არა ესმითრა, სლავიანურად ლოცვებისა და ტექსტების სწავლა სრულიად გაუგებარი და შეუგნებელი საგანია იმათთვისაც კი, ვინც რუსული კარგათ იცის. ამისთანა სწავლა გულს ვერ განათლავს, სულსაც ვერ აცხონებს და გულგრილობა და უპატიობაც სარწმუნოებისა მათ თან და თან ეპარებათ და ეთვისებათ. ქართველი ბიჭები, რომელნიც მალაკნების ცხოვრებას მოხვედრიან, სამალაკნოში გადადიან რჯულით. ეხლაც იტყვიან ჩვენი მსწავლეულები, რათაც სთვლიან ივ. ჯავახიშვილს, რომ „ჩვენში მწვალებლობას თავი არ უჩენია და თავი მოგვაქვს უცთომელობითაო, რასაც ამტკიცებს, რომ

ქართველები ნიქმოკლებუჯები ყოფილან და თავი არა ჰქონდათ სარწმუნოებრივ ბრძოლაში და პაექრობაში მონაწილეობის მიღებისაჲ.

სჯული, ჯვარი და სახარება საძირკველია ქართველი ხალხის ცხოვრებისა, უპატიობა და გულაყრილობა, როგორც ჩვენი ახალთაობა და ხალხიც ეპყრობა ეკკლესიას, ურიგობა და განუსაზღვრელი უბედურობაა ჩვენი მომავლისათვის. უნდა ვეკადნეთ, რაც მოხდა, აღარ მოხდეს, „რაც ვართ, ნულარ ვიქნებით“, და ეს სამარცხვინო ავაზაკობა, საცა გაჩნდა იქავე ჩაიღუპოს უფსკრულ საფლავში და აღარ იყოს ხსენება მისი საქართველოს შვილთა შორის. ერთი ბრბო უბედურთა, რომელთა მიმბაძავი აღარ ეყოლება, მეტეორივით გაჩნდა და ისევ სწრაფათ გაჰქრა, და ღმერთმა ნულა გაგვაგონოს რამ ამგვარი!

მარტას 15-სა. იმერეთიდან იწერებიან ქართულ გაზეთებში, რომ ყ-დ მეუფე ლეონიდემ განკარგულება მოახდინა, რომ იმერეთის ეკკლესიებში თოთხმეტს იანვარს უთუოდ წირვა იყოს შესრულებული და ეს დღე დადებულ იქმნას საღვთისაწაულოთ საეკკლესიო წესით. ჩანს წინათ არა ყოფილა მიღებული წესად თოთხმეტს იანვარს ეწირათ, ან თუ იყო ნაბძანები—არ ასრულებდნენ საერთოთ, ან ზოგი ასრულებდა და ზოგს ავიწყდებოდა ეს ქართველთათვის დაუფიწყარი დღესპატიოსანი და წარჩინებული განკარგულებაა, ლეონიდე ეპისკოპოსმა და შემდეგ კირიონმა დააჩვიეს ხალხი სიონში ტარებას თოთხმეტს იანვარს წირვა-ლოცვაზე და ეხლაც მიჩვეულობით მრავალი მლოცვაი მისდევს. წინათაც ვამბობდით, ეხლაც ვამეორებთ, რომ ყოველი სიკეთე და სიამე ჩვენის გულის სიფაქიზისაგან წარმოსდგება, თუ ჩვენ სულით მდაბალნი არ ვიქნებით, ვერავინ დაგვიშლის ქართულად ვერც ლოცვას, ვერც სწავლას, თუ ჩვენ მტკიცეთ ვიდგებით საერო ვალის შესრულებაზედ, წინ არავინ გადაგვიდგება,—ასე, ამას ნუ ჩაღებარო. არც ეკკლესიისა, არც ჩვენი ეროვნობისა, დაიჯე-

რეთ, არავის არ ეშინიან, არცა რა ეფიქრება, არც ვასმე ვსძულვართ, იმიტომ რომ მორჩილნი და კეთილმორწმუნენი ვართ და არავის რას ვუშლით ზოგი გამოძვრება ხოლმე საიღამლაც და ჩვენს ეროვნებას, ეკლესიას და შკოლას, ე. ი. ქართულის ენის სწავლების წესს, ტუქსვას დაუწყებს ხოლმე, მაგრამ ჩვენ უნდა ვიცოდეთ, რომ იგინი არიან დაუბატიყებელი დარაჯები და თავის გამორჩომის გულისათვის ყოყო ხობენ, ჩვენ კი „ერთობას დაკარგულთ“ გული გვისქდება და სოროებში ვიმაღებით და არ ვიცით არც დრო, არც ალაგი — როდის და სად უნდა შეტევა, ან დახევა და თავისდახრად, სულ სამუდამოთ თავდაკიდულები დავდივართ და მტერსაცა და მოყვარესაც ლაჩრები ვგონივართ. თითო-ოროლანი მარტო ენით, მარტო ხელით, თუ სიტყვით შეუბრუნებენ — უბედურობის მსხვერპლად გადიქცევიან ხოლმე, იმიტომ რომ მარტოხელაა, — და მარტო კაცი, მოგეხსენებათ, პურის ქამაშიაც ბრალიაო.

ჩვენ დიდად პატივცემულ და ღრმად მიჩნეულ მღვდელმთავარს ამ ფრიად წარჩინებულ განკარგულებაში ღმერთმა ხელი მოუმართოს. კეთილი თესლი ნაყოფსაც კეთილს მოიყვანს, კეთილი მწყემსი სამწყსოსაც კეთილად უვლის.

მარტოს 17-სა. გარეთ გასული ყ-დ. მეუფე კირიონი დაუდგრომელ შრომასა და სამწყსოს წვრთნაში არ ივიწყებს თავის წინანდელ სამწყსოსაც, არ ივიწყებს საყვარელ საქართველოს. მას ქართველთა კვალისათვის ხერსონის ეპარქიაშიაც მიუგნია.

ეპისკოპოზი კირიონი ერთგული და შეურყეველი მონაა მართლმადიდებელი ეკლესიისა, კეთილ-მოწყალე მღვდელმთავარი, უშიშარი და მხნე მხილებელი საცა ჯერ არს. შეურყეველი მხილებელი მწყემსი ძრიელ ესაქიროება ეხლანდელ ჩვენს გულგაგრილებულ მრევლს, ჩვენს უკზო-უკვლოთ მავალ წევრთა მოწინავე საზოგადოებისას, ჩვენს გაქსუებულს ერსა. მტკიცე წესის აღსრულება და მხურვალე ლოცვა ამკვიდრებს

შრეველში სარწმუნოებას და ქეშპარიტების გზას აფართოვებს, ხოლო საქმე, მხნეობა, შრომა და არა ცალმხრივი ლტოლვილება ჰბადებს ხალხის უკეთეს მომავალსა. მუდმივ მხნეს და დაუდგრომელს წინამძღვარს ბევრი ქირი და ვაგლახი ეფერხებოდნენ წინ საქართველოში მოღვაწეობის ჟამსა, სწდიდებელად და აღსადგენად საქართველოს ეკლესიისას, ბევრი რამ ხილული და უხილავი, შინაური და გარეშე მიზეზები ხელს უშლიდნენ, მაგრამ მაინც ვერ შეაყენეს იგი; ეკლიანი გზით მგზავრობა ხვედრია წმიდათა მოღვაწეთა და მშრომელთა; თავის ქვეყნის, საქართველოს მოშორებამ, არ შეუმცირა დაუცხრომელი ლტოლვილება სამშობლოს სამსახურისა და იქაც, შორს ქვეყანაშიაც, სამუდამოთ ახსოვს იგი, იღვწის იქაც და აღიდებს წმიდათა საქართველოს ეკლესიისას და მისი შრომა და ღვაწლი ჰფენავს სიმართლის ნათელს ჩვენს წარსულ ცხოვრებას და ისტორიას. ღმერთი მოწყალეა ყველა ადამიანისა, ხოლო ჩვენც უნდა ვიმხნეოთ, ვიღვაწოთ, რომ ღმერთიც შეგვეწიოს და კაცმაც მოგვიწონოს. საქმიანობით შევიძინებთ მეზობელთა პატივს და ბატონთა წახალისებას. ისეთ დროსა ვსცხოვრობთ, რომ განვითარების გზაზე სვლა თითო კაცისათვის ყიდ დაუბრკოლებელია; ყველა ჩვენგანს შეუძლიან შეითვისოს და დაიმსასუროს „სპეციალისტობის“ სახელი, რომელსაც გინდა მეცნიერებს დარგში, ღვთისმეტყველებაში, ისტორიაში, საექიმო საქმეში, ადვოკატობაში, არაფერი წინ არ გვიდგა, რომ კერძოთ, ვინც უნდა იყოს, გავხდეთ გამოჩენილი მსწავლულნი, მეცნიერები და „სპეციალისტები“, მაგრამ საუბედუროთ ვერავისა ვხედავთ, არის ორი თუ სამი სწავლული პროფესორი ქართველობაში—და მეტი არა! ეს ასი წლის განმავლობაში! მხნეობა და შრომა რომ გვიყვარდეს და ვიცოდეთ, მაშინ სულ სხვანი ვიქნებოდით. აბა გადაშინჯეთ რამოტელა ნაწერები და ნაშრომი გამოიცა კირიონ ეპისკოპოზისა ამ ბოლო დროს, და ბევრი გვეყვანან მშრომელნი კირიონები და ხახანოვები? ყველამ იცის, რომ არა,

და არა გვყვანან, იმიტომ, რომ შრომა, მუშაობა რიგიანად არ ვიცით. არა ვართ გაწვრთნილნი ცოდნის შექმნაში და გაფართოებაში.

ეპისკოპოზი კირიონი სამსახურის აღსრულებაში და თანამდებობის ერთგულებაში მკაცრი და მოურიდებელი უფროსი იყო და ჩვენს გულ-აცრუებულ და დაუდევარ მღვდლებს როდი მოსწონდათ! ერთ დამსახურებულ ბლალოჩინს, ისევ ისიდორის დროისას, საყვედური შემოუთვალა, რატომ ძველი-ძველ ხატებს, ეკლესიის არხივებს და ქონებას რიგიანად ყურს არ უგდებო, რადგან ბევრი რამ ყურადღების ღირსი, თუ დოკუმენტი, თუ განძი ძველი დროისა, წახდა, შეირყვნა, ან დაიკარგა და გაფუჭდა დაუდევრობით. კანონიერი საყვედურია! მაგრამ რა ჩაიდინა ბლალოჩინმა: საჩივარი გასცა დამსახურებულს კაცს—უპატიობა მომაყენაო!

ყველამ თანადებული ვალი სინიდისიანათ უნდა ვათავოთ, ყველანი უნდა ვშრომობდეთ, თავთავის წრეში, დაწინაურებულ პირთ ქართველთა პატივი ვსცეთ, მაშინ ღმერთიც აღარ დაგვივიწყებს, მტერიც პატივს დაგვდებს და მოყვარე ხელს დაგვახმარებს.

მარტვის 27-სა. „მ. გ.“ სწერია, რომ „ზაკავკაზიაში“ ასიათასი დესიატინა დამიმიჯნა ხაზინამაო და ამ ალაგზედ დაეტევა ხუთმეტი ათასი სახლობა რუსეთის შიგნითა გუბერნიებიდგან გადმოსახლებულთაო. ამ განწირულ დამიჯნულში, რასაკვირველია, ჩატანებულია მეტი წილი საქართველოს მამულებისა. ერთმა ნაცნობმა მითხრა, რომ ნიკო გამრეკელი ამბობსო, საქართველო აკროშკააო! აკროშკა ჩვენებურად რომ ვსთარგმნოთ ხომ ცხრა წვენა გამოვა. მართლაც ჩვენში —ქართლში, თუ კახეთში ერთი სოფელი არ არის, რომ უცხო არავინ ერიოს, წმინდად ქართველებიდგან შესდგებოდეს, ყველგან უთუოთ ურევია სომეხი, ურია, ოსი, თათარი, ლეკი, მალაქანი, მულალო, რუსი, ესტი, ნემეცი.

ყველაზე ნაკლებად მზინც კიდევ მართლმადიდებელი რუსები არიან, ისინიც ცალკე არიან დასახლებულნი, არ არიან ქართველებში დარეულები. ოსები ბატონებად გადაქცეულან ქართლში და პატრონებს აღარ უშვებენ თავიანთ მამულებში, სულ ჩვენიაო, ჩვენ ხიზნები კი არა პატრონები ვართო. კახეთში ოსები არ არიან და, როგორც ალაზნისპირელი იწერება გაეაზიდამ, კახურ თავადისშვილებს მიუპატიჟნიათ იგინი, ვეზიროვი ხომ მოჰკალით ქართლში, ეხლა ჩვენ დაგვასხედით თავზეო.

თათრები ხორუმებათ არიან დასახლებულები და ძრიელ აწუხებენ ქართველ ხალხს: ქურდობენ, ავაზაკობენ და ქართველები იგერიებენ, იგერიებენ და ვერას გზით ვერ იცილებენ თავიდგან.

სომხები გლეხებათ არიან მიწერილნი ქართველების სოფლებში, სომხის სჯულისანი არიან, ჩამომავლობით ქართველები, ქართული გვარები, ქართული ენა, ზნე, ჩვეულება. ამის მიუხედავად „გიტარიანი“ და თვალ სათვალეებიანი ტერტერები, შავად გატრუხულები, აჩვევენ ქიშპობას, მტრობას ქართველებთან: საცა ხელი მიუწვდებათ წყალს ამღვრევენ და ნებას არ აძლევენ ქართველებთან ნათესაობისას და დამოყვრობისას, ქართველ ქალს არ ათხოვნიებენ, არც ქართველს დაასიძიანებინებენ—გარუსდებითო. ქართველებმა თავისი ქვეყანა გადაყლაპესო, ეხლა ჩვენც შეგვაქმევიანებენო. ბორჩალოსა და ჯავახეთში სომხებს უკეთესი მამულები უჭირით. სომეხმა ხატისოვმა თავის გამგებლობის დროს რაც საუკეთესო მამულები იყო ხაზინისა სომხებს დაუთმო, ქართველები კი გორაკებზე დაატყვევა. იმის მოადგილეთ ქართველი გამრეკელი დანიშნეს და დალოცვილმა ხალხს ხომ არა არგორა და იმის დევნაში იყო, თავადისშვილებს რაც უჭირავთ წავართვათო და ხაზინაში ჩავწეროო!

მალაკნები დარეულები არიან ქართველ სოფლებში და მამულებში. მალაკანი მაგნე ხალხია, უგულო, შეუბრალებე-

ლი და არა მალაკნის-მეზობლის დაუძინებელი მტერი. ქართველებს მალაკნებთან არა კავშირი არა აქვთ. მამულები კი უკეთესი ქართველებს ჩამოართვეს და მათ მიუზომეს—წყლით, სათიბით, სახნავებით გამოწყობილი, სწორე და ვაკე ალაგზე.

დუხაბორებიც მიუკარებლები არიან, სინიდიისიანი და პატიოსანი ხალხია, მეზობლის მოყვარული, ქართველები არ მოსწონთ: უწყსო ხალხიაო და ხელთუყარიო.

მართლმადიდებელი რუსები ჯერ ეხლა დასახლდნენ, ვინ იცის ქართველებთან როგორ მორიგდებიან. ვინც წინ დასახლდა, ისინი „ოსტაკვაში“ გამოსული რუსები არიან, ნასახლდათარები. იმათთან ქართველები კარგათ მოეწყენენ, ქართველებთან მისვლა-მოსვლა აქვთ, ქართულად ლაპარაკობენ, ქართველ ქალებს ირთავენ. ქართველებს კი არ მოსწონან ისინი: „პიანიცები“ არიანო.

მართლა რომ საქართველო „აკროშკად“ გადაქცეულა და ცხრაწვენიანობაში ყველაზე მქლე ნაჭერი ქართველია: ყველანი მსუქნათ ცხოვრობენ, ქართველი კი ღარიბია! მომავალში უფრო გაღარიბდება, ამოტელა არეულ ხალხს სულ ქართველების მამულზე ასახლებენ, ქართველებს აჭრიან და გადმოსახლებულთ ჰკერძავენ. მართა რომ რუსებს აძლევდნენ, კიდევ არა უშავდა რა, როგორც იქნება ქართველი კიდევ იოლას წავიდოდა, საქართველოს მამულს ყველას უჭრიან, ყველას აძლევენ ქართველების მეტს: მალაკანს, სომებს, ესტონს. საქართველოს არტანის მხარეში ქართველებმა ითხოვეს მამული და არ მისცეს, დაასახლეს სხვადასხვა ჯურის ხალხი. ამის გარდა მეტი უარესობა უყვეს ქართველ ხალხს: მამულები დამიჯნეს, რაც მამულები გლეხებს ეჭირათ სრულიად ჩამოართვეს, ხაზინისააო, და ზომით დაუნიშნეს ყველა საზოგადოებას სათემოთ სახმარებლად ცოტა-მატა ალაგები, სადაც ჯერ ეხლაც ვერ მოტრიალებულან.

გლეხებში მღვდლებიც ერივნენ და აზნაურებიც. მღვდლებს მამაპაპითვე დიდი მამულები ეჭირათ საკუთრებად და

სასოფლოშიაც წილი ედვათ. ეხლა საკუთრება ჩამოართვეს და სათემოშიაც წილი აღარ მისცეს. გლეხებს ბევრი თუ ცოტა მაინც მოუჭრეს რამე, და სასულიერო წოდების ხალხი კი პირცარიელები გაუშვეს, ასე რომ, უნდა თუ არა, ღვდლის ან დიაკვნის შვილმა უნდა აიკიდოს გუდა-ნაბადი, დახუქოს თვალეზი და ჯანაბის გზას გაუდგეს: გაშორდეს თავის დედამამის ძვლებს, მამაპაპეულ არემარეს, ნათესაობას, თავის სოფელს, თავის ძმასა და მეზობელს. სოფელში მამულს გლეხისგან ვერ იყიდის, გლეხის მამული ხაზინისააო და ჰაერში კიდევ ზომ ვერ იფრენს ჩიტავით. მწარეა სასულიერო წოდების მდგომარეობა, აგრეთვე აზნაურებისაც, რომელნიც თავიდავლად თავის სოფელში გლეხებთან ერთად ცხოვრობდნენ, მოქმედობდნენ საკუთრივ შეთვისებულ სახლ-კარში, სახნავ-სათიბში და სასოფლო მამულში. გაუგებარი დრო და უამი დადგა და მარქსი კი არა—ჩვენს ქვეყანას ეშმაკებიც რომ დაეპატრონნენ, საკვირველი არ იქნება. ამ გაკირებულ დროს და შეწუხებაში ხალხს ისევ თავადიშვილებმა უნდა უწინამძღვრონ: თავისი მამულები ოსებსა, თათრებსა და სხვას კი არ უზომონ, ისევ ჩვენს ხალხს, თავის მოდგმისას, ქართველ უმამულო ხალხს დაუთმონ ფასით, ვალით და შეღავათიანი გადახდით და სუი-დულობით, დაუთმონ რაც თითონ არ ესაჭიროებათ, რასაც ვეღარ იმაგრებენ და რაც უსხლტებათ ხელიდამ. პრიკაზში დაგირავებულ მამულებს დღე-ღღეზე დაჯრღვეველი და აუცილებელი ხიფათი მოეღიოთ, ეხლავე სჯობია შეუდგნენ საქმეს და რაც ხელიდამ ეცლებათ, თავის ნაყმევებს, თავის მეზობლებს, ერთი სიტყვით ისევ ქართველებს შეაძლიონ და შეაძენინონ.

აწრიდას ნ-სა. სწორეთ ამავე საგანზე დღევანდელ „ივერიის“ ნომერში წერილი ა. ნ—სა ქიზიყის მამულების დავაზე ხაზინასთან. 93-ს მარტს სულში ჰქონდათ დავა ქიზიყიდამ მაღაროველ აზნაურშვილებს—ნაცვლიანებს, ნასიძეებს და მღვდელ-დიაკვანთა ჩამომავალთ და გლეხებს—კრელაანებს,

მესტიაშილებს და დოდაშილებს. როგორც წერილიდამა სჩანს ნაცვლიანთ, მესტიაშილებს და დოდაშილებს მოუგიათ და დაუსაკუთრებიათ მამულები მალაროში, ნასიძეებს და ჭრელაანებს კი სულ ერთიანათ ჩამორთმევიანათ რაც რამ ჰბადებიათ, თან ბ. ა. ნ.—ი განმარტავს, რომ ნასიძიანთ და ჭრელაანთ ისე ვერ დააყენეს საქმე, როგორც წესი იყო და იმასაც, რომ ვინც მოიგო, იმ მხარეს ადვოკატათ ჰყვანდათ კალანტაროვიო. ეს ადვოკატი კალანტაროვი რაღა მეტი აბრაა! განა მდარეებს კი არ ეყოლებოდათ ადვოკატი? ან რა საქირაა ადვოკატი საქართველოს სახალხო მამულების დავაში!

საქართველოს მამულები სულ სახელმწიფოა: ერთია სახალხო, მეორე სათავადო. სათავადო მამულები ნაბოძებია თავადიშვილების მამა-პაპებისათვის ერთგული და თავდადებული სამსახურისათვის მეფისა და სამშობლოსადმი. ნაბოძები მამულების დოკუმენტები შეამოწმა რუსის მთავრობამ და იქნა ნამდვილად და ღირს შესაწყნარებლად.

რაც საქართველოს მეფეებმა უბოძეს თავადებს—ეს ამათი საკუთრებაა ხელშეუვალი, დანარჩენი მამული ხალხისაა, ქართველებისა. მეფეების დროს ქართველი ხალხი დასახლდა და დაბინავდა თავის მამულებში და ყველა უბანს და სოფელს ექირა იმოტელა მამული, რასაც მოიხმარებდა და მოერევოდა. ვისაც რა შეეძლო, იმოტელას ღობავდა, ხნავდა, სთიბავდა, საქონელს აძოვებდა და მამულის და შეძლების დაგვარად სახელმწიფო და სასოფლო ხარჯს იღებდა და ბეგარას ეწეოდა. ზოგმა თავი ისახელა, ქვეყანას ასიამოვნა და მეფეს ერთგულობა და სამსახური მოაწონა, მეზობელიც არ მოიმდურა; ესენი მეფემ ამის გულისათვის გააყალაღნა, ახადა ამათ ხარჯი და ბეგარა, ე. ი. აზნაურებად აქცია. გაყალაღნებულნი იყვნენ ამგვარად ჩვენში მღვდლებიც, დიაკვნებიც და მათი ჩამომავლობაც. რუსებმა აზნაურების ყალაღნობა „დვორიანსტვოთ“ მიიჩნიეს და თავადებთან გაათანასწორეს და მამუ-

ლებს მხრივ კი ვერ გამოიკვლიეს, რა ეკუთნით და რა არ ეკუთნით. ასე, რომ აზნაურები, მღვდლები, დიაკვნები—ყველანი თავთავიანთ სახალხო-საქვეყნო მამულებში დარჩნენ და წილიც ჰქონდათ ხენაში, თიბვაში, მინდორში, საძოვარში, წყალში, გლეხებთან ერთად, ისე, როგორც ეს უკანასკნელები, იმ განსხვავებით, რომ გლეხი ბეგარასა და ხარჯს იხდიდა, მღვდელი, დიაკვანი და აზნაურები კი ისევ გაყალბებულნი დარჩნენ. ასე იყო და მიმდინარეობდა რიგიანათ ცხოვრება აზნაურისაც, გლეხისაც და მღვდელ-დიაკვნისაც და არავის უიქრადაც არ მოსდიოდა, რომ სახალხო მამულებიდან აზნაურებს და მღვდელ-დიაკვნებს გამოლოლავენენ, ტაბარუკათ აქცევდნენ და ჯანაბის გზას ვაუყენებდნენ. მამულების გამიჯვნამ კი საცოდავად გაამწარა იგინი. გათავდა მამულების გამიჯვნა, ყველამ თავისი საკუთრება მიიზომა და მიიკუთნა. წავიდა „ზემლემერი“, მოვიდა ახლა სახელმწიფო მამულების მოხელე და დავა დაიწყო,—„არც აზნაურსა და არც მღვდელსა და დიაკვანსა თქვენს მამულებში წილი არ გიძევთო, უმამულონი უნდა ეყარნეთ და საითაც გინდათ დაიღუპნითო; გლეხკაცობას კიდევ, რომ „გლეხს“ საკუთრება არა აქვსო, რაც ეხლა მოგიჭრა—იმას უნდა დასჯერდეთო სიკვდილამდი, დანარჩენი სულ ჩვენია, ვისაც გვინდა იმას მივსცემთო“. აზნაურებმა და მღვდელ-დიაკვნებმა დავა დაიწყეს, საქმე სასამართლოში—სუდში—გადავიდა. გლეხებმა სუდს არ მიმართეს, მაინც არას მოგვცემენო და ხარჯი და მოცდენა მეტი იქნებაო, თავი გაანებეს. ქართველს ხომ ცოტა უნდა, სანამ ცოცხალია ეყოფა რაც მოუჭრეს და როცა მოკვდება—ღმერთმა იცის, შვილს არგუნებენ-და რასმე თუ არა—ამაზე აღარა ფიქრობს. სუდმაც აიღო, დაიღო და სუყველას კისრები დასწყვიტა, მწვადიც დასწვა, შამფურიც ხალხიც აზარალა, ხაზინაც. სუდმა ზოგ აზნაურს არგუნა და დაუმკვიდრა: რაც გიჭირამს ეგ ხომ შენია და შენიაო და რაც არა გჭერია ეგეც შენიაო; ზოგს კი პანღური უჭირა, რაცა გჭე-

რია—შენი არ არის, ხაზინისააო. მღვდელსა და დიაკვანსაც ეს პასუხი მისცა: ზოგს, რომ შენ მღვდელი და დიაკვანი კი არა, გლეხი ხარო და შენ მამული ვინ მოგცაო, ზოგს კი დაუბეჭდა დავა, შენ მღვდელი და დიაკვანი ყოფილხარო და როგორც გიცხოვრია, ისე იცხოვრეო შენს სოფელში, რაც მამული სოფელში გქერია და გიხმარია, სამუდამოთ შენი იყოსო და შენი ჩამომავლობისაო. თავის ორქოფა დადგენილებას ჩვეულებრივ სუდი იმით ასაბუთებს ხოლმე, რომ მოდავემ მოწმები გამოჩეკაო, რომელთაც აჩვენესო, რომ ესა და ეს მამული მანისააო! ზოგის მოწამეს კი არც ჰკითხავენ, სახელმწიფო მამულს რა მოწმები უნდაო. ეს იმისთანა მოდავეები არიან, რომლებსაც „პირისანახავი“ არ გაუღიათ, ამიტომ ხრიკებიც არ აცრიან. როცა გამიჯვნა ხდება, გაიძვერა აზნაურები და ვირეშმაკი მღვდელ-დიაკვნები „ზემლეგერთან“ „პირსანახავად“ ხშირად დაიარებიან და „პატივსა“ სცემენ ხოლმე; სოფლის ამორჩეულ კაცებს და მამასახლისს ყელს უსველებენ, ჩვენი მხარე დაიჭირეთო, ზოგს ქალამნებში სახლის კურის მიწას ჩაუყრიან ხოლმე, თქვი ფიცს ქვეშაო, რომ მიწამ შემქამოსო, თუ ამის მიწაზე არ ვიდგეო. ამ მღვდლებსა, დიაკვნებსა და აზნაურებს „ზემლეგერმაც“ და სულმაც აკუთნა საქვეყნო მამულები, ე. ი. დაუმტკიცა რასაც ხაზინისას ეძახიან.

მეორე ჯურის აზნაურები და მღვდელ-დიაკვნები არ მიეკარნენ არც „ზემლეგერს“ და არც ამორჩეულ სოფლის კაცებს და სულში სინიდის ქვეშ განაცხადეს, რომ რაც გვიჭირავს ჩვენი, როგორც ქვეყანა, ისე ჩვენ მკვიდრი მცხოვრებლები ვართ ათასი და ათიათასი წლობით, როგორც დანარჩენი ჩვენი მეზობლები—გლეხი, აზნაური, მღვდელი. ამათ არა არგუნეს რა, სულ პირცარიელები დაჰყარეს.

დიდი უსამართლობაა! საქართველოში თავადების მეტს დასაკუთრებული მამული არავისა აქვს; ყველას თავისი წილი ეჭირა და ხმარობდა სათემოში. ეს წესი არ უნდა დარღვევ-

ლიყო და ყველას თავისი დარჩობოდა. ზოგი ხმარობდა მამულს, ზოგი ვერა, ვინც არა ხმარობდა, არას აშავებდა, თითონ არა, შვილი მაინც მოიხმარებდა და სამუდამოთ სოფლის ბინადრად ითვლებოდა. ეხლა კი, გინდა თუ არა, უნდა ასდგე, გამოეთხოვო სამუდამოთ შენს სოფლის მტვერსა და გზათა უკან იხეტილო. სუდი იმას არგუნებს, ვისაც დიდიხნის ქირნახული უძევს მამულშიო, ვინც დიდიხნის ყალბანიაო, ვინც გლეხის წოდებას მოშორებია და თავი სასულიერო წოდებისათვის შეუფარებიაო, ვისაც დოკუმენტები აქვსო. სულ ტყუილია! ქართველი ხალხი და კერძოთ ყველა ქართველი დასახლებულია თავის მამულში ათასი წლობით და ყველას თავის მამულში ოფლი კი არა ზღვისოტელა სისხლი ჩაუნთხევია, შვილს თუ არა, მამა-პაპას მაინც, მაშასადამე, რუსული „ზემსკაია დაენოსტი“ ვისიმე კუთვნილების დასამტკიცებელი საბუთი არ არის. ამასთანავე ჩვენი მამულების საქმე სულში კი არ უნდა სწყდებოდეს, არამედ ადგილობრივი ადართით, ხალხის მიჩვეული წესით და რიგით. მამულების გამიჯვნამ სოფელი სოფელს მართალია მოარიგა, მაგრამ ბევრი უსამართლობა კი დაატრიალა, ბევრი ტაბარუკათაქცია, ბევრი ოჯახი დაღუბა, გაიძვერებს და ქრთამის მძღვევლთ არგუნა, რაც არ ეკუთნოდათ, მართალთა და სინიდისიანთ კი მოსწყვიტა, რაც შეულახავ საკუთრებას შეადგენდა, რუსებმა იციან — ღმერთი მალაა და მეფე შორსო, ქართველს კიდე შორს ტარება სიღარიბის გამო ვერ მოუხერხებია, ღმერთიც ამ ბოლო დროს დაივიწყა და საყდრების მტვერევას მიჰყო ხელი, და დგას ეხლა გზა-დაკარგული. აქამდის მამულს იყო მიკერებული, ბევრი იყო თუ ცოტა ყველას თავისი ბინა, თავისი თავშესაფარი რამ ებადა, ეხლა ისიც აღარავისა აქვს: გიყვარდა, მამავ, გუთანი, დაწე და დაიძინეო. ჩვენი გზაკვალა-დაკარგულები თავგადაგლეჯილები უქადაგებენ მუშებს, სოფელს მოშორდითო, ფაბრიკების მყრალს პაერს დაეწაფენითო და ეხლა უქადაგებლადაც ყველას სოფლიდამ ჰანღურდ.

ჰკრეს: გადით, თქვენ ბაღად ბევრი გვყავს დასაბინავებელიო...

აპრილის 10-სა. გაზეთებიდამ გავიგეთ, რომ ყ დ მეუფე ლეონიდემ ქართველთა წერა-კითხვის საზოგადოებას მოულოცა ოცდახუთი წლის იუბილეიდა ათი თუმანი შესწირაო. ეგრეთვე ცნობილმა ქველმოქმედმა ს. კ. ზუბალაშვილმა მიულოცა და გამოუგზავნა საჩუქრადათასი თუმანი. სხვებისგანაც კერძო პირთაგან, თუ დაწესებულებათაგან, მოსვლია მოლოცვის წერილები, ტელეგრამები. ქალაქმა კი, ე. ი. ქართველმა საზოგადოებამ ქ. ტფილისში და სხვა მაზრის ქალაქებმა, უჩუმირად ჩაატარეს ეს დღე. გაზეთებმა აცნობეს მარტოთ საზოგადოებას, რომ 31 მარტს წერა-კითხვის საზოგადოებას უსრულდება ოცდახუთი წელი დაარსებისა, გამოსცეს დამატებით საზოგადოების წესდება და სია საზოგადოების დამფუძნებელთა. სიაში ჩაწერილნი ყოფილან წარმომადგენელნი მთელი მაღალი წრის ქართველ საზოგადოებისა, განურჩევლად ხარისხისა და ჩამომადგომისა. «ცნ. ფურც.» ნახატებიც დაუმატა ოთხი სურათით და დახატულებს დამფუძნებელნი დაარქვა. რა საბუთით გადაარჩია ეს ოთხი და ამოტელა მაღალხარისხიან ხალხში მარტო ამათ რათ დაარქვა დამფუძნებელთა სახელი—არა ჩანს ნაწერებიდგან. ღმერთმა ხელი მოუმართოს ჩვენ ხალხსა და კერძო პირთა საქვეყნო საქმის წარმოებაში და გაფართოებაში. ღმერთმა მხნეობა და წმინდა ლტოლვილება განუძლიეროს მუშაკთა და მოღვაწეთა სახალხო შკოლის დასაცავად და აღსადგენად. წერა-კითხვის საზოგადოების საქმიანობაზე ცოტა რამ ისმის, არცა რამ რიგიანი და გულისგამკეთებელი ამბებია გაგვიგონია მის შკოლებზე, რიცხვითაც მცირეზე; თუმცა თავათვე საზოგადოებამ საქმის მწარმოებლათ დააყენა განვითარებული მოთავე პედალოდი ბლოღობერიძე და გატაცებული საქმიანი და მხნე მუშაკი დ. ყიფიანი, რომელთაც დაუდვეს მკვიდრი სათავე მომავალ ქართულ შკოლას, — ჩვენს ქვეყანას მოედვა ეკალივით მრავალი

ჯურის შკოლები, მათ მოსდევენ მოპატიებელი პატრონებიც, რომელთაც არც კი სჯერათ, რომ საქართველოს შექმნალოს ქართული შკოლის დაარსება და წარმოება. წერა-კითხვის საზოგადოების წარსულმა გამჭირახობამ ვერ წარმოუდგინა ვერა საბუთი ცოცხალი მოქმედებისა, ვერ შეჰქმნა მან ნიმუში ქართული შკოლისა, რაც სოფლებში ანუ სხვაგან სადმე პირველდაწყებითი შკოლები აქვს და დაუარსებია, ყველა თვალყურმადევნებლებს ჰგონიათ, რომ სამინისტრო შკოლებიაო. გუთნის დედებმა თავათვე კარგა გაუწყეს გუთანი, ლოღობერიძე და ყიფიანი კარგი გუთნისდედები იყვნენ, მეზრეებმა კი ვერ შესძლეს ბეჯითათ და გულმხურვალეთ ეტარებინათ დანიშნულ კვალზე. მარჯვე დროს დაარსდა ქართული წერა-კითხვის საზოგადოება, რუსეთში გაღვიძებული იყო პედაგოგიური საქმე, წერა-კითხვის საზოგადოებები ბევრგან იჩენდნენ თავს და საზოგადოებითო მუშაობდნენ, თუნდა ავიღოთ ხარკოვის საზოგადოება. ჩვენშიაც ყველანი ერთპირად ლაღადებდნენ შკოლების გავრცელებას, ხალხის განათლებას. ბ. ლოღობერიძე თავის დირექტორობის დროს სოფელ-სოფელ დადიოდა, ხალხს, საზოგადოებას, სასულიერო წოდებას—ყველას ამხნევებდა, შკოლები დახსენითო; ს. მესხის „დროება“ პირველს ალაგს ხალხის განათლების და სკოლების მოწყობას აძლევდა, ქართველი მაღალწოდების კაცნიც და ქალნიც ეზმარებოდნენ, მთავრობაც უფრო ხელს უწყობდა, და კარგოდრო ჰქონდა საზოგადოებას, რომ, რაც სასოფლო შკოლები იყო და ან ლოღობერიძემ დახსნა ქართლში და კახეთში, თავის მფარველობის ქვეშ მოეთავსებინა. ეხლა ყველა ქართულ სოფელში სკოლაა, ყველა საზოგადოება ხარჯს ეწევა შკოლების შესანახისას, გამგეობა კი და საქმის წარმოება აბარიათ იმათ, ვინც ქართულის სწავლებას არ დასდევენ, და სკოლა-დამთავრებული ყმაწვილები გამოდიან უცოდინარნი ქართულის ენისა და ქართული ყოველდღიური ლოცვებისა, ბევრი—წერა-კითხვისაც. ჩვენი სოფელი, ჩვენი ხალხი წერა-კითხვის

საზოგადოებაზე უფრო ახლოა, და თუ რამე დახმარებას და ხარჯს ეწვევა, წერა-კითხვის საზოგადოების უფრო უპრიანია, მას უფრო გულიანად უბოძებდა, თუ კი მოთავედ გამოვიდოდა საქმის გამკეთებელი ადამიანი, რომ სოფელი თავისკენ გადაებრუნებინა. სოფლის აქეთ-იქით ტრიალი ამ ოცდახუთი წლის წინათ უფრო ადვილი იყო, ყოველი უფლება ქართველებს ხელში ეჭირათ, სხვა რომ არა იყოსრა, მაზრის უფროსები სულ ქართველები იყვნენ, მაღალი წოდებაც ჯერ გადატაკებული არ იყო და პატივში ჰყვანდათ მაინც კიდევ. თბილათ ოთახში ჯდომა და დაუსვენებელი მუშაობა საქმური საქმეა და ნამსახურობა, ხოლო ზოგმა ხალხშიაც უნდა იტრიპალოს, როგორც ნ. ნიკოლაძე. ეს თვისება გვაკლია და ამიტომ ჩვენს არე-მარეს დაშორებული დავრწინდებით, ბევრს და მომეტებულს ჩვენგანს კიდევ საქმის გაძლოლა ვერ მოუხერხებია და იმის ბაღდად „კოსმოპოლიტობას და მარქსისტობას“, იარმუკაზე ნაპოვნ დამპალ ქრისტომატიიდგან ამონაკითხს ავღვევებივართ, გაუგებარნი და შეუსმენელნი.

აპრილის 11 სა. დღევანდელ „ივერიის“ ნომერში სამარცხვინო და სასაცილო ამბავია დაბეჭდილი. ჩვენი კეთილისმყოფი ნათლია-მეზობლები ქადაგათ დაცემულან და გაზეთებში გაიძახიან, რომ ინგილოები სომხები არიანო, ასე რომ მოსე ჯანაშვილი და მღვდლები დ. ჯანაშვილი და ივანიცკები სულ სომხები ყოფილან. საკვირველია, რომ ყველგან სომხები ელანდებათ, სომხის სულს მგელივით სდევნენ. ხაზანოვილა იყო გაულანძლავი, ეხლა იმასაც უშვერი პირით ლანძღვა და უწყეს. მალე იმასაც წავიკითხავთ, რომ მალაკნები, უდები, ოსები—სულ სომხები არიანო და დასაბუთებულ დოკუმენტებს გამოიტაშენ ეზოვის ან ერიცოვის არხივიდგან, შარშანდელ დაწერილს, მეხუთე საუკუნის დატით ქრისტეს წინ. გაზეთი რასაც ასწავლით, ყველანი იმას გაიძახიან. მეფურწყთლახოებიც კი ეხლა იკვებიან, რომ ადმირალი ალექსევი სომეხიაო და ვიტტეც სომხის ჩამოჰავალიო. მალე ოდესაც

და ასტრახანიც ოდესაკალათ და ასტრაკალაკათ გადაიქცევა და ვახტანგ მეფე, ასტრახანში სომხის ღვთისშობლის ეკლესიაში დასაფლავებრილი, სომხების ვართანათ და ასტრახანი სატახტო მის ქალაქად. უდიერი რამ ხალხია: ფულიც ბევრი აქვთ, ვგონებ ჭკვაცა, მაღალ სასწავლებლების დიპლომებიც ბლომათ, თავზედ ვეროპიული „კოტელკები“, ტანზე ინგლისის „კოსტიუმები“ და რამ ჩაუნერგათ მათ მგზობლის, მეტადრე ქართველებისა, გაუნელებელი სიძულილი, შური, ქიშპობა, მტრობა, თავხედობა და უსირცხვობა! მერე ხელში რა უჭირავთ: ის, რომ სომეხი საცა კი გაჩნდება, ყველგან და ყოველქაძს ზიზლით იხსენიება. რათა? და იმიტომ, რომ სომხებს თავისთავის მეტი არავინ რათ მიაჩნიათ, მიტომ, რომ ისტორიას, სინიღისს და მგზობლობას დაურიდებლივ ფეხქვეშ სთელამენ. ვერც მაღალი სასწავლებელი, ვერც განცხრომილი ცხოვრება, ვერც სიმდიდრე—ვერაფერი ვერ შეაკეთებს მათს წამხდარ ხასიათს...

აზრადის 17-სა. საწყალი ლადო აღნიაშვილი, იპასაც მიწა მიაყარეს, ჯერ ისევ ცმაწვილ კაცს. სიკვდილით კი ოთხი წელიწადია რაც მკვდარი იყო ის საცოდავი!

მშრომელი, მუშა, თავგამოდებული შალვაწე, მამულის ერთგული მოტრფიალე და მოსიყვარულე; ბევრი ფიქრები, მიუხეწვეელი სურვილები, განუზომელი ლტოლვილება, უჩირქო განცხრომილობა—ყველა თან ჩაიტანა, საფლავში გაიყოლა. მაგალითი ქართველი კაცის შემოქმედობითი ღონისა და უძღური შესრულებისა; გულკეთილი ამხანაგი, ზრდილი თანამშრომელი, ბევრის მოთავე, თავის ღონისა და სიცოცხლის ხნის შეფერებით ბევრის გამკეთებელი; გარეგნობითაც ფაქიზი და ჰედალღლიაში ესტეტიკი!

უქონელი და შეუძლებელი შეძლებასაც შოულობდა და თავის თავს არას ახმარებდა, საქვეყნო საქმეს აძღევდა: აქ ქართულ გალობის და სიმღერების საქმის ვარაუდს ეწეოდა, ადგენდა და თავის ხარჯით წიგნებს აბეჭდინებდა, სპარსეთში სამას-ოთხასის წლის დაკარგულ ქართველებს ეძებდა! სამუდამო იყოს ხსენება მისი. ემსახურებოდა თავის ქვეყანას რამდენიც ძალა და ღონე ჰქონდა!..

გ ა მ დ ე ლ ი ^{*}

(ისტორიული მოთხრობა)

ვუძღვნი მარიამ კაუხხევს.

XI.

ბევრი ეთამაშეთ... ა?., თქვე შეჩვენებულეზო... არ გრცხვენიათ...—მიეხუმრა ამხანაგებს ნიკოლა. ამ ხუმრობას სხვებმაც ააყოლეს სიცილის ხმა.

— სუ... არ გრცხვენიან, ნიკოლა, მაგას რას მეუბნებია...—იუკადრისა ზოსიმემ და ჩოხა კარგად გაისწორა...

— აა, რას ამბობ თუ ძმა ხარ... ის ჩვენი გამდელია... ეშმაკობა როგორ შეიძლება...—კრძალვით პასუხი უგო ნიკოლას სილომ...

— არა, არა... დაეთხოვეთ თუ ღმერთი გწამთ... გამდელი რა ის გგონიათ თქვენ...—დანაგრძო ნიკოლამ და როცა ხმა არავინ გასცა, ისევ დაიწყო:—რა კარგი რამ იყო, არა?—შეეკითხა ზოსიმეს. ზოსიმე ცოტა ხანს ჩაფიქრდა და მხოლოდ შემდეგ უპასუხა ნიკოლას:

მართალია, შესანიშნავი ლამაზია... მაგრამ გათხოვი-

---

^{*}) იხ. „მოგზაური“ №№ 3—4, 1904 წლის.

ლია...—რალაც სხვანაირად ჩაიციანა... იმნაირად, როგორა-
დაც ამ დრომდე მას არ გაეცინა.

— გათხოვილია?.. მით უკეთესი...

ზოსიმეს ისევ გაეცინა და ფიქრს მიეცა ..

სალამო ჟამზედ მგზავრები უკვე დანიშნულ ადგილას იყ-
ვნენ.

სამეგრელოს მთავრის ოტრას სასახლეში მრავალი ხალხი
ირეოდა ერთმანეთში... თავად-ახნაურობა მთავრის მოწოდე-
ბაზედ მთლად ფეხზედ დამდგარიყო და დამზადებულიყო
მტრის საწინააღმდეგოდ, რომელიც ჯერ კიდევ არ ჩამოსუ-
ლიყო აფხაზეთიდან... მთავარი ბრძანებას იძლეოდა; ხალხი
კარგად დაემზადათ ბანაკებად, იარაღები რიგიანად დაერიგათ,
ციხეებიც ეჩვენებინათ და თან სარდლებსაც ნიშნავდა.

სამი დღის ლოდინის შემდეგ გარდასწყვიტეს კაცი გაე-
გზავნათ ფოთში ამბის შესატყობად ფაშის სასახლეში... აღ-
მოიჩინეს, და კიდევ გააგზავნეს რამდენიმე კაცის მხლებელო-
ბით, ზოსიმე...

ზაფხულის ის თვე იდგა, რომელმაც ხშირად იცის
კოკისპირული წვიმა... იმ დღეს, რა დღესაც ზოსიმე
თავის მხლებელებით ფოთში გაემგზავრა, კარგი დარი იდგა...
თუმცა მზე არ სჩანდა, მაგრამ დედა მიწის ზედაპირი მშრალი
იყო და მასთან არცა იყურებოდა მაწვიმრად, მრისხნედ...
მგზავრებისთვის ასეთი დარი მით უფრო სასიამოვნო იყო,
რომ მზისაგან უზრუნველად შეეძლოთ დაეფარათ თავი...

ხანგრძლივის სიარულის შემდეგ მგზავრებს წინ გადაე-
შალა ტყიანი ნაპირი ჩქარარის რიონისა, რომელიც ჩვეულებ-
ბრივ მიგრიალებდა შავი ზღვისაკენ... სალამოს ჟამი იყო უკ-
ვე... დღსავლეთით ცის კიდე გაბრწყინებული მოსჩანდა...
ღრუბლების ნაგლეჯები ისევ ზღვისაკენ მიჰქაქანებდნენ...
ტყეებში მგლების ყმუილიც გაისმა... მგზავრები დაუახლოვ-
დნენ მდინარეს და მის ნაპირზედ ფართო გზას დაადგნენ...
სინათლე ნელ-ნელა კლებულობდა. რამდენიმე წუთი სიარუ-

ლის შემდეგ მგზავრებმა შენიშნეს გზაზე რაღაც შავი წერტილები...

— მეთევზეები იქნებიან, — გაიფიქრა ზოსიმემ, მაგრამ ცოტა ხნის შემდეგ აზრი შესცვალა... კიდევ ცოტა ხანი და ყველას თვალ-წინ წარმოუდგა ხარ-ურემზედ მჯდარი ფედანი, რომელსაც თან რამდენიმე ბიჭი მოჰყვებოდა... მგზავრებს აქ შეეჩერებინათ ურემი, რომ ღამისათვის თხევზი ეყიდათ იქვე მდგარ მეთევზისაგან.. ურემზედ რაღაც-რაღაცეები ეწყა.

— ზოსიმე! — სიხარულით მიეგება ფედანი. ზოსიმე ცხენიდგან გადმოხტა და გადაეხვია ფედანს...

გამდელთან ლაპარაკიდგან ზოსიმემ გაიგო, რომ მას ვერ მოუთმენია მალე არ გაეგო თავის შეილის ამბავი... რამდენი უხვეწნია მაქსიმესათვის, ფოთში წამომყეო, მაგრამ მაქსიმე ბატონის რჩევას დაჰყოლია... ბატონი კი ჯერ-ჯერობით მოთმინებას ურჩევდა თურმე ცოლ-ქმარს...

— აბა წავიდეთ... მაგრამ უკეთესი იქნება, შენ გარედ მოიცილიდე... მე ყველაფერს შევიტყობ... ან შეიძლება კარისკაცები მოვისყიდოთ როგორმე და ჯარუ დაგვიტომონ. — ურჩია გამდელს ზოსიმემ... გამდელი დასთანხმდა... ჩავიდნენ კიდევ დანიშნულ ქალაქში, გაუარეს ფაშის ციხეს და ქალაქის ერთ ბნელს და ვიწრო ქუჩაში შევიდნენ, ერთის სახლის წინ შეჩერდნენ... მახლობელ სახლიდგან ცხენის და ურმის ფეხების ხმაზედ ვიღაც გამოვიდა... სიბნელეში ზოსიმეს იგი პატარა წერტილად მოეჩვენა.

— ღმერთმა გაგზარდოს, აქ სადმე ღამის გასათევი ადგილი არ იშოვება?... — შეეკითხა ზოსიმე დაბალის ხმით და განცვიფრებაში მოვიდა, როცა უცნობმა ბოხის ხმით დაიწყა ლაპარაკი... უცნობმა ყველა თავისას მიიწვია, რადგანაც მას თვითონ ჰქონოდა სასტუმრო ოთახები... მგზავრები შევიდნენ... მასპინძელმა ყველას უჩვენა ოთახები... ზოსიმემ გამდელს მოხერხებული ადგილი აღმოუჩინა... ბიჭებს დააბარა

საკმელები მოეთხოვათ, თვიონ კი ფაშის სასახლისკენ წავიდა... მთელს ქალაქში, რომელიც სოფელს უფრო ჩამოგავდა ვიდრე ქალაქს, მხოლოდ აქა-იქ მოჩანდნენ ოღნაფ-მბეჭუტავი სანათები... ჰაერში ჯუჯუ-კალიების კრიკინი ირეოდა მდინარის ნაღვლიანს გრგვინვასთან... დიდხანს უყურებდა გამდელი უკვე წასულს ზოსიმეს და თვალ-მოუწყვეტლივ შეჰყურებდა ქალაქის ერთ კუნძულში მაღალ სერზედ ამართულს კოცონს, რომელიც სახლის პატრონის თქმით, იქვე დატყვევებულთ უნათებდა... ბოლოს ბიჭებმაც თავიანთი ადგილი დაიჭირეს ოთახებში... ზოსიმეს თანამხლებლები ცხენებს უგდებდნენ ყურს ეზოში, ხის ძირას, სადაც შესაფერი საწოლიც იშოვნეს...

XII.

შემოდგომის ნესტიანი ჰაერი სუნთქვას უჭირვებდა ადამიანს. მტირალი, გატიტვლებული მიდამოები მოსჩანდნენ ფოთიღვან. მდინარე ისევ ძველებურად მოგრიალებდა.

იმ ღამეს, როდესაც ფიდანის და ზოსიმე ფოთში ჩავიდნენ, კარგი დარი იდგა. მთვარე გვიან ამოვიდა და სწორედ ეს იყო მიზეზი, რომ მხოლოდ შუალამე გადასრულს შენათამან გამდელის ოღნაფ მკვარტლიანის სანათით განათებულს ოთახში, რომელსაც ერთი ვიწრო ფანჯარა აღმოსავლეთისკენაც ჰქონდა... დიდი ხანი ჰფიქრობდა ფიდანის თავის ჯარუზედ... მას თვლებში ძილი არ ეკარებოდა; გულზედ ხელებდაკრეფილი იჯდა რამდენიმე წუთი თავის ლოგინზედ და დაღონებული შეჰყურებდა მკვარტლიან სანათს, რომელსაც თავს დაჰფარფატებდა შემოდგომის სიცივისაგან დაღონებული ფარვანა... ფანჯარაზედვე დაფრუტუნებდა ბუზანკალი, რომელსაც ღამის წყვდიადში ერთად-ერთ მახლობელ სანათისაკენ გამოემართა... გამდელის ყურადღებას ფანჯარაზედ ბუზანკალის

დრო-გამოშვებითი ფრატუნი მაინც ვერ იპყრობდა... სდუმდა ფიდანის: მის თავში სხვადასხვა ფიქრები ირეოდნენ...

„მეწისქვილე მოპკლეს ოსმალებმა... ჯარუ მას მიეშველა და ამისათვის ტყვედ წაიყვანეს... თაშა ალექსანდრე მეფესთან ერთად აფხაზეთისკენ არის წასული... ჯარუ... მორჩა... იქნება თაშის ჯარშიაც ურევია... ან იქნება აქ არის... საბრალო ჩემი მაქსიმე... ის ხომ სულ გარდარეულია... რა ქნას არ იცის... თავის ერთად-ერთის შვილის ხსნას ელის... მე... რა ვქნა... ნეტავი ზოსი...—ფიდანს ასეთ ფიქრებზედ თვალები ცრემლებით ავესო, გული აუძგერდა, აუხმაურდა, თვალები ერთს წერტილს მიაპყრო; რაღაც მოუთმენლობის ცეცხლმა გადაჰკრა დედაკაცს პირისახეზედ...

შორიღგან ხმაურობა მოესმა... ზევით წამოდგა, თანჯრისაკენ გაიხედა, მაგრამ ვერაფერი დაინახა და ისევ თავის ალაგას დაჯდა. ხმაურობა განმეორდა... ფიდანმა ახლა კი კარგად გაარჩია ეზოში ცხენების ფრატუნი... ღონე მოიკრიბა, ყურები სცქვიტა, მახლობელ ოთახიღგან ბიჭები დაღლილობისგან ხვრინავდნენ... მკვარტლიანი სანათის ალი აქეთ-იქით იზღაზნებოდა თანჯრის თაროებიღგან შემოსულ ნიავის სისინზედ... თანჯარაზედ ბუზანკალა ისევე ფრატუნებდა...

„კიდევ არ მოდის... იქნებ ახლა ჯარუს ესაუბრება... ჩემი ძვირფასი ზოსიმე... ჯარუ!... მას დაენაცვლოს დედა მისი... ჩემის ოჯახის მომვლელი ის უნდა იქნეს ჩემის სიკვდილის შემდეგ... მეტი ვინლა გვყავს... ამდენი ხანი ბატონის მსახურება... ერთი პატიოსანი ცხოვრებაც არა... ჯარუ...“
—დედაკაცმა უკანასკნელი სიტყვები ჩაიჩურჩულა და დასაწოლად მოემზადა... დაწვა კიდევ.

შორით სადღაც მიზნედილი ყეფა ისმოდა დავრდომილის ძაღლისა... ყეფაც შესწყდა და მის მაგივრად რამდენიმე წუთში ეზოს ჭისკარმა დაიგროალა... ფიდანის მოუთმენლობით მიესალმა ზოსიმეს...

— თაშა ჯერ არ ჩამოსულა, დედი... მის სასახლეში დი-

დი ამბავია, ჰკვირობენ—ამდენი ხანი რატომ დაიგვიანა ალექსანდრე მეფესთანო... ფიქრობენ—ალექსანდრეს ხომ არ ულა-ლატნიაო... ჯარუ იქ არის დამწყვდეული სასახლეში... მე არ მინახავს, მაგრამ ისეთმა კაცმა მითხრა, რომ მისი ამხანაგიც არის და ჩემი ნათესავიც... სარწმუნო კაცია... იმან სთქვა—კარგად არისო... ვინც მითხრა ანდრონიკე ჰქვიან...

— შენ თვითონ არ ნახე, ღმერთო!

— გამდელი ნუ მომიკვდება... იმას რა უჭირს... ის... სამი დღის შემდეგ მე ვარ მოპასუხე... შენს შვილს სახლში მოგიყვან... მე ვამბობ ამას—ზოსი...

— შენ ამბობ...—დედა-კაცს თვალებიდგან ცრემლები გარდმოსცივდა.

— ნუ... ნუ ტირი...—ზოსიმე ახლო ჩამოჯდა და ნელო დაუწყო ცრემლების წვეთებს ხოცვა სუფთა სახოციით...

გამდელი ფიქრს მიეცა. ზოსიმეს სანათის სინათლეზედ გამდელის ანგელოზებრივი სახე ერთი ორად მოეჩვენა... მთელი მისი აზრი, გონება მხოლოდ გამდელის ეშხმა შეიპყრა, იგი თითქმის არაფერს არ ხედავდა გარშემო... ბედითა წუთმაც დაჰკრა და ზოსიმე უგრძნობლად ჩაეხვიო გამდელს...

სანათის ალი უფრო მეტად იზლაზნებოდა აქეთ-იქით, თითქოს სურსო ამ წუთში გაჰქრესო... ფარვანა ისევ თავს დასტრიალებდა მას... ბუზანკალამ ფანჯარაზედ ერთიც უკანასკნელად დაჰფრუტუნა და... მიჩუმდა... ნაღვლიანმა ჰაერმა ერთიც საგრძნობლად შეჰკივლა ცოდვის ოთახში...

მეორე დღისადრიანად მინდორზედ, მასპინძლის ეზოში შემოკრებილიყვნენ ბიჭები და ცხენები აღეკაზმათ, თანაც ხარ-ურემიც დაემზადათ... ბიჭებში ზოსიმეც ერია... მას რა-ღაც უკმაყოფილება—სევდიანობის ღიმი უკრთოდა პირისახეზედ... ღმერთო!.. მან მოატყუა გამდელი. ფაშა ჩამოსულია აფხაზეთიდან... და საბრალო ჯარუც უკვე მოცილებული წუთისოფელს... ზოსიმეს მეგობარ-ამხანაგმა ანდრონიკემ, რომელიც იმერეთიდან ჩამოჰყვა ალექსანდრე მეფეს და ფაშის

სასახლეში დარჩა მეფისაგან იქ დატოვებულ ნივთ-საქონლების დროებით მეთვალყურედ, — ყველაფერი უამბო მას... უამბო ისიც, თუ რა სიტყვებს იმეორებდა ტანჯული ჯარუ, რომელიც თავში ყოფილიყო სასიკვდილოდ დაჭრილი, თავის სიკვდილის წინ...

— სამი დღე არაფერი უქამია... სხვა ტუსაღებთან ერთად სატუსაღოს ერთ ბნელს კუნჭულში მიაგდეს ღვთის და უცნობ ამხანაგების ამარა... მე შევნიშნე იგი, შემეცოდა და მისი მოვლა განვიზრახე. მოსამსახურე დაფუყენე, თან ექიმსაც ვუჩვენე... მაგრამ ამოდ... იმ სამ დღეში ის ისე შეიცვალა, რომ თვით დედაც ვერ იცნობდა... ხშირად ახველებდა, თავს მალლა ვერ იღებდა, საჭმელსაც ვერ სჭამდა... მე რაც შემეძლო მოვლას არ ვაკლებდი... მაგრამ ფაშის შინა-კაცების უკმაყოფილება-საყვედური არ მაკლდა ასეთის საქციელისათვის... შე ყველაფერს ვუძღვებდი ჯერ-ჯერობით და საქმის გაუმჯობესობას გულის ტოკვით და ღვთის იმედით სიხარულით მოველოდი... მაგრამ ამოდ... მეშვიდე დღეზედ ჯარუ გარდაცვლილიყო... ანუ შეიძლება იგი უსჯულო სახლისკაცებმა — ოსმალებმა ძალათი დაახრჩვეს, რადგანაც თავი მოძულეებულნი ჰქონდათ მის სამსახურით... საბრალო ჯარუ მე აღარ დამხვდა ადგილზედ აღარც. მკვდარი: — სადღაც მდინარეში გარდაეგდოთ. ფაშამ ეს ჯერ არ იცის... იგი ერთი დღეა, რაც მოვიდა... გარდა ამისა ფაშას ჰგონია, რომ ჯარუ დაზოგიერთი მისი ამხანაგები იმიტომ იყვნენ დაჭერილები, რომ მის წინააღმდეგ შეთქმულებაში მონაწილეობას ღებულობდნენ... მაგრამ საბრალო ჯარუ მეწისქვილეს მოეხმარა და იმიტომ დაიჭირეს, შენც თვითონ იცი... — ეს უამბო ნადვლიანად ზოსიმეს ანდრონიკემ... ზოსიმე გაშეშდა, პირველად კრიტიკ ვერ დასძრა, თუმცა უნდოდა კი რამე ეთქვა; ცოტახნის შემდეგ ღონე მოიკრიფა და ანდრონიკეს ჰკითხა:

— ჯარუ მოკვდა აბა?..

— მოკვდა .. საბრალო დედა მისი ფიდანი... გამდელი...

მე იმას ვიცნობ—რა საოცნებოა! მასთან... გულადი, თავგანწირული... აფხაზის ქალია...—ზოსიმე გაშეშებული იდგა ცოტა ხანს... შემდეგ კი გამოცთხოვა ანდრონიკეს... ის იყო იმ ღამეს დაქირავებულ ბინაში დაბრუნდა, ხოლო მეორე დილას წასასვლელად ემზადებოდა თვითონაც და გამდელსაც ამზადებდა...

მზე უკვე ამოსულიყო... გამდელი აივანზედ გამოვიდა... ერთიკვ გადაიხედა წინ და ნახა ზოსიმე, რომ სახლის-პატრონის რაღაცას აძლევდა... ძირს ჩამოვიდა და ბიჭებს შეეკითხა:

— ყველაფერია დაწყობილი ურემზედ?

ბიჭებმა პასუხი მისცეს. შემდეგ ფიდანმა ფაშის სასახლეში მოინდომა ცოტა ხნით წასვლა და ზოსიმესაც სთხოვა წაჰყოლოდა, მაგრამ უკანასკნელი არ დასთანხმდა... გამდელი წავიდა... ის იყო სასახლეში, ფაშა ნახა და თავის შვილის განთავისუფლება სთხოვა... როგორც ჩვენის მოთხოვნის დასაწყისში გვექონდა ნათქვამი, ფაშამ ფიდანის თხოვნა არ შეიწყნარა და სამეგრელოს მთავარზედ უთხრა,—თუ ის დამმორჩილდება, შენს შვილს და მასთან სხვა ტყვეებსაც განვათავისუფლებო... ანდრონიკე ფაშის სახლიდგან უყურებდა ამას, მაგრამ ფიდანს მაინც არ სჩვენებია... ფაშა ცხენზედ შეჯდა და თავის გზას გაუდგა... ფიდანიც მოშორდა იქაურობას და საჩქაროდ იმ გზას დაადგა, სადაც ზოსიმე და სხვები მოსჩანდნენ...

XIII.

იგივე შემოდგომის ერთი უკანასკნელი თვე იდგა... კვიკულუც ბუნებას ნელ-ნელა ჩამოეცალა ძვირფასი სამოსი და ზამთრის დადი დაედო... ხშირი წვიმები იდგა... უკანასკნელად წვიმებს ერთნაირი სიცივე მოჰყვა, რომელმაც ერთხელ კიდევ დააფიქრა ადამიანი იმაზედ, თუ როგორ უნდა დაჰხვედროდა მოსალოდნელს სუსხიანს ზამთარს...

შელამებული იყო, როდესაც სოფელ ...-ის ცნობილ სასოფლო შარა გზაზედ ჩონა-არხალუხში გამოწყობილი ახალგაზრდა გამოვიდა და ცხენით პირის-პირ დადიანის სასახლისაკენ გაემართა... პირისახეზედ რაღაც უკმაყოფილება დალონება ეტყობოდა... ნაბადი განზედ გადაეგდო და ტყავში გახვეული თოფი გვერდზედ მოედვა...

რამდენიმე ხნის სიარულის შემდეგ ცხენოსანი ერთის მოსახლის ეზოს ქისკარს დაუახლოვდა. ქისკართან სოფლის დედაკაცები შემოკრებილიყვნენ და რაღაცაზედ ცხარე ლაპარაკი შეექმნათ... ანდრონიკეს, რომელსაც ჩვენ ფაშის სასახლეში გავეცანით, შემდეგი მოესმა დედა-კაცთა საუბრიდგან:

— ფიდანს ჰგონია თურმე ჯარუ ცოცხალია, ზოსიმე კი, მისი გაზრდილი, ატყუებს — თურმე... გარდა ამისა, ქალო... ღმერთმა დასწყევლოს ეშმაკი... ცოდვა იმის პირველად მთქმელს. ამბობენ ფიდანი და ზოსიმე...

— ნუ... ქალო, შენს პირს მაინც ნუ ათქმევინებ ასეთს უსჯულოებას... განა მეგრელთ როდესმე სჩვევიათ ასეთი ცოდვა!.. დედა და შვილი!.. ღმერთო!! გამდელი იგივე დედაა ზოსიმესი, რავუყოთ რომ ჯერ კიდევ ახალგაზრდაა და ახლანდელ სხვა ახალგაზრდა ლამაზებსაც სჯობიან... ღმერთო!..

მოსაუბრეთ სიტყვებიდგან ანდრონიკე მიხვდა, თუ რაში იყო საქმე... მიხვდა, რომ ზოსიმეზედ ცუდი ხმა იყო ხალხში გავარდნილი... მიხვდა, რომ საბრალო ჯარუს სიკვდილზედ ჯერ არავინ არაფერი იცოდა... სხვადასხვა სურათი დაეხატა მას ამასობაში თვალწინ საბრალო ჯარუს ცხოვრებიდგან; უკანასკნელმა მისმა წუთმაც ერთიც გაიტრიალა ჯარუს მახსოვრებაში... ანდრონიკე მოიღრუბლა... ორივე ფეხები ძალზედ შეახო თავის ცხენს, თან მათრახიც დაჰკრა და სასახლისაკენ გაჰკურცხლა... არც კი შეუნიშნავს, რომ მას უკვე გაეგლო ის წისქვილი, სადაც ამ რამდენიმე თვის წინედ საბრალო მეწისქვილე მოჰკლეს, მეუღლე მისი გააუპატიურეს... ჯარუს დაატყვევეს... ყველაფერი ეს ხელახლად წარმოუდგა

ანდრონიკეს თვალს-წინ; პირისახეზედ მოწყენილობის ბეჭედ-
მა გადაჰკრა... მართალია, დიდხანია, რაც აქეთ ის არ ყო-
ფილა, არც იმის მოწამე იყო, თუ როგორ დაატყვევეს ჯა-
რუ ოსმალებმა და მოჰკლეს მეწისქვილე, მაგრამ ხალხის სხვა-
დასხვა თქმულებას მეწისქვილეზედ სჩანდა დაეფრთხო მისი წა-
რმოდგენა და გონება... ხალხში ბევრნაირი თქმულება იყო
ამ სულ რამდენიმე თვის უკან უსჯულოდ მოკლულ მოხუც-
ზედ... ამბობდნენ—მისს საფლავს, მას შემდეგ ღამ-ღამობით
ნათელი ადგებოდაო; ხანდისხან საფლავიდგან ხმაურობაც მო-
ისმის, ვილაცას უძახისო... ზოგი მასაც კი უმატებდა—ცოლს
გამოეცხადა იმ ღამეს, როცა იგი გარდაიცვალაო... აგრეთვე
ის თეთრი ჭუჭყიანი სუღარა, რომელსაც აქამომდე ყველა ეკ-
კლესიის ჰისკართან ხედავდა და ახლა კი ეკკლესიის ეზოშივე
იყო ბზის ტოტებზედ ჩამოკონწიებული, ხალხი ამბობდა—მე-
წისქვილე წამოდგა საფლავიდგან და იმან დაჰკიდაო...

ანდრონიკე რამდენიმე ხნის სიარულის შემდეგ დანიშ-
ნულ ალაგას მივიდა... მთავრის სასახლეში ფაშის და ალექს-
სანდრე მეფის გამოგზავნილი ანდრონიკე დიდის პატივით მი-
იღეს...

XIV.

ანდრონიკესგან მთავრის სასახლეში ყველამ შეიტყო და-
კარგული ჯარუს თავ-გადასავალი... ბევრს ახალგაზრდა მხე-
დარს, საომრად დამზადებულს, დასწყვიტა გული ჯარუს უდ-
როვოდ და უსჯულოდ დაკარგვამ. ჯარუს ნამდვილად დაჭე-
რის ამბის შეტყობის შემდეგ ერთი ორად გარდაიქცა მეო-
მართ გულში თათართადმი სიძულვილი... ყველა გულისატო-
კვით მოელოდა ომის დაწყებას... თვით ანდრონიკე მთავრის
სასახლეში იმ მიზნით მოვიდა, რომ შეეტყობინებინა მისთვის
ფაშისა და მეფე ალექსანდრეს სურვილი...

— მეფესა და ფაშას სურთ, დიდო მთავარო, უცბად და-

ეცნენ თქვენს სასახლეს, მეგრელთ ჯარი ტყვედ წაიყვანონ და ასე დაგვიმორჩილონ... მართალია მე თქვენთან ეს ცბიერი წერილი გამომატანეს, მაგრამ არ შემიძლია ეკკლესია და მამულს ვუღალატო და ნამდვილი ამბავი არ შეგატყობინოთ — ამ სიტყვებით გარდასცა ანდრონიკემ მოხუცებულს მთავარს ოტია დადიანს ფაშისაგან გამოგზავნილი წერილი... თაარილი მოწმობდა, რომ წერილი ფოთში იყო დაწერილი... წერილში ფაშა ემშვიდობებოდა სამეგრელოს მთავარს, რადგანაც ვითომ სამშობლოში აპირობდა წასვლას... შემდეგ არწმუნებდა, მისის მხრით არაფრის შიში-რიდი არ ჰქონოდა, და სხვ... მთავარმა წერილი ჩაიკითხა და ფიქრს მიეცა...

— მეც ქართველი ვიყავი ერთ დროს, თუმცა ახლა თათრებში ვარ და... — განაგრძო გულწრფელად ანდრონიკემ.

დადიანმა მადლობის ნიშნად მხარზედ ხელი შეახო ანდრონიკეს და პირველ შესაფერ შემთხვევაში ასეთის სამსახური ისათვის დიდს საჩუქარს დაჰპირდა... ანდრონიკე უკან აღარ გამობრუნებულა, იგი მეგრელთ ჯარში ჩაერია...

მთავრის სასახლეში რამდენიმე პირი დატრიალდა. შეიქმნა განკარგულების მოხდენა, ჩოჩქალი... ყველას უნდოდა ომის წეს-წყობილება თვითონ გარდაეწყვიტა და ამით თავისი ერთგულება დაემტკიცა დადიანისა და სამშობლოსათვის... უკანასკნელად გარდასწყვიტეს რამდენიმე ალაგას ციხეების გამაგრება და მათში ჯარის ჩაყენება. იმ ადგილას, სადაც ფაშას შემოსასვლელი გზა ჰქონდა, ციხის ძველ ნანგრევებიდან ახალი ააშენეს. გამაგრებული ციხეები რამდენიმე იყო. ისინი ერთმანეთიდგან რამდენიმე ვერსის მანძილზედ იყვნენ დაშორებულნი, მაგრამ რადგან მოხერხებულ და მთავარიან ადგილებზედ იყვნენ აგებულნი, მათი ნახვა დღისითაც კარგად შეიძლებოდა და ღამითაც სანათზედ, რადგანაც ფანჯრები ერთმანეთისაკენ ჰქონდათ გამოკვეთილი. თუ ფაშა ღამით შემოვიდოდა, პირველ ციხეს, რომელიც ყველაზედ უწინ შეიტყობდა ამ ამბავს, მეორე ციხისაკენ მიმართულ ფანჯარაზედ

კოცონი უნდა აენტო მტრის შემოსვლის სანიშნებლად. ამნაირად მეორე ციხეც მესამეს აუნთებდა კოცონს, მესამე მეოთხეს და სულ რამდენიმე წუთში დადიანის ციხეც შეიტყობდა ფაშის შემოსვლას. უკანასკნელ ციხესთან იმდენი ჯარი იყო შემოკრებილი, რამდენიც მთავრის ფიქრით საჭირო იყო მტრის მოსაგერებლად. თუ მტერი დღისით შემოვიდოდა, მაშინ პირველს ციხეს ზარბაზნის სროლით უნდა ეცნობებია, მეორისათვის, მეორეს მესამისათვის და ასე უკანასკნელამდე.

ერთის მხრით ტრიალი მინდორი, მეორეს მხრით მთაკლდე დაღარული გულ-მკერდით, საიდანაც რამდენიმე გამაცოცხლებელი წყარო-ანკარა გადმოსჩქეფდა, მშვენიერ სანახავად ხდიდნენ დადიანის ციხეს... თვით ციხე მთის კალთაზედ იყო გაშენებული, მდებარეობა ფრიად ხელს უწყობდა ომის დროს შესათფერი საფარი ყოფილიყო. უკანასკნელ დღეებში ეს ციხე რაღაც ახმაურებულ შიდამოს წარმოადგენდა, მრავალ ხალხს მოეყარა მასში თავი მახლობელ დაბა-სოფლებიდგან და მოსალოდნელ ომზედ შეექმნათ სჯა-ბაასი.

ახლად შელამებული იყო, როდესაც ციხის მახლობლად ფერდობზედ ჩამომდინარე წყაროს პირას ორი კაცი მოუჯდა და რაღაცაწედ ცხარე ლაპარაკი შეექნათ... სინათლე ნელ-ნელა კლებულობდა, მაგრამ მათ უკმაყოფილებაც აღარ ეტყობოდათ ამითი; ნელი, ტკბილი და თან უდარდელი მათი საუბარი გაგრძელდა მანამდის, სანამდის აღმოსავლეთით თავი არ ამოჰყო ლამისსავსე გუშაგმა და ციხის მახლობელი გაუვალი მტვერი თავის მკრთალის სხივით ერთობ არ გაანათა. რამდენიმე ხანი კიდევ ისხდნენ მგზავრები ხსენებულ წყაროს პირას და ისევ ტკბილად ლაპარაკობდნენ... უცბად ერთმა მოსაუბრემ შესცვალა ხმა და ჩვეულებრივზედ უფრო ხმა-მაღლა და თან ცხარედ დაუწყო ლაპარაკი მეორეს... მთვარე ნელ-ნელა იწევდა ზევით... მოსაუბრე უფრო და უფრო სცხარდებოდა...

— ან გამდელი... ან შენ და ან მე... ჩვენი სიცოცხლე

ერთად ამ ქვეყნად, ჩემო ანდრონიკე, მოუხერხებელია... ვნახოთ, მარტო მე ვარ „თავ-მოკრილი“, — თუ სხვასაც მოეკრება თავი... — უკანასკნელად დაემუქრა მოსაუბრე და გზას გაუდგა ამხანაგი...

— შორს! შორს!.. შეჩვენებულა... — ერთიც, თუმცა ჩუმის, მაგრამ მგრძობიარეს ხმით მიაძახა სიბრაზისაგან თმებ-აწეწილმა ანდრონიკემ ზოსიმეს, რომელმაც საიდუმლოებით მოცულ ტყეში ერთი ნაძალადევად დაახველა და თვალს მიეთარა. ზოსიმეს ანდრონიკეც გაჰყვა უკან... რამდენიმე ხნის შემდეგ ისინი ციხეში იყვნენ...

სრულიად მოიწამლა ზოსიმეს მთელი არსება, განჩაკუთრებით მას შემდეგ, რაც მას მთელმა ციხემ იქვის თვალით დაუწყო ცქერა. ყველაში რაღაც უცხო იქვი შეჰქონდა ზოსიმეს ავადმყოფს სინილის და რწმენას. ავადმყოფი მხედველობა ავადმყოფსავე სმენას ლალატობდა, — ყველა კი ერთად ერთსა და იმვე საგანზედ გაჰკიოდნენ საგრძობლად ზოსიმეს უდროოდ დამჰქნარ მკერდში და უდროოდვე დასერილ გულში. სწუხდა ზოსიმე, მწარე, ნალველი ნელ-ნელა ავსებდა მისს ავადმყოფ ფილტვებს... მისი ანდრონიკესადმი სიძულილი დღითი-დღე ერთი-ათად მატულობდა, სძულდა ანდრონიკე. მაგრამ რისთვის, თვითონც არ იცოდა, მისთვის მხოლოდ, რომ უნებლიეთ ხალხი ჯარუს ნამდვილ თავგადასავალს გააცნო... თვით თავისი ღვიძლი ძმა სილოც ვერ ანუგეშებდა ზოსიმეს... ამის შემდეგ მას სძულდა ამხანაგ-ხალხში გარევა, უყვარდა განცალკევება, უდროებით ომის დაწყებამდე ამ მშვენიერ, სანეტარო ციხის ფერდო-კლდეებში გასეირნება და მარტოდ-მარტო ტანჯვა... ყოველი ხე მტევრისა თვითეულად ჰქონდა დათვლილი ზოსიმეს... თითქმის ყოველი ხის ძირი მისი საჯდომი, მოსასვენებელი ადგილი იყო... ერთს უშნოდ დაკვანძულ ტოტებ ჩამოთვლილ წიფელას გვერდზედ დანის წვერით შემდეგი საიდუმლო ასოებიც კი ჰქონოდა ამოთლილი: „გამ—ზ—ცოდ—“...

XV.

— სოფელში მივალ... მთავარს ვსთხოვე, რამდენიმე დღით... რამეს ხომ არ უთვლი მამას?— რაღაც დაღონებულად დაეკითხა ერთ დილას სილო ძმას, როდესაც უკანასკნელი ციხის გაღრმავანში ერთ ადგილას იდგა და ჩვეულებრივ მკმუნვარებით შორს გაჰყურებდა...

— მამას მოკითხვა... მეც ვნახავ მალე... სხვა... სილო, თუ ღმერთი გწამს...— სიტყვები ველარ დაათვა ზოსიმემ, ხმა ჩაუწყდა, აზრი აერია, ველარ დააწყია და ისევ წარმოთქმული სიტყვები განიმეორა— „მამას მოკითხვა“... სილო მოსცილდა ძმას.

— „ესეც ერთი... და გამდელი. შეიტყობს, რომ ჯარუ... ან რასი მეშინიან... ნუთუ ანდრონიკეს ვერ გავუსწორდები... ან ჯარუს სიკვდილმა უნდა შემაშინოს?... მე ხომ არ მომიკლავს!.. ან... არა, ისევ ჩემი თავი მიჩვენია კარგად მყავდეს... მოვკლავ გამდელს, ანდრონიკესაც, თუმცა საწყალი კაცია, ჩემთვის არაფერი დაუშავებია... მაგრამ ხომ მოლალატეა... ხომ ოსმალების მოლალატეა... ღმერთო!“— ზოსიმე ჩვეულებრივ გაჰყვა ვიწრო ბილიკს, კლდის ფერდობზედ, თვალებს იფშენებდა, გული ძალზედ უძგერდა, ფეხები ერთმანეთს ეკვრებოდა... ერთის ხის ძირში შეჩერდა, კენჭები აკრიფა რამდენიმე და თითო-თითოდ შორს სროლა დაიწყო... დილა იყო... ლაქვარდ ცაზედ აქა იქ გაკვრულიყვნენ ღრუბლების ნაფლეთები... ახლად ამოსულ მზის სხივებს წინ ჯერ არაფერი შეჭფარვებია. თვალგაღუწვდენელი მიდამო, რაღაც საიდუმლოებით მოცული, ერთობ შეეჩებათ ვეებერთელა მზის სხივებს... კენჭების სროლაზედ რამდენიმე შაში ახმაურდა. ზოსიმემ თვალი გააყოლა ფრინველთ... შორს, რამდენიმე ნაბიჯის მანძილზედ, სადაც ორი გზა ჯვარედნად ეკვროდა ერთმანეთს, დამფრთხალი კურდღელი მიხტუნავდა.

ფიქრებით მოცულმა ზოსიმემ ახლა კი ჩვეულებრივზედ

მეტი ჩამოსცილდა კლდეს... აუჩქარა ნაბიჯებს—და რამდენიმე წუთის შემდეგ გამოვიდა იმ შარა-გზაზე, როპელიც მთავრის სასახლისკენ მიემართებოდა... ზოსიმე მიდიოდა, უნდოდა სიარული, უნდოდა სულ ეარა და ეარა... უცბად თვალის წინ წარმოუდგა შემდეგი სანახავი: შარა-გზით გამდელი და მაქსიმე მოემართებოდნენ... არის ხოლმე ისეთი წუთები კაცის ცხოვრებაში, როცა მას სინიღისის მხილებით შეპყრობილს, სურს მოსპოს თავისი სიცოცხლე, სურს არ იყვეს... და ეს გრძნობა მით უფრო მეტია კაცში, რაც უფრო იგი მგრძნობიერია... ზოსიმეს მთელს თავის სიცოცხლეს ერჩივნა, რომ იმ წუთს, რა წუთსაც გამდელი და მაქსიმე ნახა, მაწა გაღებულყო და იგი თან ჩაეტანა... გამდელი და მაქსიმე მოუახლოვდნენ. ორივეს რაღაც უკმაყოფილება ეტყობოდა პირისახეზედ... ზოსიმე ვითომ გამოერკო და პირფერი ღიმილით მიეგება ორივეს.

— შენი ჭირიმე!—გადაჰკოცნა მაქსიმემაც, როგორც ფიდანმა, ზოსიმე... ზოსიმემ ყველა მოიკითხა და ბოლოს შეიტყო, რომ მამა მისი პორფირე ავად გამხდარიყო.

— დიდი ხანი არაა... გუშინ ყოფილა, გული წასვლოდა და თუ მოახლეები არა, უწყლოდ დაიხრჩვებოდა თურმე, მისი მტერი...

— ჯარუ... ჯარუ... რას შვრება,—მეტი ვეღარ მოითმინა მამამ და მოუთმენლად ჩააჩერდა ზოსიმეს, „ზოსიმეს გული ერთი უკანასკნელად გაიგულა... ფერი წაუვიდა, აზრი აერია, მაგრამ ამის თქმა მაინც მოახერხა:

— ჯარუ კარგად არის... სულ კარგად... აი მალე ოპიქნება და... ყველაფერი გარდაწყდება... ჯარუ უსათუოდ განთავისუფლდება... ჩვენ გავიმარჯვებთ უეჭველად... მთავარს ჯარი, უკეთესად აღარ შეიძლება, ისე ჰყავს დაწყობილი... თქვენ ნურათრის გეშინიათ... მე აგერ არ ვარ?—დაასრულა ნიღაბ-აკრულმა ზოსიმემ...

— შენი ჭირიმე!—გულის სიღრმეიდგან აღმოისუნთქვა მა

ქსიმემ და ხელების საკოცნელოდ მივარდა ზოსიმეს... მთელი აზრი განუქარდა მაქსიმეს... იგი ამ ეამად თავის მხსნელს და მშველელს მარტო ზოსიმეში ხედავდა... „ჯარუ არ მომკვდარა“, — ინუგეშებდა ჩურჩულით თავს მაქსიმე, თუმცა ბევრგან გაიგონა და დაუმტკიცეს, რომ ჯარუ დიდი ხანია მოსცილდა წუთისოფელს...

— ნუ გეშინიანთ, — უფრო თამამად წარმოსთქვა ზოსიმემ, როცა ცოლქმრის გულში ჩაიხედა და დაინახა ჯერ კიდევ იმედი...

— მამა ავით არის? მე უნდა ვნახო აბა... უსათუოდ,

— კარგი, შვილო, თქვენი ნებაა; ახლა კი ერთი სილო და ანდრონიკეს რომ ვნახავდეთ ძალიან გაგვიხარდება, ჩემი ანდრონიკე იქ ყოფილა, მე კი იგი რამდენი ხანია არ მინახავს, ღმერთო... დაათვა მაქსიმემ.

— არა... ანდრონიკე და სილო სახლში არიან წასული... აქ არ არიან, — მიუგო ზოსიმემ, — ამ დილას წავიდნენ, ახლა სახლში იქნებიან. ფიდანსა და მაქსიმეს ძალიან ეწყინათ ეს გარემოება, მაგრამ რა უნდა ექნათ! ბოლოს ისევ სახლში გაიფიქრეს წასვლა... მაქსიმე უკვე გამოემშვიდობა ზოსიმეს და გზას გაუდგა... გამდელი კი ზოსიმეს აღარ სცილდებოდა, აბარებდა მას ყველაფერს, აბარებდა თავის შვილის ხსნას, ჯარუს სიცოცხლეს... უკანასკნელად ფიდანმა ახლად გამომცხვარი პურის კვერი, ყველ-შერეული, წმინდად შეხვეული, მორიდებით გარდასცა ზოსიმეს...

— ეს, შვილო, აქ... მიიღე შენის გამდელისაგან... დრო იყო, როცა ამაზედ უმცირესსაც სჯერდებოდი, როცა ჩემს ხელში იზრდებოდი... ახლაც მიიღე... ალბად ამდენ ხალხში შენ შესაფერი პატივისცემა აღარ გაქვს...

ზოსიმემ მოწიწებით გამოართვა კვერი გამდელს და ხელში დაიჭირა...

— აბა, მშვიდობით!.. — ხელი ჩამოართვა გამდელსა, გული ისევ აუჩქროლდა, გონება ისევ აერია, ხელი ხელს ვე-

ლარ გაუშვა... ერთობ სული მინაბა და გულის სიღრმეიდგან მხოლოდ ეს სიტყვები-ლა გააგონა გამდელს.

— ამა-ლამ, ჩემო ძვირფასო... ფიდან, შენთან მოვალ...

— ფიდანს ფერი დაეკარგა, გული აუხმაურდა, სიტყვები კი ასე გამოაკეთა:

— კი, გენაცვალე... მე, როდის იყო, რომ შენ და სილოს არ გღებულობდი...

— უსათუოდ! მოვალ!— ზარ-დაცემულივით ჩაიჩურჩულა ზოსიმემ და ერთიცი საგრძნობლად მოუჭირა ხელი ფიდანს და... გამოემშვიდობა... გაიარა რამდენიმე ნაბიჯი, უკან მიიხედა— ფიდანს უკვე მიჭფარვოდა ტყეს... ერთიცი ჩაფიქრდა, სული ერთობ აღმოითქვა. მარჯვენა ხელი გაშალა და მახლობელ თხრილისკენ გარდაისროლა გამდელის საჩუქარი... ცოტა ხანი და იგი ციხის ფერდოებს აჰყვა ზევით...

— როგორ შემძლიან, — ისევ გარდიფიქრა ზოსიმემ, — როგორ შემძლიან ამაღამ სახლში წასვლა... უნდა დავიმალა სადმე, ან ანდრონიკე უნდა მოვკლა... იმან... გაავრცელა ხმა... ჯარუს სიკვდილზედ... თორემ...“ — ზოსიმეს ავადმყოფ წარმოდგენას ახლა წინ ეხატვოდა ცრემლებისაგან ლოყებ-დაღარული, ღონე-მიხდილი ჯარუ, რომელსაც ხუჭუჭ თმებში ჩამოსდიოდა და ძალზედ შეეღება მისი პირისახე.

— იქნებ ანდრონიკე ... შვილს იცნობთ... თუ კაცი ხართ... — მორიდებით შეეკითხა თათრულს ტანისამოსში გამოწყობილი ერთი ახალგაზდა, სუფთა წვერ-უღრვაშიანი საშვალო ტანის მსედარი ზოსიმეს. უკანასკნელი უცნობის შეკითხვაზედ გაშოერკო, კარგად ჩაუკვირდა პირისახეში, მაგრამ ეუცნობა.

— მე თქვენ არ გიცნობთ, ვინა ბრძანდებით? .

— მე ქართველი ვარ, იობ ... ძე... შემძლიან გემსახუროთ, მხოლოდ ცოტა-რამ... — უცნობმა ზოსიმეს ფითომ იჭვის განსაფანტავად საჭიროდ დაინახა ვთქვა, მე ქართველი ვარ...

— რისათვის უნდა მემსახუროთ?—ეუცხოვა უცნობის სიტყვა ზოსიმეს.

— არის ერთი საქმე, მაგრამ ჯერ ვერ გაგანდობთ, არ გიცნობთ, ეგებ...

— არა, არა, ძმობილო, მე... ჩემში იქვი ნუ შეგაქვს ნურასფერში... მე კაცი ვარ... ჩემს ტომს არც ლალატობა სჩვევია და არც სხვა რამ ავკაცობა; მითხარ რაშია საქმე, იქნებ გამოგადგე...—დაათავა ეს სიტყვები და მთელი თავისი ყურადღება უცნობს მიაპყრო, ცნობის-მოყვარეობა აღედგრა ზოსიმეს...

— ეგებ...—უცნობი ისევ ყოყმანობდა.

— ნუ... თუ ღმერთი გწამს...—უნდოდა განეგრძო ზოსიმეს, მაგრამ უცნობმა დაასწრო:

— აბა გეტყვი, შენთვის მიმინდვია ჩემი დალუბვა და სიცოცხლეც... როგორც სინიდისმა მოგცეთ და ვაჟკაცურმა გულმა გირჩიოთ, ისე მოიქეცით... მომისმინეთ: ამ რამდენიმე დღის წინეთ ფაშას აქ, მთავრის სასახლეში, კაცი გამოუგზავნია, ტომით ქართველი... თან წერილი გაუტანებია, რომელშიაც ატყობინებდა თურმე დადიანს—შენთან ომი არ მწადიან, მეგობრად მიგულებდეთ... ნამდვილად კი ფაშას ომი სურვებია. გაგზავნილს ქართველს ფაშის ყველაფერი მოსაზრება-წადილი სცოდნია და ყველაფერი მთავრისთვის უცნობებია; ამნაირად ულალატნია ფაშისათვის. უზომო საჩუქარს ჰპირდება ფაშა იმას, ვინც მოლალატეს ცოცხლად მიჰგვრის და მის თავს მიუტანს... იქნებ რამე გავაწყოთ... ვსცადოთ...—მორიდებულათ დაათავა სიტყვა მხედარმა და თან მთელი თავისი ყურადღება გონებით თვალეში ჩააჩერდა ზოსიმეს, ვითომ სურსო მათში თანაგრძნობა აღმოიკითხოსო. ზოსიმემ სიხარულის ნიშნად ერთი ჩაილიმა, ხელები გაშალა და დაიწყო:

— ანდრონიკეს მე ვიცნობ... ის მართლა მოლალატეა... ჩვენ ადვილად მოვახერხებთ ფაშის სურვილი ადვასრულოთ...

ოლონდ... ის ამ ჟამად მთავრის სასახლეში კი არ არის, ციხეშია, მთავრის ჯარის ერთის ნაწილის უფროსად... მაგრამ არაფერი: მოვინდომოთ და ყველაფრის მოხერხება შეიძლება... ისე მოაწყვე საქმე, რომ არ შემიტყონ, იცოდე... შენ ვინმე კიდევ მოიყვანე... მე აღვიღს გიჩვენებთ, საითაც ის იქნება.

— აგერ არიან... რამდენიმე კაცი მოვიყვანე... კი, მაგრამ ეგ როგორ მოხერხდება...

— ნუ გეშინიანთ, რომ შელამდება, აი აქ ამ ხის ძირში დამხვდით, მე იმას, კი მოგიყვანთ... მერე შენ იცი...

უცნობს ძლიერ უკვირდა ზოსიმეს ასეთი აღთქმა, ვერ წარმოედგინა, თუ რისათვის სურდა მას ანდრონიკეს დალატი, სხვა დროს სხვას ეტყუადა, მაგრამ ახლა კი მადლობა გარდაუხადა და სალამოსათვის ხელახლავ საქმის შესრულება სთხოვა.

სალამო ჟამი იყო, როდესაც ზოსიმემ ტკბილი საუბრით კარში გაიტყუა გულუბრყვილო ანდრონიკე... მზე უკვე ჩასულიყო, ჰაერში ზამთრისებური სიცივე იგრძნობებოდა... ცა მოღრუბლული იყო; ფრინველები სალამოზედ ბუდეებში ქახქახებდნენ. მტევრს საიდუმლო შიშინი გაჰქონდა... ანდრონიკე და ზოსიმე მტევრს უკვე გასცილდნენ... ცოტა ხნით ლაპარაკი შესწყვიტეს და შორს, ჰაერის სივრცეში იწყეს მხერპ... ზოსიმეს გული უტოკავდა, ფეხებზედ ველარ ჩერდებოდა, ვითომ გრძნობდა, რა საძაგლობას სჩადიოდა... იგი ხედავდა ცალის თვლით, თუ როგორ მოემართებოდა ნელ-ნელა, ფიქრებში გართულის ანდრონიკეს შესაპყრობად რამდენიმე შეიარაღებული კაცი—თათრები, ზოსიმეს ძველის მოსაუბრის იობის მეთაურობით... ხელ-ფეხ შეკრული ანდრონიკე წუთის უმალ მოაჟილეს იქაურობას.

— ხა, ხა, ხა, —ერთიც გაღიხარხარა ტყეშიც ზოსიმემ და გამობრუნდა. ბნელოდა. სწორედ ის იყო, ციხის გაღვანში კარები შეაღო, რომ რაღაც ყაყანი და ჩოჩქოლი მო-

ესმა... მეომრები ერთმანეთში ირეოდნენ, ფუტკარივით ბზუ-
ილი გაჰქონდათ... ზარბაზნის საზარო ხმამ ერთობ შეანძრია
იქაურობა და ყველას შეატყობანა. თათართ ჯარის მოახლო-
ვება. აქა-იქ ნადვლიანად გაიზუზუნეს ტყვიებმა. ზოსიმეს თმა
ყალყუდ დაუდგა და გმირულად ჯარში ჩაერია... ციხის თა-
ვზედ ამართულმა, მოკიდებულმა კოცონმა ერთობ გაანათა
შთელი მიდამო... მას პასუხს აძლევდნენ სხვა ციხეების კო-
ცონები.

მთავარმა ბრძანება გასცა, ჯარი მიეშველებინათ ყველა
ციხეებისათვის. იმ დრომდე სალაცოდ შემოკრებილი ახალ-
გაზლობა ყველა სამოხრად გაეშურა.

XVI.

იმ საღამოს, როდესაც ანდრონიკე შეიპყრეს, სილომ
ყველას შეატყობინა ნამდვილი ამბავი. ყველამ გაიგო, რომ
ჯარუ უკვე მოცილებული იყო წუთის-სოფელს... ფიდანს
გრძნობები აეშალნენ, რამდენიმეჯერ შეჰკივლა მიდამოს,
თმები დაიგლიჯა, პირისახე დაიკაწრა... მაქსიმე მთავრის სა-
სახლეში იყო წასული...

შელამებულზედ გამდელი მარტო დარჩა თავის ქონში,
რომელიც ვითომ რაღაცას გლოვობსო, მარტოკა ამალვოდა
უზარ-მაზარ ხეებს... გარშემო მტევრში ბუს დამაღონებელი
ხმა ისმოდა. დიდხანს უყურებდა ცეცხლს კერაზედ სხვადა-
სხვა მწუხარე ფიქრებში გართული ფიდანია... ბოლოს უკანა-
სკნელი ნაპერწკალიც მიჰქრა. — მოვა... ზოსიმე... არა... არ
მოვა... რა პირით მოვა... მე მატყუებდა ციხერი... როგორ
მოვუშვებ აქ მატყუარას... უნდა მოვკლა, — დედაკაცმა მუქი
დაწვნა და ზეზე წამოდგა, — უნდა მოვკლა, უნდა შევატყო-
ბინო ქვეყანას, რომ მე ქვეყანაზედ სული მედგა... მე აფხა-
ზის ქალი ვარ... ნამუსის ახდას... — დედაკაცს გააჟრეოლა, ვი-
თომ ტვინში რაღაცამ უკბინაო, თავზედ ხელი იტაცა და

ლონემიხდილმა ჩურჩულით განიმეორა, — ნამუსი... ნამუსის ახდას... მოტყუებასაც... მერმე ვისგან?... ჩემის გაზრდილისგან... ღმერთო! რათ არ გაიღება დედა-მიწა, რომ ჩამიტანოს ამ დღის მომსწრე... ჯარუ! ჯარუ!.. შვილო!.. — დედაკაცმა ერთიჯ ჩამოისვა ხელები თავის მშვენივრად დაწვნილ თმებზე და რამდენიმე ბლუჯა ჩამოიტანა... უცბად მოთქმა შესწყვიტა... — „არ მოდის, ისევ არ მოდის... მაგრამ... მოვიდეს...“ — კუთხეში მაქსიმეს ორლულიანი დამბაჩა ეკიდა. ფიდანმა ფალია ახდა — წამალი ეყარა, კაჟი დაათვალიყრა — რიგზედ იყო... სმენად გარდაიქცა... სამარისებურს სიჩუმეს ისევ ბუს ნალვლიანი დრო-გამოშვებითი კივილი არღვევდა. სადღაც შორს, ტყეში... დედაკაცმა დამბაჩა ლოგინზედ დადო და გარეთ გამოიხედა. ცა მოღრუბლული იყო... ერთის მხრით მოსჩანდა სავსე მთვარისაგან წითლად შეღებილი თხელი ღრუბელი, ნალვლიანი ნიაფი ფოთლებს აფარფატებდა შორს, ტყეში... — „არავინ არაა“, — ისევ გაიფიქრა გამდელმა და სახლში შევიდა, თან კარები მაგრად ჩაიკეტა...

დიღიხანი ლოდინი არ დასქირდა ფიდანს: — უცბად კარებს ვილაც მოადგა... „იგია, ზოსიმეა... ვნახოთ“... — დედაკაცმა დამბაჩა აიღო, ჩახმახს ასწია და შეაყენა, ოღნავ მბეუტავი სანათი მთლად დააქრო და კარიც გააღო... შესაზარმა დამბაჩის ხმამ საშინელი გამოხმობა გამოიწვია ტყეში.

— ფიდან! — და შემოსულმა სული დალია...

ამავ ქოხს და ქოხიდგან ტყეს მეორე დამბაჩის ხმაც მოედვა, მხოლოდ უფრო ყრუდ...

გათენდა მეორე დილა. განთიადზედ აღმოსავლეთი წითლად შეიღება, ხოლო დასავლეთით ცივმა ნიაფმა ძალზედ დაჰბერა და შეანძრია მცენარეები... სოფელ... ში რაღაც ჩოჩოლი შეიქმნა ობოლს ქოხში, თითქმის მთელი სოფელი შემოკრებილიყო და თავს დასდგომოდა უსულოდ მიწაზედ გაშხლოართულ კოლ-ქმარს, ფიდანს და მაქსიმეს. მათ მახლობ-

ლად ფალია დაშავებული და ჩახმახ-დაცემული დაჩბაჩა ეგ-
დო... ეს ამბავი ცოტა ხანში მთელს მიდამოს მოედო.

სალამოზედ აქ ოჯახის მეგობარ-ნააფესავეები შეიკრიბნენ
და დასაფლავებისათვის სამზადისს შეუდგნენ... სამზადისს მა-
მის სანახავად სოფელში წამოსული სილოც დაესწრო; იგი
ყველაზედ უფრო გულ-საკოვად სტიროდა გამდელსა და მა-
ქსიმეს... თავადი პორტირე ძლიერ ავადმყოფი ლოჯინში იწვა
და ეს იყო მიზეზი, რომ თავის ერთგულს გამდელს და მაქ-
სიმეს დასაფლავებას ვერ დაესწრო... მესამე დღეს ფიდანო და
მაქსიმე ერთმანეთის მახლობლად მიაბარეს ცივს სამარეს...
მათ სიკვდილზედ სხვადასხვა ხმა დადიოდა ხალხში, მაგრამ
უმეტესობა სიმართლისაკენ იწეოდა და ყველაფერში ზოსიმეს
ამტყუნებდა... ზოსიმეს ტანჯვას ბოლო არ ეღებოდა... მან
შეიტყო ყველაფერი... მიხვდა, თუ როგორ უნდა მოეკლა
ფიდანს უცაბედად თავისი მაქსიმე... იტანჯებოდა ზოსიმე...

სოფლიდგან სილოც დაბრუნდა და მამის უარესად მყო-
ფობის ამბავი მოუტანა ძმას. ზოსიმემ აღარ ისურვა მამის ნა-
ხვა და სილოსთან ერთად დადიანის რაზმში დარჩა... ბრძო-
ლა გაგრძელდა... დღე-დღეზედ სხვადასხვა შემადრწუნებელი
ამბავი მოდიოდა ბრძოლის ველიდგან დადიანის სახლში; და-
ჭრილთა და მოკლულთ რიცხვს საზღვარი არა ჰქონდა... ზო-
სიმე მახლობელ ტყეებში იმალებოდა და არ უნდოდა ჯერ-
ჯერობით ომში მონაწილეობა მიეღო...

ერთს დოლახ ის ჩვეულებრივ ერთს აღმართს აჰყვა და
მთის სიმალიდგან დაბლა გადაიხედა... ნახა, რომ ბარად
აურაცხველი ხალხი იბრძოდა... შრავალი იელიტებოდა ქარ-
თველი ჯარი... მტრის ბანაკიც ახლოს იყო... შორით მტრის
კარავიც მოსჩანდა და მის წინ აურაცხველი მოკლული თა-
ვეები, სარებზედ წამოცმულნი... უცბად გააფრთხლა ზოსი-
მის, ცივმა სისხლმა კანებში დაუარა და იგი, რაღაც უხილა-
ვის ძალით შეპყრობილი ქვევითკენ გაჰქანდა... საჩქაროდ გა-
იარა მინდორი, მიუახლოვდა მტრის კარავს უკანიდგან... უც-

ბად, ვითომ ელდა ეცაო, წინ წამოიწია და ერთიც საგრძნობლად შეჰყვირა: „ანდრონიკე! ჩემო ანდრონიკე!“ — სარზედ წამოცმული თავი გულზედ მიიღო და ცხარე ცრემლებით კოცნა დაუწყო... თან გაქცევაც მოინდომა თავიანად, მაგრამ მტრის ბანაკიდგან გამოსროლილმა ტყვიამ ფეხები მოუკეცა.

ბრძოლა დასრულდა. დადიანმა გაიმარჯვა, თუმცა კი ჯარი ბევრი დაჰკარგა. იმერეთის მეფე ალექსანდრე V-ემ გაქცევით უშველა თავს, ხოლო ფოთის ფაშა ახალ-ციხეში გადაიკარგა... დადიანის სასახლე რამდენიმე თვე დაჰკრილ-ავადმყოფთ სამკურნალოს წარმოადგენდა. მთავარი დიდის გულსმოდგინებით და სიყვარულით ადევნებდა თვალ-ყურს ავადმყოფებს... ამასობაში დადიანის სასახლეში ამბავი მოვიდა თავად პორფირეს გარდაცვალებისა... სილო სახლისაკენ მიეჩქარებოდა, რომ მამის დასაფლავებას დასწრებოდა.

რამდენიმე დღის შემდეგ მთავრის სასახლის ეკლესიაში ომში გარდაცვალებულთათვის პანაშვიდი გარდაიხადეს... ომში გარდაცვალებულთ გარდა სასახლის მღვდელმა სიაში ვილაც უცნობის ხელით მიწერილი შემდეგი სახელებიც მოიხსენია: „თავადი პორფირე, თავადი ზოსიმე, ჯარუ, ერთგული ფილანი, ერთგული მაქსიმე“...

იაჯონი.

წერილი სოფლელ მუშას *).

ჩემო მეზობელო ბეყან!

შენს წერილში შენ ღვინის მოსავალსაც ესაყვედურები: „ვენახები უწინდებულათ აღარ ისხამენო, ამბობ შენ, და თუ ოდესმე კარგად მოიხსა, იმათაც ფილოქსერი ახდენსო“. იქნება სხვაგან მართლაც საფუძვლიანი იყოს ასეთი საჩივარი, მაგრამ გურიაში ღვინის მოსავალზედ საყვედური მე კისწორეთ უადგილოთ მიმაჩნია. რატომ?— იმიტომ, რომ ჩვენში ვენახის რიგიანათ მოვლა-მოშენებისა აქნობამდის არავის შეუწუხებია თავი!..

თუ სადმე ვინმეს ბაბუასეული ვენახები გააჩნდათ, ისინი უკვე მობერდნენ, ხოლო ახლის რიგიანათ მოვლა-მოშენებას თითქმის აღარ ვინ ეტანება... იმიტომ, ვფიქრობ, რასაც ვღებულობთ დღეს ვენახებიდან, იმისაც მაღლობელნი უნდა ვიყვნეთ; აქაც ბუნების სიუხვეს უნდა დავუმაღლოთ, თორემ უშრომლათ და უტანჯველად სხვა რა იძლევა სარგებლობას?!... რაც შეეხება ფილოქსერისგან ვენახების დაზიანებას, ამაზედ აი რას მოგახსენებ: ჩვენში, გურიაში, საზოგადოთ ღელეების ¹⁾ და მოზრდილი მდინარების სიმრავლის გა-

*) იხ. „მოგზაური“ №№ 3—4, 1904 წ.

¹⁾ დეჟე ქქვიან ჰატარა მდინარეს, რომელიც ჩამოსდის გა-

მო, ხშირია სილა-ნარევი მიწა (ადგილები). აი, ასეთ სილა-ნარევი მიწაზედ მოშენებულ ვენახებს ვერაფერს სწყენს ფილოქსერა. ისეთ სილა-ნარევი მიწას, რომელზედაც მონაშენი ვენახი უზრუნველ ყოფილია „ფილოქსერის“ ვნებისაგან, ანტი-ფილოქსერიანს მიწას ეძახიან. ასეთი სავენახე მიწის გამოცნობა ამნაირად შეიძლება: უნდა აიღოთ ასეთი სავენახე ადგილიდან ერთი მუქა მიწა, ჯერ დაასველოთ და დაკუმშოთ ხელში, შემდეგ გააგრძელოთ და თან გაამრგვალოთ თითის ოდენა ჯოხივით. ამის მერმეთ გამოდევით მზეზედ და როცა კარგად გახმეს, გაშინჯეთ მისი სიმაგრე: თუ ხელის ნელა შემოჭირებით (ძალა-დაუტანებლათ) ის დაიფშენა, ეს იმის ნიშანია, რომ ასეთ სილა-ნარევი მიწაზედ გაშენებულ ვენახს „ფილოქსერა“ ვერას ავნებს, ხოლო თუ არ დაიფშენა, ეს იმის ნიშანი იქნება, რომ „ფილოქსერა“ ჩვეულებრივად ავნებს ასეთ ადგილზედ გაშენებულ ვენახებს. გარდა ზემოხსენებულისა, ვენახის სილიან ადგილზედ გაშენება უფრო საადვილოც არის, კარგადაც ხარობს და ამასთან ადრეც მწიფდება, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს დამმუშავებელთათვის¹⁾. ადგილის დასამუშავებლათ უფრო თავისუფალი დრო უნდა აირჩიო (მაგ., ადრე გაზაფხულზედ ან შემოდგომაზედ, როცა სხვა საქუშიერი არ არის მოცხუნებული). სავენახე მიწას ერთი ალაბის სიღრმეზედ უნდა ვადაბრუნება. მაგრამ, რადგანაც გურია-მეგრელიაში და საზოგადოთ იმერეთში ასე ღრმათ მოხენილი გუთნები ჯერ კიდევ იშვიათია, ამიტომ ისინი ბარით უნდა დაიბაროს. სანამ დაბარვას შეუდგებოდეთ,

რას და გორას შუა. ამათგანში ისეთებიც ურევია, რომლებიც ზაფხულდობით შრება, ხოლო უმეტესი მათგანი კი მხოლოდ კვებულდობს და არა შრება.

¹⁾ სილას თუ მარადი ურევია, არ ვარჯა; ასეთი სილა ზღვის შირათ იცის ხშირათ.

სავენახე ადგილი წინდაწინვე უნდა დაპყობ ნაქერ-ნაჭრებათ. თითვეულ ნაქერს შეგიძლიათ მისცეთ ოცდაათ ფეხის ნაბიჯამდის სიფართე და ამასთან შესავალ-გამოსავალი გზა, რომელზედაც თავისუფლად შეიძლებოდეს ნაკელისა და ან ყურძნის გატან-გამოტანა ურმით. ვაზების დასარგავ თხრილებს (კვლებს) იმდენი სიფართე უნდა ჰქონდეს, რამდენიც მას სიღრმე ექმნება. ხსენებული თხრილები, თავიდგან-ბოლომდის მარჯვით უნდა იყოს გაყვანილი ბაწრის შემწეობით.

ვაზების დასარგავათ თხრილებს ამნაირად აკეთებენ: მუშაობას ადგება ერთად ხუთი კაცი ¹). პირველს გააქვს ერთი ბარის პირი და ნაბარს ზევით ამოისვრის, ხოლო რაც თხრილში ჩარჩება, იმას მეორე მუშა ამოჰყრის. მესამე მუშა იწყებს მუშაობას იქიდანვე, საიდგანაც დაიწყოს პირველმა და გააქვს მეორე ბარის პირი მიწა; მეოთხე თხრილს ძირს უწმენდავს (ე. ი. რაც თხრილში ფშვნილი მიწა დარჩება მესამე მუშა ყველა იმას ზევით ამოისვრის). და ბოლოს მეხუთე მუშას გააქვს მესამე ბარის პირი, რამდენი მიწაც ბარის პირს მოჰყვება, ზევით ამოისვრის და დანარჩენი კი თხრილშივე რჩება ამოუწმენდელათ. ასეთ თხრილს, სამი ბარის პირით, მიწის ამოყრის შემდეგ, ერთი ალაბის სიღრმე ეძლევა. ამნაირადვე შეგიძლიათ თქვენ დანარჩენი კვლების (თხრილების) ამოღებაც მხოლოდ იმ პირობით, რომ მეორე თხრილიდან ამონაღები მიწა პირველში უნდა ჩაყაროთ, მესამიდან მეორეში, მეოთხე თხრილიდან — მესამეში და ასე ბოლომდის სილიანი ადგილის გასასუქებლათ კარგია ხარ-ძროხების ნაკელი (ნეხვი, ნაგავი) ²).

1) ამავე საქმის გაკეთება ერთ მუშასაც შეუძლია, რასაკვირველია.

2) ქვევს ადგილს ოთხმოც ჭვირთამდის ასეთი ნაკელი სჭირდება.

გარდა სხვადასხვა მრავალგვარ ვაზისა, სილიან ადგილზედ კარგად ჰხარობს ადესის ვაზიცა და ამიტომ უფრო საჭიროთ ვცანი ასეთის ადგილების თვისების გაცნობა შენტვინ. მოსაშენებლათ (დასარგავათ) შენ ვაზები კარგი ბუჩქებისგან უნდა ამოარჩიო და ამასთან ისეთები, რომლებიც უკვე ისხამენ ყურძენს. საზოგადოთ ძირზედ ამონაყარი ვაზი ან და რაიმესაგან დაზიანებული ¹⁾ მოსაშენებლად არაოდეს არ ვარგა. გასაშენებლათ ამორჩეული რქები იმ დროს უნდა გამოსჭრათ, როცა იმათ ფოთლები უკვე ჩამოცვივებული აქვთ ²⁾.

დასარგავ ვაზებს ალაბის სიგრძე მაინც უნდა მისცეთ ძირისკენ ისინი კვირტის ქვემოდგან უნდა გადასჭრათ, ხოლო წვერი კი—თითის დადებამდე კვირტს ზემოთ. ამასთან თავი ისე უნდა გადუქრა, რომ ჩანაჭერმა კვირტის მეორე მხარეს მოუწიოს. ასე დამზადებული ვაზების დარგვა შემოდგომაზედაც შეიძლება, მაგრამ უფრო უკეთესია, თუ იმათ გაზაფხულამდის შეინახავთ; შენახული ვაზების გაზაფხულზედ დარგვა ყოველ შემთხვევაში უფრო ხელსაყრელი იქნება შენტვინ და ამიტომ საჭიროა ვიცოდეთ, თუ რა ნაირად შეიძლება შემოდგომაზედ დაჭრილი რქების გაზაფხულამდის შენახვა. დასარგავათ ამორჩეული და გამოჭრილი რქები შეჭკარით კონებათ ³⁾. შემდეგ ამოსთხარეთ თხრილი სიღრმით ალაბ ნახეი რიანი და ჩაყუდეთ შიგ ამ ვაზის კონები ისე, რომ სხვილი თავები ზევით დაურჩეს აღწრილი; მერმე დააყარეთ იმდენი სილა, რომ ეს უკანასკნელი, მიწის პირას ზევით ალაბის სიმაღლეზედ შეიზინოს. ამ ნაირად დასტოვებულ ვაზებზედ დასარგავად (თუ დარებია მარტში, თუ არა და აპრილის დამდეგს) გადაართვით თავზედ იმდენი სილა, რომ ამ

¹⁾ კახისაგან ან და საქანლისგან.

²⁾ შემოდგომაზედ.

³⁾ კონაში ასიდგან ორას ღერამდის შეკიდვით მოათავსო.

უკანასკნელის სიმაღლე ვაზებიდგან მოკიდებული ოთხ ვერ-
შოკზედ დადგეს და თან მორწყევით კარგად. ამის შემდეგ
ისინი თავისთავათ გაიკეთებენ ძირებს და მაშინ კი დაუყოფ-
ნებლად გადარგევით. იმათ დასარგავათ გამზადებული კვლები
სამი ფეხის ნაბიჯით უნდა იყვეს ერთმანეთზედ დაშორებუ-
ლი, ხოლო დანარგავი რქები კი ალაბ-ნახევრით.

თვითეული ვაზის ჩასარგავი ადგილი წინდაწინვე უნდა
დანიშნოთ. ასეთ დანიშნულ ადგილას ჯერ თოხით უნდა
ამოაღრმავოთ მიწა და მერმეთ თავ-წამწვეტებული სარით ნა-
ხვრეტი გააკეთოთ. შემდეგ ამ უკანასკნელში უნდა ჩაასოთ
(ჩარგოთ) ხსენებული რქა და სარისავე შემწეობით ისე მაგ-
რათ უნდა შემოუბეკნოთ მიწა გარშემო, რომ მერმე მისი
ღიწიდგან ამოძრობა ადვილათ აღარ შეიძლებოდეს¹⁾. ასეთ
დანარგავ ვაზებს პირველ წელიწადს ძირი უნდა გაუთოხნოთ
ხოლმე, რომ ბალახმა არ შეაწუხოს. მეორე წელიწადს კვლებს
და კვლებს შუა მიწა უნდა მოუხნათ და შემდეგ (მარტის და-
მლევს) ასე უნდა გასხლოთ: ვაზის ბუჩქს, გარდა ერთი ღე-
რისა, ყველა უნდა შეაქრათ. ზედ დანარჩუნებული ტოტი კი
მესამე კვირტის (თვალის, ან მუხლის) ზევიდგან გადასქერით.
შაისის დამლევს ყველა ზედმეტი ამონაყარი ხელ-მეორედ უნ-
და შეართვათ (შემოაქრათ) ფრთხილათ.

ასე გასხლოულ ბუჩქების ძირებს, ზაფხულში ორჯელ
მაინც უნდა გაავლოთ თოხი. მესამე წელიწადს (მარტშივე)
მიწა დაუბარეთ; აპრილში კვლავ გასხალით; ამას შემდეგ მი-
უსვით თვითეულ ბუჩქს სარი დამიაკარით იგი ზედ. ამავე ზა-
ფხულში, რომ ვაზები ნამეტნავათ არ აიჩხოტოს ზევით, ამ
უკანასკნელთ წვერები უნდა გადუქრათ—ორი ალაბის სიმაღ-

¹⁾ უმჯობესი იქმნება, თუ ჯერ წყალს დაუსხავთ ვაზს და
შემდეგ შემოუბეკნით მიწას.

ლებედ¹⁾. მესამე წლის დამლევს ასეთი ვაზები უკვე ყურძენს მოისხმენ. როცა ბუჩქები კარგად დაიზრდება, შენ შეგიძლია შეარჩინო თვითეულ მათგანს ექვსამდის რქა თვითეული ამ უკანასკნელთაგანი უსათუოთ მესამე კვირტთან უნდა გადასჭრა. მეოთხე წელიწადს შეგიძლია, თვითეულ ჩირგვს თითო-თითო გრძელ-გრძელი რქაც დაუტოო. ამნაირად ამონაყარი ვაზის ბუჩქში ისეთი მოზრდილი რქა, რომელსაც ამონაყარი აქვს ამოშვებული. გრთი ამ უკანასკნელთაგანი გადუქერი პირველ კვირტთან (ძირში) და მეორე ამონაყარი (რომელიც უფრო ზევით იყოს ამოყრილი) მეთორმეტე კვირტთან (ზევით); ეს უკანასკნელი მოხვიე რგოლივით და მიაკარო იქვე ჩირგვს. მომავალ წელს ის ამონაყარი, რომელიც შენ ძირში (პირველ კვირტთან) მიაქერი შარშან, უეჭველად ამოიყრის; ეს ამონაყარი შენ, წრეულს, მესამე კვირტთან უნდა გადასჭრა, ხოლო შარშან დანატევი გრძელი (მოხვეული რგოლივით) რქა კი ამ ახლად ამონაყარი ვაზის საპირდაპიროთ უნდა გადიქრას. ამის შემდეგ იმათ გასხვლა-გადამაგინებას თქვენ აღვილად მოახერხეთ.

რაკი ვენახის მოვლა-მოშენებაზედ ჩამოვარდა ლაპარაკი, ამიტომ ვგონებ არ იქმნება მეტი, აქვე გავეცნოთ ბ. „მონიკას“ (ექიმია) აზრს იმის შესახებ, თუ რანაირად შეიძლება ზამთრობით საკმელი ყურძენის შენახვა. ზამთარში შესანახათ დაკრეფილი ყურძენი, ამბობს ბ-ნი მონიკა, უნდა ჩააწყოთ თბილ წყალში²⁾ და გააჩეროთ შიგ ხუთმეტ წუთს, აქედგან უნდა გადააწყოთ აღუღებულ წყალში და დააცალოთ შიგ ხუთი წამი. ხუთი წამის შემდეგ ისინი ისევ ცივ წყალში უნდა გადილოთ. როცა ყურძენი კარგათ გაცივდეს, ამოიღეთ

1) ძირიდან მოკიდებული ორი ალაბის სიმაღლეზედ, ზევით.

2) წყლის სითბო 35 გრადუსამდის (ტელსის ტერმომეტრით) უნდა აიფანოთ.

ისინი იქიდგან, გააწყეთ წმინდა ტილოზედ და ჯაშრეთ ჰაერზედ. გაშრობისათანავე შეიძლება იმათი ჩაწყობა სკივრში (შესანახად) ამნაირად: ძირში ჩაუყარეთ ხის ნახერხალი; ამ ნახერხალზედ დააწყევით მწყობრად მტევნები. გაიაროთ თუ არა ერთი წყობა, ისევ მოაყარეთ თავზედ ნახერხალი და ამ უკანასკნელზედ გააწყეთ მეორე წყობა ყურძნისა. ამნაირად იქამდის უნდა განაგრძოთ სკივრში ყურძნის წყობა, სანამ სკივრი თავამდის (პირამდის) არ ამოიშლება. ასე შენახული ყურძენი, ამბობს ავტორი, გაზაფხულზედ ახალ მოკრეფილივით იქმნებაო.

ახლა დავუბრუნდეთ ისევ ხეხილების შესახებ კითხვებს. შენ იწერები, რომ ხილეულობის გაყიდვა კარგ ფასში, უმეტეს ნაწილად, შემთხვევაზეა ¹⁾ დამოკიდებულიო; ბევრჯერ იმათ იმის ნახევრადაც ვერ გაჰყიდით, რამდენსაც თქვენ ანგარიშობთ თავიანთ წერილშიო და სხვა..... მჯერა, ჩემო ბეჟან, მარა აბა ახლა შენ დამისახელე ისეთი რამ, რომლის გაყიდვა ყოველ დროს ერთ და იმავე ფასში შეიძლებოდეს? განა სიმინდის გაყიდვა კი ყოველთვის ერთ და იმავე ფასში შეიძლება? მისდღემჩიაც არა და ამიტომ ასეთ საერთო მოვლენაზედ ჩივილი შენგან მეც მეტათ მიმაჩნია.

— „ჩვენში საზოგადოთ ძლიერი ქარი იცის, რომლისგანაც ძნელი დასაფარავი იქმნება ხეხილებიო“, — იწერები შენ. მე ეს პირველ წერილშიაც გითხარი და ახლაც გაგიმეორებ, რომ ქარს, ჩვენში, ახალგამოსული ნაყოფის ძირს ჩამოყრა არ ძალუძს, ან თუ ჩამოჰყრის, ისეთ დროს ჩამოჰყრის, როცა მათი (ნაყოფის) გამოყენება უკვე შეიძლება. თუ რომელიმე

¹⁾ მოთხოვნილების მიხედვით.

წელიწადს ხილვეულობის მაზანდა დაიწვეს ნამეტნავათ, ასეთ შემთხვევაშიაც მოახერხებს მკოდნე ადამიანი თავიდან ზარალის აცილებას, ის ასეთ დროს ან ახმობს ნაყოფებს და ისე ინახავს მაზანდის აწვეამდის, ან და იმათგან (ნაყოფებიდგან) აკეთებს სხვადასხვა ტკბილეულობას (კონსერვებს), სასმელებს და მერმე ლებულობს იმათში გაცილებით მეტს, ვინემ ხილად გაყიდვით აიღებდა. ქარისგან უდროვოთ ჩამოყრილ ხილეულობისგან ის აკეთებს ეგრედწოდებელ „უქექს“, ან და ხმარობს იმათ პირუტყვების გამოსაკვებათ და სხვა... თუ რანაირად შეიძლება ხილეულობის გახმობა ან და იმათგან კონსერვების გაკეთება, ამებზედ ქვემოთ მექნება შენთან ბაასი და ეხლა კი მინდა შევაჩერო შენი ყურადღება ჩვენში ხეხილების გამრავლების მნიშვნელობაზედ.

ხეხილების გაშენება რომ დიდ მნიშვნელოვანია ქონებრივის მხრით, ეს ახალი ამბავი აღარავისთვის არ არის დღეს, ჩემო ბეჟან; ამიჯომაც იმათის გაშენებით ისეთ სახელმწიფოებშიაც კი სარგებლობენ, სადაც მიწაც გაცილებით უფრო ძვირია, ბუნებაც მკაცრი და თვით მუშა ხელიც უფრო ძნელი საშოვნია, ვინემ ჩვენში!.. ხსენებულში დასარწმუნებლათ მოვიყვან აქ რამოდენიმე შენიშვნას ბ. ზემლერის წიგნაკიდგან: „ამერიკას მარტო ხილის კონსერვებისგან ას მილიონ მანეთზე მეტი შემოსდის ყოველ წლობითო, ამბობს ავტორი. ხილეულებისგან შემოსავალი საფრანგეთში სამოცდა ხუთმეტ მილიონ მარკას აღემატება; ამ უკანასკნელში ხშირია ისეთი მეურნე, რომელსაც მარტო გამხმარი ქლიავიდგან ოთხმოცი ათას მარკამდის შემოსდის წელიწადში! ლუარისა და გარონის დეპარტამენტში მარტო მსხალის გამხმარი ნაყოფებისგან წლიური შემოსავალი ექვს მილიონ მანეთს აღემატებაო... ინგლისის ერთ-ერთი ქარხანა ექვსას ათას გირვ ნქამდის მარტო მაყვალს ასაღებს (ტკბილეულობას აკეთებს იმათგან); ოთხასი ათას გირვანქამდის მარწყვს და ერთ მილიონ გირვანქამდის კიდევ სხვადასხვა ხილეულობას!... დეპარტამენტის ოფიცი-

ალური ცნობებიდგან სჩანსო, რომ შეერთებულ შტატებში მარტო ხილელულობისგან წლიური შემოსავალი ექვს მილიონ მარკას აღემატება, რომლის შემწეობითაც ტკბილელულობის მაკეთებელ ქარხნებში ხუთას-ათას მუშებამდის შოულობენ (ღებულობენ) საგრძნობელ დღის ქირას, მთელი ზაფხულის განმავლობაშიო და სხვა..... ყველა ზემოხსენებულიდგან ცხადია, თუ რამდენად ხელ-საყრელი ყოფილა საზოგადოთ ხეხილების მოშენება. მაგრამ სამწუხაროთ ჩვენში ვერ არის ეს საქმე სასურველ გზაზედ დამდგარი, და თუ სადმე ეკიდებიან ხეხილების მოშენებას, იქაც ვერ ახერხებენ იმათგან სარგებლობას ისე, როგორადაც ამას ახერხებენ სხვა ქვეყნებში. მიზეზი?—მიზეზი, რასაკვირველია, ყოველის შხრით ჩვენივე განუვითარებლობა და უცოდინარობა-მიუხდენლობაა.

ჩვენში მოიწევს მეურნე ხილს თუ არა, მაშინვე უნდა გაჰყიდოს მის ფასოვნობის მიუხედავათ, რადგანაც წინააღმდეგ შემთხვევაში მას სულ დაელუბება მთელი ნაშრომი (დაულუბება). ამიტომ თუ ვინიცობა ვინმე შეეცილა მას ამ საქმეში, ის ხშირათ იძულებული ხდება, ნახევარს ფასშიაც გასცეს თავისი ნაოფლარი!.....

სხვა ქვეყნებში ხომ ასე არ იქცევიან. ახალ მოწეულ ხილს იქ მარტო მაშინ ჰყიდის მეურნე, როცა ხელ-საყრელ ფასს ღებულობს მასში. წინააღმდეგ შემთხვევაში ის ახმობს მოწეულ ნაყოფს მზეზედ ან ფეჩში და ინახავს მანამდის, სანამ იმათი ღირებულობა ერთი-ორად არ აიწევს. ასეთი მოქმედების შემწეობით ისინი იმდენ ნაყოფში (ხილში), რამდენშიაც თავდაპირველად (როცა ახალი დაკრეფილი იყო) ორმოც სამოც მანეთზედ მეტის აღება არ შეეძლოთ, დღეს (ასეთი მოქმედებით) ოთხმოციდგან მოკიდებული ას-ოც მანეთაჰდის ღებულობს!.. გარდა ამისა იქ არც უდროვოთ ჩამონაყარ ნაყოფებს სტოვებენ ისე, რომ იმათგანაც რაიმე სარგებებლობა არ გამოადნონ და ამიტომაც არის, რომ იქაურ სოფლელ მუშას გაცილებით მეტი (ქონებრივი) შეძლება აქვს,

ვინემ ჩვენებურს, მიუხდენლობისა და დაუდევრობის გამო მისუსტებულ, სოფელ მუშას. . . . მაშ დროა, მეზობელო, ჩვენც შევიგნოთ და ხელი გავაქნიოთ.

რაც შეეხება ხეხილების მოვლა-მოშენებას, ამაების დაწვრილებით ახსნა ჩემს მიზანს არ შეადგენს ¹⁾. მე აქ მსურს მხოლოდ გავაცნა შენ ზოგიერთ ისეთ საშუალებებს, რომლების შემწეობითაც ხსენებული მოქმედებიდან შეგეძლება მეტი სარგებლობის გამოტანა. მაგალითად, თუ როგორ შეიძლება ხილეულობის გამოხმობა (გამოშრობა) და მის შემწეობით, როცა გესურვება მაშინ იმათი გაყიდვა. 2) რანაირად შეიძლება უდროვით ჩამონაყარ ხილიდან ეგრედწოდებული „ეღეს“ გაკეთება; 3) რანაირად შეიძლება ყოველ-გვარი ხილეულობიდან ტკბილეულობის (კონსერვების) დაკეთება და 4) რანაირად შეიძლება ნაყოფებიდან სხვადასხვა სასმელების მომზადება?

დავიწყეთ. ხილის გასახმობათ ეხლანდელ დროში ისეთი მანქანებია გამოგონილი, რომლების შემწეობითაც სამას ფუ-

¹⁾ მოგეყავს აქ მხოლოდ ერთი უბრალო საშუალება, რომლითაც ქიზიუში, ბ. შ. ნა—ძის სიტყვით, ძლიერ ადვილათ აშენებენ იქ ხეხილს. აი ეს საშუალება: მოსჭერთ ადრე გაზაფხულზედ ხეხილს, რომლის მომრავლებაც გინდათ, ისეთი ტოტი, რომ ამას ზედ მეორე ტოტი ჰქონდეს; ქვემო ტოტს მოსჭერთ მარჯვნივ და მარცხნივ ბოლოები და ზედ წამოაცვით თან მოტანილი კარტოფილები; ზევით ამართული ტოტი კი გადასჭერთ ორ კვირტზედ, დააკართ გადაჭრილ ადგილზედ წმინდა სანთელი და ასე მოწყობილი ტოტი ჩარგვით წინათვე მომზადებულ კარგს მიწაში. უური უკდეთ, თავის დროზედ მორწყევით, გამარგლეთ და გაკეზრდებით სწორეთ ის ხე, რომლიდანაც მოსჭერთ ტოტი. ჩვენს დაწინაურებას ამ საქმეში ამას იქით წინ აღაართური უდგას, რადგანაც საჭირო აღარ არის ადარც მუხობა და ადარც გადაწვევით თუ ძირუბით ხეხილის გამრავლება.

თამდის ნაყოფის გახმოება შეიძლება ათი საათის განმავლობაში. მაგრამ, რადგანაც ასეთი მანქანის შექმნა და თან მოხმარებაც შენგან საგრძნობელ ხარჯთან ერთათ ცოდნა-გამოცდილებასაც მოითხოვს, ამიტომ უმჯობესი იქნება, გავეცნათ ჯერ შინაურულად გახმოებას, რომელიც არავითარ ხარჯს არ მოითხოვს შენგან ¹⁾. შინაურულად ხილელობი გახმოება შეიძლება ან მზის, ან და ფეხის შემწეობით. მზეზედ უფრო ადვილათ ხმება შემდეგი ნაყოფები: ვაშლი, მსხალი, ქლიავი, ყურძენი და ქვიშნა-ბალი. თვითეული მათგანი ამ ნაირად უნდა მოამზადოთ: 1. ვაშლი და მსხალი ჯერ უნდა გაფუჭვანათ, შემდეგ შიგნიდამ გული გამოუწმინდოთ (გამოუქუთნოთ), დათალოთ თხლად, ²⁾ ააცვათ ძაფზედ და გამოჰკიდოთ მზეზედ. ღამ-ღამობით თუ ცუდი დარია, სახლში უნდა შემოიტანოთ და დილით (მზის ამოსვლისათანავე) ისევ უნდა გაჰკიდოთ მზეზედ. თუ ასეთ დროს კარგი ამინდები დაგეგნა, ხუთი დღის განმავლობაში ჩირი უკვე მზათ იქნება შესანახათ.

2. კარგ ნაყოფსაც იძლევა და თან უფრო ადვილათაც ხმება მზეზედ ქლიავი. კარგად მომწიფებული ქლიავი მოკრიფეთ კარგ დარში, გაშალეთ ლასტებზედ ერთ წყობათ და გამოდგით მზეზე. მზეზედ ხმობის დროს რამდენჯერმე აურ-დაურიეთ და რამოდენიმე დღის შემდეგ ქლიავის ჩირიც მზათ გექნებათ შესანახათ.

ასევე შეგიძლიათ დაახმოთ ლეღვი, უნაბი და სხვა ამ-

¹⁾ ასეთ მოქმედებასთან კაცნობა მალე დაგაკწმუნებს შენ რაგორც ასეთი მოქმედების ნაყოფიერებაში, ისე (როცა ხელს მოითხოვ) შემდეგისთვის ზემოხსენებული დიდი მანქანების შექმნის საჭიროებაშიდაც.

²⁾ თავიდან უნდა მოსდგეთ და რკვალ-რკვალ ნაფეტებათ დასთალოთ.

გვარები..... მაგრამ აქ საქმე იმაშია, რომ იქნება ყოველთვინ ასეთი სასურველი დარი (ამინდი) არ დაგვირჩეს! ამიტომ საქირთა ვიცოდეთ, თუ რანაირად შეიძლება ნაყოფების გახმობა რუსული ფეჩის შემწვობით. ასეთი ფეჩების საქირთა-მნიშვნელობა ჩვენებურ ოჯახებში მე უკვე აღვნიშნე მეორე წერილში ქურნალ „მოგზაურში“.

ეხლა შეგვიძლია დავსძინოთ მაშინდელ თქმულს კიდევ შემდეგი: ამნაირ ფეჩებს მწვანელობისა და ნაყოფების გამოხმობაშია ც დიდი სამსახურის გაწევა შეუძლია ჩვენთვის.

მსხალ-ვაშლის გამოხმობა რუსულ ფეჩში ამნაირად შეიძლება:

1. ნაყოფი ჯერ გაფცქვენით, შერე დასქერით ნაწილნალილათ ¹⁾ და დაწყეთ ამათვინ მომზადებულ საცერის მაგვარ მართულის ცხრილზედ, რომელიც ხელის დადების სიმაღლე ფეხებზედ უნდა იდგეს და შედგით გაცხელებულ ფეჩში. ფეჩის მეტ ნაკლებ სიმხურვალის გამოსაცნობათ უმჯობესია შეიძინოთ ეგრედ-წოდებული რეომიურის გრადუსნიკი, რომლის ფასოვნობა ხუთ ექვს შაურს არ აღემატება. ასეთი გრადუსნიკი ცოტა ხანს გააჩერეთ ფეჩში, მერმე გამოიღეთ და თუ ფეჩის სიმხურვალე სამოცთახუთმეტ გრადუსამდის აღის ან და ცოტა ნაკლები იყოს, ეს იმის ნიშანი იქნება, რომ ფეჩი სასურველად გახურებულია და მაშასადამე შეგიძლიათ ხილის გახმობის დაწყება, ხოლო მისი სიმხურვალე თუ ამაზედ ან მეტია, ან და გაცილებით ნაკლები, მაშინ კი პირველ შემთხვევაში ცოტა უნდა დააცალოთ ფეჩს, რომ გაგრილდეს, და მეორე შემთხვევაში კი სითბო მიუმატოთ. ამნაირად გახურებულ ფეჩში ნაწილ-ნაწილათ დაქრილი მსხალ-ვაშლი ოცდაოთხ საათში საკმაოდ გამოხმდება: ხოლო, თუ

¹⁾ თუმცა მათი გამოხმობა დაუჭრელათ (მთელ-მთელათ) შეიძლება.

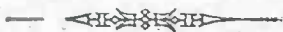
ისინი მთელ-მთელია ან და შუა-შუაზედ დაქრილი, მაშინ კი იმათ გამოხმობას ორი დღე და ღამე სჭირდება. ასევე შეგიძლიათ გამოახმოთ რუსულ ფეხში ქლიავი და ქვიშნა-ბალიც.

პოლონეთში მსხალს ცოტა სხვანაირად ახმობენ. კარგად მომწიფებულ მსხალს გაფცქენიან, გამოუქუთნავენ გულს და ჩააწყობენ ცივ წყალში. ამას იმიტომ შერებიან ასე, რომ მსხალმა ფერი არ შეიცვალოს. შემდეგ ამონაქუთნ გულს და ნაფცქვენს ჩაპყრიან ქვებში და ადუღებენ კარგად დარბილებამდის. როცა დარბილდება, ამოიღებენ, დაპყრიან საცერზედ, რომელსაც შემდგარი ექმნება წინდაწინვე გობი; ამ უკანასკნელზედ რაც წვენი ჩამოიწურება, იმას შეურევენ ცოტა თაფლს; ასეთ თაფლ-ნარევი ნახარშში ჩააწყობენ ხსენებულ დაფცქენილ ნაყოფებს (მსხალს) და ადუღებენ იმათაც დარბილებამდის. დარბილებისათანავე ნაყოფებს ამოიღებენ, დააწყობენ გობზედ ან საინზედ, წააყრიან თავზედ ფშვნილ შაქარს და შესდგამენ გამოსახმობათ საშუალოთ გამთბარ ფეხში.

ქვიშნა ბალის და ქლიავის გამოხმობა ჩვენში თავიანთ კურკიანა შეიძლება ¹⁾)-

ტ. ართმეჯაძე.

(შემდეგი იქნება).

¹⁾ ასეთი მოქმედებით ბევრი ხილის გამოხმობა ძნელია და ამიტომ ვისაც კი სურს ასობით და ათას ფუთობით იმათი დახმობა გასაუიდათ, იმან უსათუოთ ზემოხსენებული დიდრონი მანქანის შექმნას უნდა შეეცადოს.

ბუნება და ადამიანი.

ვილასთვის არის საექვო, თუ როგორ წარმოუდგენია სერთოდ ადამიანს ბუნება?—ეს არის, სივრცე, რომლის სიგრძესა და სიგანეს არა აქვს დასასრული. ამ უსაზღვრო სივრცეში გათანტულია ვეებერთელა სხეულები, რომელთ სიმრავლეს არა აქვს სათვალავი. ეს არის მზე, მთვარე, დედამიწა და ვარსკვლავები. თვითეულ მათგანს აქვს თავ-თავისი დანიშნულება, რომელსაც უნდა ასრულებდნენ.

ესე სჯი და სჯის საერთოდ უბირი კაცი, ესეგია იმისი წარმოდგენა. დადგა ხანა, რომ რწმენამ დაუთმოს ალავი კვლევა ძიებას. ეს წესი ადამიანმა შეიტანა ყველგან, მით უმეტეს ბუნების შესწავლაში. გამოიგონა სხვადასხვა საშუალება შორს ცის სივრცეში გაეხედა, გაეგო იქაურობისა რამ მერე რას ვხედავთ? უბირი ხალხის წარმოდგენა იყლაპება ამათ საბუთიან წარმოდგენებში. ასი ათასი მილიონი ვერსით იერიში მიაქვს ცის სიღრმეზედ, მაგრამ რა გამოვიდა? ეს ბუმბერაზი გავლილი მანძილი ისე მოსჩანს შემდეგთან, როგორც უჩინარი წვეთი დიდ ოკეანესთან

— რამდენიც გინდა ამისთანა მანძილი გაიაროვო, ყოველთვინ რწმუნდები, რომ მხოლოდ ისევ კარგბის ბქესთან დგებარო,— ამბობს ერთი ვილაც ვარსკვლავთ მრიცხველი.

ასეთია მეცნიერების წარმოდგენა სივრცეზედ, ასეთივეა ამისი წარმოდგენა სხეულთა რაოდენობაზედ: როგორც უზო-

მოა სივრცე, ისე უზომოა, დაუთვლელია სხეულთა სიმრავლეც ამ სივრცეში.

ჰკვირდება ადამიანი ამით სიმრავლეს, მაგრამ არა ნაკლებ აკვირებს ადამიანს ამითი სიღიადეც. ავიღოთ თუნდ დედა-მიწა. აბა შეხედეთ, რამდენ მილიონ ადამიანს, რამდენ ათას მილიონს სხვა ცხოველს და მცენარეს აფუსფუსებს თავის კალთაზედ. ვჯიჯგნით, ვთელავთ და დედა-მიწა კი თითქმის ისევე ხელ-უხლებია, როგორც ყოფილა. ახლა რას ვიტყვით იმისთანა სხეულზედ, რომელთანაც შედარებით ჩვენი მიწა პატარა ფეტვის მარცვალია. და ეს ბუმბერაზიც სხვასთან შედარებით ისეთივე ან იმაზე უფრო მომცრო მარცვლად მოგვეჩვენება! აი ამისთანა სხეულებით ყოფილა მოქედილი ეს სივრცე. ზოგ იმათგანზე, რომ დედა მიწა დაადო, ისევე გამოიჩნდება, როგორც ლიმონზე მტვრის ფერფლი.

ესეთია წარმოდგენა მეცნიერებისა ბუნებაზედ. მაშ რა ყოფილა ჩვენი დედა-მიწა? ერთი უმცირესი სხეულთაგანი, რომელიც თავის სიმცირის გამო, იქნება, ბუნებასაც დავიწყებოდეს, როგორც ამბობდა ვილაც ოხუნჯი.

აი ვის ვრგებივართ ჩვენ წილად, აი ვინ აღმოგვაცენა ჩვენ თავისზედ და ჩვენთან ერთად აღმოაცენა ყველა ის, რასაც მახედ ვხედავთ. ამ პაწია ბურთზე ვფუსფუსებთ და ველრიამულობთ. „აღმოგვაცენა, ველრიამულობთ“ ადვილი სათქმელია, მაგრამ, როგორ აღმოგვაცენა, რათა? რით იწყება ჩვენი წარსული და რით თავდება მომავალი?—აი ორი კითხვა, თავი და ბოლო ჩვენი სვე-ბედისა! დავიბადენით—არ ვიცით როგორ, ვცოცხლობთ—არ ვიცით რათა?—ეს ფიქრი ხომ ჩაუქრობელ აღს უჩენს თვითეულ შეგნებულ ადამიანს?! ეს კითხვა ხომ არსებითი კითხვაა—წაახ ღა წმსთგის? წარმოიდგინეთ, ვაკეთებდეთ რასმე და არ ვიცოდეთ კი რათა, მივდიოდეთ და არ ვიცოდეთ სადა? ამგვარი საქციელი ხომ ვიცით ვისი ხვედრიც არის... თუ შედარებით ამისთანა წერით

ლმანში ესე სასტიკები ვართ, მაშრაღა ითქმის ჩვენზე მაშინ, როდესაც მთლად ჩვენს სიციცხლეს გარეშე ვატარებთ!?

ასე და ამ გვარად დღეს ჩვენ არ ვიცით ჩვენი წარსული, არ ვიცით ჩვენი მომავალი, წინაც უფსკრული, უკანაც უფსკრული... დღეს ცხადია მხოლოდ ეს: რაც კი ადამიანს თავი შეუსწავლია, მოდის და მოსტირის თავის ყოფას, მღუღარე ცრემლით, უზომო სისხლით იკაფავს გზას და ამ შრომით იკავებს სიციცხლეს; ბოლმა-შემოწოლილი ბრა ერთხელ შებღავის ბუნებას, მშობელ მიწას, მაგრამ ტყუილად: შეღავათი, პატიება არ არის, მისთვის ხმაკრინტი არსაიდგან და ყოველთვის ისევ ადამიანს და ადამიანს მოსდომნია შებმა სასტიკ პირობებთან!.. წარმოიდგინე ამისი ყოფა, როცა ხედავს, რა სისხლად, რა ცრემლად უჯდება თვითეული წინ გადადგმული ნაბიჯი და ამ დროს მას თვალ წინ ეხეჩება უცნობი ცა, უცნობი მშობელი მიწა, უცნობი თვით თავისი თავიც და ამასთან ათას გვარი მოთხოვნილება და შევლა კი არსაიდგან!..

ერთად-ერთი რამ მოუცია ჩვენთვის ბუნებას: ეს გაჩება. ამის შემდეგ კი პირზე კლიტე დაუდვია, ყველაფერში პასუხის-მგებელი ჩვენვე გავუხდივართ...

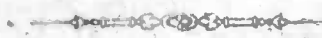
ცა გვიქადის განადგურებას სეტყვით, წვიმით, სიცივით, გვალვით და სხვა; დედა-მიწა—ნიაღვრით, შერყვით, მოუსაველობით; ჩვენვე თავი—ათას გვარი სენით და ვინ იცის კიდევ თვითეული ამათგანი რამდენი რამით... მოდი და მოიგერე ყველა ეს! აი, რა პირობებში იბრძოდა და იბრძვის ადამიანი, რა წამებით აღწევს იგი მათ თავსა, რა ზღვა სისხლითა აქვს მას გამოსასყიდი თვითეული ლუკმა...

— სძლევ — დარჩები, იძლევი — განადგურდები, როგორც განადგურდნენ ბევრნი, რომელთაც ვერ შესძლეს ბრძოლა, — ამას დაგვძახის ბუნება. ადამიანს კი სიციცხლე უნდა. მაღალია მისი მისწრაფება და კიდევაც ამიტომ ეკიდება ძლიერად ბუნებას. მხოლოდ დღევანდლობდე ეს კიდელი არ გარდასცდენია არსებობის ლუკმას. ამას აკლავს იგი თავის საუ-

კეთესო ძალას; მაგრამ ჰამა, სმა, დახურვა—ეს ხომ მხოლოდ საშუალებაა სიცოცხლის დასაკავებლად. სიცოცხლე კი ადამიანს უნდა, როგორც შევნიშნეთ, რომ შეიგნოს თავისი ვინაობა—ვინ არის, სად არის, რათა? შეიგნოს მთლად ბუნება, რომლის წინაშეც ეგრე პატარები, უჩინარი ინფუზორივით, ვჩანვართ, რომლის სიდიადე, ღრმა საიდუმლოება შიშსიხარულით გვაცახცახებს ჩვენ..

ეს არის პასუხი ჩვენის არსებობისა. უნდა გავარკვიოთ, გავითვალისწინოთ ყველა ეს. ამისთვის კი საჭიროა საერთო ძალა, საერთო მოქმედება, როგორც საერთოა თვით ეს კითხვა, მისწრაფება. ამ საერთო ბედმა უნდა შეადუღოს მთელი კაცობრიობა ერთ რაზმად და თანახმად მიიტანონ იერიში ყველა ამაზედ. ეს არის უსუნჯესი მძახნა. ამის თანხმად უნდა შეეწყოს ხელი თვითყელსაც. უნდა მიეცეს თვითყელს ყველა, რაც გააძლიერებს მას. ამათ შორის პირველი და უპირველესი თავისუფლებაა გაჩნებისა. ამან მოგვიყვანა აქამდე. იგივე უნდა გაგვიძღვეს წინ მოსეს სვეტივით უდაბნოში. თვითყელის განათლება, თვითყელისთვის თავისუფალი სიტყვა, აზრი—ერთის კიდიდგან მეორემდე გასანდობათ—სალმეთო ვალია ვისიც ჯერ არს. მოსპობა ამისი ანუ მარტოოდენ ხელის-შემლაც კი, საშინელ პასუხის მგებლად ჰყოფს ყოველს ჩვენგანს თუ სახელმწიფოს წინაშე კაცობრიობისა..

6.

მაცერისა და ძალის ევოლუ- ციის სამყაროში *)

II. ძალის ძალა და ბუნების მოვლენანი.

ცოცხალი ბუნება, როგორც ვიცით, ორის დარგისაგან შედგება, — მცენარეებისაგან და ცხოველებისაგან. ორთავ დარგის მასალა, ძირეულად რომ გამოვიკვლიოთ, ერთგვარია, რადგან აქაც და იქაც უმთავრესად ოთხის ელემენტის ატომებისაგან შედგება ეს მასალა: ნახშირმანისა, მჟავდანიისა, წყალდანიისა და აზოტისაგან, რომლებიც სხვადასხვა გეგმაზე აგებულ მოლეკულებად არიან შეკრულნი ცოცხალ ბუნებაში. ამ სხვადასხვა სახის მოლეკულებისაგან შედგება ის აუარებელი სიმრავლე მარცვლებისა, რომლისაგანაც ასხმულია მცენარეთა და ცხოველთ სხეული. ცოცხალ ბუნების მასალის ერთ-გვარობა, როგორც ვხედავთ, მკვდარ ბუნებამდინ

---

*) იხ. „მოგზაური“ №№ 3—4, 1904 წ.; ხოლო, რადგანაც ამ წერილს ძლიერ ხელს კავშირი აქვს ამავე ავტორის წინა წერილებთან: „მეცნიერების დედა-აზრი“ და „ქვეყნიერების მასალა“ (დაბეჭდილია „მოგზაურის“ 1902 და 1903 წლის ნომერებში), ამიტომ ვურჩევთ მკითხველთ ერთხელ კიდევ გაისვენონ იგინი.

ჩადის, რადგან ზემო-დასახელებულ ელემენტების ატომები მკვდარშია ც აუარებელი სიმრავლეა. გარჩევა მხოლოდ მასშია, რომ მკვდარ-ცხოველებში ეს ატომები განსაკუთრებულ გეგმაზე არიან აგებულნი. რომ განვიხილოთ ახლა რომელიმე ცხოველი, მაგ., ადამიანი, ვნახავთ, რომ ის ერთის მხრით ძლიერ წააგავს ორთქლის მაშინას. მაშინის მუშაობისათვის რამე საწვავ მასალის შეკეთება უნდა, მაგ., ნავთისა, რომელიც ფეჩში იწვის, ე. ი. ჰაერის მქავედანი უერთდება წყლის (H_2O) და ნახშირმჟავის (CO_2) მოლექულებად იშლება და ბუხრიდამ მალლა ჰაერში იფანტება. ადამიანის სხეულსაც თავისი ფეჩი აქვს, მხოლოდ სხვა გვარად მოწყობილი. სხეულის დიდ და წვრილ ნაწილებს ყოველის მხრით სისხლი უვლის. რომელიც შიგ ძლიერ წვრილ მილებითაა გაყვანილი, ძარღვების წვრილ შტოებით. ამ შტოების დედა-ძარღვი ფილტვებშია გამოსული. ფილტვებში სუნთქვით ჩასულ ჰაერის მქავედანი სისხლს ერევა და აქედამ მთელ სხეულს ურიგდება ძარღვების წვრილ შტოების საშუალებით. მოტანილი მქავედანი სხეულის მოლექულებს უერთდება, რომლებიც ამ შეერთებით წყლისა და ნახშირმჟავის მოლექულებად იშლებიან, სისხლში იხსნებიან და იქიდან ფილტვების საშუალებით პირიდან ჰაერში ამოდის ორთქლად და ნახშირმჟავად. ამ გვარად ორთქლის მაშინაში და ცოცხალ სხეულშია ც ერთი და იგივე ხდება: მაშინაში საწვავი საგანი მქავედანს უერთდება და წყლად და ნახშირმჟავად იშლება, ხოლო ადამიანში და ყოველ სხვა ცხოველშია ც სხეულის მასალა სისხლით მოტანილ მქავედანს იერთებს და, წყლისა და ნახშირმჟავის მოლექულებად დაშლილი, პირიდან ჰაერში გამოდის. გარჩევა აქ მხოლოდ იმაშია, რომ მაშინაში ეს დაწვა სწრაფად ხდება, სხეულში კი ძლიერ წყნარად, ამიტომ პირველი ცხელდება, მეორე კი, ე. ი. სხეული, მხოლოდ თბება. ფეჩი რომ გამქრალია, მაშინა სდგას და აღარ მუშაობს, საწვავ მასალის შეკეთებით კი ძალა ეძლევა, — ტრიალებს და მოძრაობს. სხეულ-

შიც მასალის მოლექულები მჟავდანს რომ არ იერთებდნენ, ე. ი. დაწვა რომ არა ხდებოდეს, სხეული მკვდარი იქნებოდა და უძრავი; მხოლოდ ამ დაწვითაა, და არა სხვა რამ ძალის მეოხებით, რომ სხეული სიცოცხლობს, ძალა აქვს და თვისს ასოებს ამოქმედებს.—სხეულის სიცოცხლე სხეულის მასალის დაწვააო,—უთქვამს ერთ ღრმა სწავლულს.

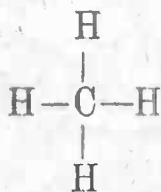
სხეულის მასალა მჟავდანთან შეერთებით წყლად და ნახშირქვავად იშლება და ამოსუნთქვაზე გარეთ გამოდის, მაშასადამე, სხეულს თანდათან თვისი მასალა აკლდება და უნდა დაილიოს; ასე თუ არა ხდება, ამის მიზეზი სხეულის კვებაა. კუჭში ჩასული საჭმელი ინელება და ზოგიერთ შეცვლით სხეულს ერთვის სხვადასხვა მოლექულებად, ასეთია მასალის ეს შემოსავალ-გასავალი, რომელიც საღ სხეულში ერთი მეორეს უნდა უდრიდეს.

ყველამ ვიცით, რომ ცხოველებში ზოგი ხორციით იკვებება და ზოგი მცენარითა (ბალახ-ფოთლეულობით), მაგ., თხა და მგელი. მცენარეები კი თავის საკვებ მასალას მიწიდან, წყლიდან და ჰაერიდან ითვისებენ ფესვებისა და ფოთლების საშუალებით. ამ გვარად, ცხოველთ საკვები ცოცხალი ბუნებაა (ხორცი და მცენარე), მცენარეებისა კი—მკვდარი. ცხოველების მასალა ცოცხალ ბუნებისაგან წარმოსდგება, მცენარეების კი—მიწისა, წყლისა და ჰაერისაგან. რადგან ცხოველების ძალა და სიცოცხლე მათი სხეულის მასალის დაწვისაგან წარმოსდგება და ეს მასალა შექმულ და მონელებულ მცენარის მასალაა, რომელსაც მცენარე მკვდარ ბუნებისაგან ჰქმნის, ამიტომ ცხოველთ ძალის სათავე ამ მკვდარ ბუნებისაგან მცენართ მასალის შექმნაში უნდა გამოიძებნოს. როგორაა, რომ მკვდარი მატერია—მიწა, წყალი და ჰაერი, ფესვებისა და ფოთლების საშუალებით მცენარის მასალად ხდება, მცენარის სხვადასხვა მოლექულებად? რისგანაა, რომ ამ მოლექულებისაგან შემდგარი მცენარე იწვის? ეს რომ გავიგოთ, მაშინ ადვილად მივხვდებით ცხოველთ ძალისა და

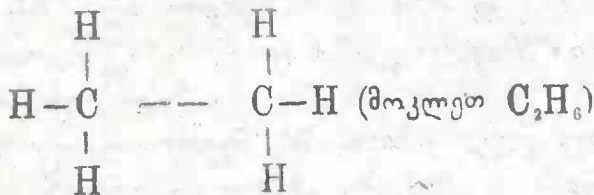
და სიკოცხლის სათაფეს; რადგან ეს ძალა, როგორც უკვე ვსთქვით, ცხოველთ მასალის დაწვისაგან წარმოსდგება და ეს მასალა მცენართ მასალაა, შექმული და კუჭის საშუალებით შეთვისებული.

ცოცხალ ბუნების მასალა, ე. ი. სხეულის სხვადასხვა გვარი მოლეკულა ოთხი ელემენტის ატომებისაგანაა შემდგარი: ნახშირმანისა, მჟავდანისა, წყალდანისა და აზოტისაგან. წყალდანს ერთი შემაერთებელი ძალა აქვს—ერთ-ატომიანია, მჟავდანს—ორი, აზოტს—სამი და ნახშირმანს—ოთხი. რომ სიტყვა გრძელი არ გამოგვივიდეს, აზოტი ვანგებ დავივიწყოთ და მხოლოდ დანარჩენ სამ ელემენტის ატომებზე და მათ შეერთებაზე ვილაპარაკოთ.

რადგან ნახშირმანის ატომი ოთხ-ძალიანია და წყალდანისა ერთიანი, ამიტომ ერთ ნახშირმანის ატომს ოთხი წყალდანის დაკავშირება შეუძლიან, — გაჩნდება ამგვარი მოლეკულა, რომელსაც მეტანი ჰქვია:

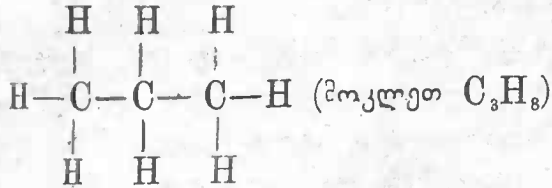

წარმოვიდგინოთ, რომ ორ მეტანის მოლეკულას თითო წყალდანის ატომი წაერთვა, მაშინ ნახშირმანს, რომელსაც პ წყალდანი შერჩა, ერთი შემაერთებელი ძალა მოკლილი ექნება და ამიტომ ეს ორი მოლეკულა ერთად შეერთდებიან, როგორც ორი ერთ-ძალიანი ატომი:

ამ ახლად გაჩენილ მოლეკულას ეტანი ჰქვია. შეიძლე-

ბა ეტანს ერთი წყალდანი წავართვათ, და მის ნაცვლაც ერთი მეტანი შევუკავშიროთ,—გახდება უფრო რთული მოლეკულა:

რა თქმა უნდა, ეს მოლეკულაც შეიძლება გავადიდოთ იმგვარ ხერხითვე, რომ შევადაროთ ეს მოლეკულები ერთმანეთს CH_4 , C_2H_6 , C_3H_8 , C_4H_{10} და სხვ., ვნახავთ, რომ მათში თითო ნახშირმანის ატომის მომატებაზე ემატება ორი წყალდნისა, ე. ი. CH_2 . ამგვარ მოლეკულებისაგან ნავთია შემდგარი. ამ გვარ მოლეკულების გარდა, რომლებშიაც მხოლოდ ნახშირმანი და წყალდანი იღებს მონაწილეობას, ბევრი ისეთი მოლეკულაცაა, რომელშიაც მჟავდანი იღებს მონაწილეობას და აზოტიცა. ამ სხვადასხვა ჯურის მოლეკულებში, რომლებისგანაც შესდგება ცოცხალი ბუნება, ე. ი. მცენარეები და ცხოველები, განვიხილოთ რომელიმე, მაგ., $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$, რომელიც ყურძნის ტკბილსა ნიშნავს, ან როგორც ამბობენ, ყურძნის შაქარს. ამ მოლეკულაში, როგორც ვხედავთ, თითო ნახშირმანის ატომზე ორი წყალდნის და ერთი მჟავდნის ატომი მოდის; ორი წყალდანი და ერთი მჟავდანი ხომ წყლის მოლეკულას ნიშნავს— H_2O ; მაშასადამე, ამ შაქრის მოლეკულაში თითო ნახშირმანს თითო წყლის მოლეკულა აკრავს CH_2O , და ექვს-ექვსი წყლის მოლეკულა შეუკავშირებია და ასე ერთი რთული ჯგუფი გაჩენილა ტკბილის მოლეკულა— $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$. ყურძნის მარცვალი ამ მოლეკულებითაა სავსე და ამ მოლეკულების შიგადაშიგ წყალია გამჯდარი, ასე რომ, ყურძენი რომ იწურება, ამ მოლეკულებთან ერთად წყალიც ჩადის ქვევრში.

რამე ხერხით ეს მოლეკულები რომ გავწუროთ, ე. ი.

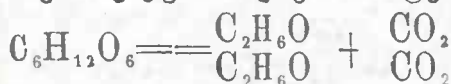
წყალს რომ მოვაშოროთ და შემდეგ თითო მოლეკულას ერთი წყლის მოლეკულა რომ წავართვათ, მაშინ მასში ექვს ნახშირმანს 5 წყლის მოლეკულა შერჩება. ეს ყურძნის ტკბილი აღარ იქნება და სახამებლად შეიცვლება:

ყურძნის ტკბილი წყალი სახამებელია.

ათასგვარ მცენარეთ მასალა უმეტეს ნაწილად ამ სახამებლის მოლეკულებისაგანაა შემდგარი, მაგ., ლობიო, სიმინდი, კარტოფილი, ხორბალი, ხილი და ბალახეულობაც. ესაა მძოვარ-ცხოველთ თავი საკვები საგანი, რომელსაც მათი კუჭი ინელგებს და ზოგიერთ შეცვლით სხეულს უერთებს.—ხორცად ჰქმნის.

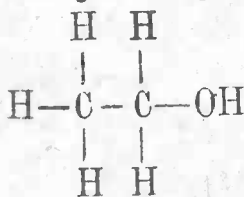
დავუბრუნდეთ ისევ ტკბილის მოლეკულას. ქვევარში ჩასხმული ყურძნის წვენი ამ მოლეკულებისაგანაა შემდგარი და აგრეთვე წყლისაგანაც, რომელიც ყურძნის მარცვალს ჰქონდა გამჟღადარი. ერთგვარ მიზეზით, რომლის ახსნა აქ მოუხერხებელია, ყოველი ტკბილის მოლეკულა დუდილის დროს იშლება და ახალ მოლეკულებს აჩენს, სხვა გვარად აგებულებს; ეს რეაქცია ასე ვამოიხატება:

ტკბილი 2 სპირტის 2 ნახშირმჟავის

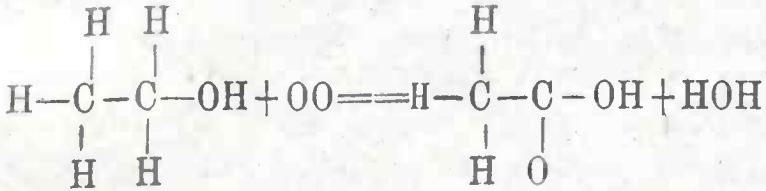
მოლეკულა მოლეკულა.

ტკბილის რთული მოლეკულა ორ სპირტის და ორ ნახშირმჟავის მოლეკულად დაიშალა. ნახშირმჟავი ქვევრიდამ მალლა ამოდის და ჰაერში იფანტება. ტკბილი ღვინოდ გადაიქცა, რომელსაც სიმარე ამ სპირტის მოლეკულებისაგან აქვს. გაშლით დავწეროთ ეს სპირტის მოლეკულა:

წარმოვიდგინოთ, რომ ამას მეავდანი მიეკარა; სპირტი მაშინვე დაიშლება ძმრისა და წყლის მოლეკულად:

სპირტის მოლეკ.   2 მეავდნის   ძმრის მეავი   წყალი.
 ატომი

ამგვარად ღვინო მეავდება, — ღვინო დაძმარდაო, — ამბობენ. რომ განვიხილოთ ახლა ძმრის მეავი $\text{C}_2\text{H}_4\text{O}_2$, ვნახავთ, რომ ეს მოლეკულა ორ ნახშირმანის ატომს და ორ წყლის მოლეკულას შეიცავს $2\text{C} + 2(\text{H}_2\text{O})$. იგივე ითქმის ყურძნის ტკბილზე — $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$, მხოლოდ ეს უკანასკნელი უფრო რთულია: ექვს ნახშირმანს ექვსი წყლის მოლეკულა დაუკავშირებია თავისთან. ორთავეშივე ერთი და იგივე დასაწყისია: ერთი ნახშირმანი და მასზე მიკრული წყლის მოლეკულა — CH_2O . ძმრის მეავში ამგვარი ჯგუფი ორია ($\text{C}_2\text{H}_4\text{O}_2$) და ტკბილში — ექვსი ($\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$). ამ ჯგუფს ფორამალდეჰიდი ჰქვია, და რთულ მოლეკულებს, რომლებიც ამ ჯგუფების შეერთებისაგან წარმოსდგებიან — წყალ-ნახშირები. მცენართ მასალა ამ წყალ-ნახშირებისაგან შესდგება, რომლებიც ცხოველთა კუჭში სხვადასხვა გვარად ერთვიან სხეულს. ცხოველების სიცოცხლე და ძალა მათი მასალის მეავდანთან შეერთების შედეგია; ეს მასალა წარმოსდგება მცენართ მასალისაგან, რომელიც კუჭში ჩადის და ინელება; მცენართა მასალა წყალ-ნახშირისაგან შესდგება და წყალ-ნახშირი რამდენიმე ფორამალდეჰიდის (CH_2O) შეერთებისაგან. ამგვარ კვლევადიებას კვალდაკვალ რომ მივყევთ, ბოლოს და ბოლოს, როგორც ვხედავთ, ფორამალდეჰიდს წავაწყდებით; ამაშია ცხოველთა ძალის და სიცოცხლის სათავე. მკვდარ ბუნებაში ეს ფორამალდეჰიდი არსად არ მოიძებნება და მხოლოდ ცოცხალ-ბუნ-

ნებაშია. ეს მოლეკულა CH_2O , როგორც ვხედავთ, ნახშირ-მანის, წყალდანის და მჟავდნისაგან შესდგება. ამ ელემენტების ატომები მკვდარ ბუნებაშიც ძლიერ ბევრია, მხოლოდ იქ სხვაგვარად არიან შეერთებულები—წყლად და ნახშირმჟავად— HO_2 , CO_2 . საიღამ და როგორ ჩნდება ეს ფორამ-ალდეიდი მცენარეში, რა ძალა ჰქმნის მას? ამის გამოცნობას ზოგიერთი მეცნიერი (პრისტლეი, სებენიე, სოსიური, ლიბიხი და სხვ) *) შეუდგა, კარგა ხანია მას აქეთ, და მათმა კვლევა-ძიებამ აღმოაჩინა, რომ ამ ფორამ-ალდეიდს მცენარეში მზის სხივი ჰქმნის ნახშირმჟავისა და წყლისაგან, რომლებიც ბუნებაში, როგორც ვიცით, მრავლად მოიპოვება. ჰაერში, რომელიც, როგორც ვიცით, მჟავდნისა და აზოტის თავისუფალ ატომებისაგანაა შემდგარი, ცოტად ნახშირმჟავის CO_2 მოლეკულაცაა აქა-იქ დაფანტული. წვიმა რომ მოდის, მალედიამ წამოსული წვეთი გზაზედ ჰაერში დაფანტულ ნახშირმჟავის მოლეკულებს ხვდება და თავისში იერთებს. წვიმის წყალი მიწას რწყავს, მცენარის ფესვებამდინ ჩადის და მათი საშუალებით მთელ მცენარეს უფენთდება. მზიღამ მოსული სხივი, ე. ი. ეთერის ტალღა, მცენარის ფოთოლს ხვდება, წყლით გაქენთილსა და ამ წყალში გახსნილ ნახშირმჟავის მოლეკულებს ათრთოლებს. რადგან ეს თრთოლვა ძლიერია, ამიტომ ნახშირმჟავი ორად იშლება $\text{CO}_2 = \text{C} + \text{O}_2$; მჟავდნის ორი თავისუფალი ატომი ფოთლიღამ გარეთ გამოდის და ჰაერში იფანტება, ნახშირმანის ატომი კი იქვე ფოთოლში წყლის მოლეკულას უერთდება,—ჩნდება ფორამ-ალდეიდი— CH_2O . ამგვარი მოლეკულა მრავალ ათასობითა ჩნდება მცენარეში და მათი სხვადასხვა გვარი შეერთება, სხვადასხვა მოლეკულას აჩენს. ახლად გაჩენილი მოლეკულები ძველებს

*) Wurtz—Evolution des matières organiques. R. Scient. № 29—72 წ. Lanessan—Botanique.

უერთდებიან და ასე მცენარის მასალას ამრავლებენ, მცენარე იზრდება. მცენარეს სხვა ცხოველი სჭამს, რომელთა კუჭი ამ მასალას ინელებს და სხეულის ნაწილებს მოლექულებად ურიგებს ზოგიერთი შეცვლით: ზოგი ტვინის მოლექულად იცვლება და ტვინს უერთდება, ზოგი ხორცის მოლექულად, ძვლად, ქონად და სხვა. იმავე დროს ფილტვებში ჩასუნთქებულ ჰაერის მჟავადანი ფილტვებში მოსულ სისხლს უერთდება და აქედამ წვრილი ძარღვების საშუალებით სხეულის მასალის რთულ მოლექულებს ეგზავნება. მოლექულები მოსულ მჟავდნის მიკარებაზე წყლისა და ნახშირმჟავის მოლექულებად იშლებიან, სისხლში შედიან, რომელიც ფილტვებში მიდის, და აქედამ ამოსუნთქვაზე გარეთ ჰაერში იფანტებიან. როგორც ვხედავთ, ცოცხალი ბუნების მასალის დასაბამი და ბოლო ერთი და იგივეა: წყალი და ნახშირმჟავი; ამისაგან ჩნდება ეს მასალა მზის სხივის ძალით და იმადვე იშლება მჟავდნის მიკარებაზე. ცხოველთ ძალა იქილამ წარმოსდგება, რომ მათი სხეულის მოლექულებს მჟავდანთან შეუძლიანთ შეერთება; რომ გამოვიძიოთ ახლა, რისგანაა, რომ ამ მოლექულებს მჟავდანი ერთვის, ვნახავთ, რომ ამისი მიზეზი ისაა, რომ ეს მოლექულები შვედრი შენობის არ არიან. ამას ახლავე ავხსნით.

წარმოვიდგინოთ ცხრა ატომი; მათში ერთი ნახშირმანია, ოთხი მჟავდანი და ოთხიც წყალდანი. ეს ატომები ყველანი მონათესავენი არიან, ე. ი. მათში ერთი ელემენტის ატომებს სხვა ორის დაკავშირებაც შეუძლიანთ. მაგრამ მჟავდანი ნათესაობით ყველასა სჯობნის, ყველაზე ძლიერია. ამიტომ ეს ატომები თავის ნებაზე რომ მივუშვათ, მხოლოდ მჟავდნის ატომებს შეუერთდებიან,—გაჩნდება ერთი ნახშირმჟავი—(OCO) და ორი წყლის მოლექულა 2 (H₂O). ახლავსთქვათ, რომ ამ ცხრა ატომს მჟავდნის ატომები გამოვაკლეთ,—დარჩება ოთხი წყალდანი და ერთი ნახშირმანი, რომელიც ამ 4 წყალდანს შეიკავშირებს—გაჩნდება მოლექულა

—მეტანი. მიუშვათ ისევ ამ მეტანზე ოთხი დაშორებული მჟავდანი; მჟავდანი ნახშირმანზე მძლავრია, ამიტომ მასზე მიკრულ 4 წყალდან წაართმევს და თითონ დაიკავშირებს წყვილ-წყვილად, — გაჩნდება ორი წყლის მოლეკულა 2 (H₂O), სხვა ორი მჟავდანი კი ნახშირმანს შეუერთებს და ნახშირმჟავის მოლეკულად შესდგება—CO₂. როგორც ვხედავთ, მეტანი მკვიდრ შენობის არა ყოფილა და მჟავდნის მიკარებაზე მკვიდრ მოლეკულებად იშლება მასთან შეერთებით. მოსამსგავსებლად შეიძლება ითქვას, რომ წყლისა და ნახშირმჟავის ატომები კირით არიან ერთად შეკრულნი, მეტანის კი უბრალო ტალახით. ცხოველთ სხეულის მასალა ამ მეტანისავეთ უმკვიდრო შენობის მოლეკულებისაგან შესდგება, მხოლოდ ეს მოლეკულები უფრო რთულებია.

მზიდან მოსული სხივი, ე. ი. ეთერის ტალღა მცენარის ფოთოლსა სცემს და მასში გამჯდარ წყალსა და ნახშირმჟავს ათრთოლებს; ნახშირმჟავის მოლეკულას ორი მჟავდანი ერთმევა და განთავისუფლებულ ნახშირმანის ატომს შეიძლება ეძლევა იქვე ფოთოლში წყლის მოლეკულას შეუერთდეს და გააჩინოს უმკვიდრო ფორამ-ალდეიდი—CH₂O, ცოცხალ ბუნების მასალის დასაწყისი. შემდეგ ამ ფორამ-ალდეიდისაგან წარმომდგარ უმკვიდრო მოლეკულებს მჟავდანი ერთვის ცხოველთა სხეულში და ისევ მკვიდრ ნახშირმჟავ და წყლის მკვიდრ მოლეკულებად ჰშლის.

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ მჟავდნისა და სხვა რამ. საგნის ერთად შეერთება დაწვას ნიშნავს, რომელიც სითბო-სიცხოვლეს აჩენს. ცხოველთა სხეულშიაც, მჟავდანი მასალის მოლეკულებს რომ უერთდება, სითბოს აჩენს და ამიტომაც, რომ ეს სხეული თბილია. მაშასადამე, სხეულში მხოლოდ სითბო უნდა იყოს და სხვა არა რა ძალა; მაშ, როგორაა, რომ სხეულს ძალა აქვს, ღონის მქონებელია—დადის, მოძრაობს, საქმეს აკეთებს? ყველამ ვიცით, რომ ჩაქუჩის დარტყმით რკინა, მაგალითად, ქვაზე დადებული ლუწისმანი, ცხელდება; ეს

ჩაქუჩის დარტყმისგან გაჩენილი სიცხოვლე, რომელიც ჩვენ ხელის მიკარებით შეგვიძლიან ვიგრძნოთ, მოჩვენებაა და ნიშნავს ლურსმის ატომების რთოლვას; რთოლვა ხომ მოძრაობაა, მხოლოდ ერთ ალაგას. ეს ატომების მოძრაობა მთელი საგნის მოძრაობითაა გაჩენილი—ჩაქუჩის დარტყმით; საგნის მოძრაობამ ატომების მოძრაობა გააჩინა. შეიძლება იგივე უკუღმათ მოხდეს: ატომების მოძრაობამ საგნის მოძრაობა გამოიწვიოს; ამას ყოველი ორთქლის მაშინა გვიჩვენებს. ავიღოთ ერთი მათგანი, მაგ., ორთქლ-მავალი, რომელსაც რკინის გზაზე ხმარობენ, ფეხში იწვის საწვავი მასალა—ნავთი, "შეშა ან ქვა-ნახშირი, ე. ი. ამ მასალის მოლექულები ჰაერადამ მომდინარე მჟავდანს უერთდებიან. ერთმანერთის მიხედვით წარმომდგარი ატომ-მოლექულების რთოლვა, ე. ი. სიცხოვლე, ფეხის რკინის კედელს ეყრება, რკინა ცხელდება და, რადგან ამ კედლის იქით წყალია, ამიტომ ეს რთოლვა წყლის მოლექულებზედაც გადადის, რომლებიც რთოლვის გაძლიერებაზე ორთქლად იქცევიან, ე. ი. თავისუფალ მოლექულებად, ქვაბზე მომართულ მილში აღიან და აქედამ გამოსვლაზე სწრაფად ეცემიან თვლებზე მიბმულ რკინას, რომელიც ამ მიზეზით სწრაფად ქანაობს, თვლებს ატრიალებს და წინ მიჰყავს მთელი მაშინა და მატარებელიც. მაშასადამე, მაშინისა და მის ნაწილთა მოძრაობის სათავე ატომების მოძრაობაშია, რომელიც ფეხში საწვავ მასალის მოლექულების მჟავდანთან შეერთებისაგან ჩნდება.

იგივე ითქმის ადამიანის თუ სხვა რამ ცხოველის სხეულზედაც, სადაც მჟავდანი უმკვიდრო მოლექულებს ერთვის და ამ მიხლებით ატომ-მოლექულების რთოლვას აჩენს, ე. ი. სითბოს; ეს ატომ-მოლექულების მოძრაობა სხეულის ნაწილის მოძრაობად იცვლება, სხეულის ძალ-ღონედ.

მზის მასალის საოცარი დღევა-მოძრაობა ეთერში ტალღას აჩენს, რომელიც ირგვლავ იფანტება სივრცე მანძილში და სხვათა შორის დედა-მიწასაც ხვდება. ფოთოლში ეს ტალ-

ლა ნახშირბჟავს ჰშლის და ნახშირს შეძლებას აძლევს იქვე წყლის მოლეკულას შეუერთდეს, ჩნდება ფორამ-ალდეიდი; ეს მოლეკულები ერთად გროვდებიან და აჩენენ მცენარის უმკვიდრო მოლეკულებს. მცენარის მასალას ცხოველი ითვისებს; ცხოველში მჟავდანი ჩადის და ამ უმკვიდრო მოლეკულებთან შეჯახებით ატომ-მოლეკულების რთოლვას აჩენს, რომელიც სხეულის ნაწილების ღონედ დბ მოძრაობად იცვლება. ცოცხალი ბუნება მკვდარ ბუნებისაგან წარმოსდგება და ამის გამჩენი და მასში ძალის ჩამდგმელი მზეა. ჰელმ-ჰოლცს უთქვამს: „ჩინეთის მეფეს თავისთავი მზის შვილი ჰგონია; მეცნიერული გამოანგარიშება გვიჩვენებს, რომ არც ჩვენ ჩამოუფარდებით მას გვარი-შვილობითაა“.

არამც თუ ცოცხალი, არამედ თვით მკვდარ ბუნებისათვისგვარი მოვლენა, რომელიც დედა-მიწაზე ხდება, იმავე ძალის ნამოქმედარია—მზიდან მოსულ ეთერის ტალღებისა. როგორც ვიცით, დედა-მიწის ზურგის ერთი წილი ხმელეთია და დანარჩენი ორი—წყლითაა მოფენილი, ზღვა-ოკეანებითა. ეს ორი წილი, მზე რომ არ ათბობდეს მას ყოველ დღე, მოკლე ხანში ყინულ უდაბნოებად გარდაიქცეოდა. მზე ამ წყალს ათბობს და ორთქლად აქცევს, რომელიც მალლა ღრუბლად გროვდება და გატრევაზე წვიმად მოდის დედა-მიწის ზურგზე. ჩვენ რომ ერთგან აფხენით, რა დიდი გავლენა იქონია წვიმის წყალმა დედა-მიწის გარეგან ქერქის სახესა და ბუნების შეცვლაზედ ძველ გეოლოგიურ ხანებში, როდესაც ახლად გამაგრებულ ქერქზე მოტივებულ მჟავდანი-წყალდანს შეძლება მიეცათ შეერთებულიყვნენ და წყალი გაეჩინათ. ამ წყალს თავის ყოველ-დღიურ მუშაობაში ძალა მალლობიდან ჩამოდენით ჰქონდა ხოლმე შეძენილი და ამით შეეძლო მიწის გარეგან მასალის ლეწვა-დაფხენა და დაბლობში ჩატანა. რადგან მალლობიდან მომდინარე წყალი ღრუბლის ნაშობია, რომელიც მზის სითბოთია ზღვათაგან გამოანაცემი, ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ დედა-მიწის პირველ-ყოფილ ქერქის სა-

ხე, ბუნების შეცვლის ძირეული მიზეზი მზის ძალაა, ურომლოდ ზღვები გაიყინებოდნენ, ორთქლს ვერ გამოსცემდნენ და წვიმას ვერ გააჩენდნენ.

რალა თქმა უნდა, ეს მზის ძალის მოქმედება დედა-მიწის ზურგზე ახლაც იგივეა, რაც გეოლოგიურ ხანებში იყო, ახლაც სცელის მის გარეგან სახეს, მხოლოდ მოკლე ხნის ნამოქმედარი ისე საჩინო არაა, როგორც მრავალ ათას საუკუნეთა ნაღვაწი.

მაგრამ მზის ძალის აუცილებლობა უფრო ცხადათ ადამიანთ ცხოვრებაში სჩანს. თვით ადამიანი და მასთან ერთად ყოველი ცხოველი და მცენარე, როგორც უკვე ავხსენით, მზის ძალის ნამოქმედარია.

ადამიანი თვის ყოველ დღიურ და ყოველ წლიურ ცხოვრებაში მუდმივ სხვადასხვა ძალის ხმარებაშია: თვის სხეულის, შინაურ საქონლის, მაშინის საწვავ მასალის და სხვა. სოფლის მეურნეობა, ქალაქების სხვადასხვა ხელობა და ხელოვნება, — ყველა ამაში ან ადამიანის, ან შინაურ საქონლის და ან საწვავ მასალის ძალა იხარჯება და ყველა ამის გამჩენი ისევ მზის ძალაა. საწვავი მასალა, რომელსაც ადამიანი ქარხანასა და ფაბრიკებში ხმარობს, შესდგება შეშისა, ნავთიულობისა, ქვა-ნახშირისაგან. შეშა ხომ მცენარის უმკვიდრო მოლეკულებისაგან შესდგება, ქვა-ნახშირიც იმავ მცენარის მასალაა, ძველ დროში დამპალი და გაქვავებული ვგონებ, იგივე ითქმის ნავთიულობის შესახებაც, რომელიც ძველ დროში დაღუპულ და მიწაში ჩამარხულ მცენარეთა და ცხოველთა გამონაცემია. ყველა ეს, როგორც ვხედავთ, მცენარით მასალაა და მცენარეები ხომ მზის ძალის ნაღვაწია.

ყოველ დაწვის, ყოველ ცეცხლის სიცხოვლე და სინათლე მზის ძალისაგან წარმოსდგება. იგი ჰქმნის მცენარე-ცხოველებს, ხორცს, სისხლს და ტვინს. ლომის და ვეფხვის ნაფარდობა, არწივის ფრენა, გველის სიციქვიტე, ტყის გაჩენა და მისი მოჭრა, ბალახის მოსვლა და ნამგლის მოქნევა, მი-

წილამ მადნეულობის ამოტანა, რკინის ქედვა, წყლის აღუ-
ღება, რკინის გზის მუშაობა, ქარხნებში მაშინების ტრიალი
და ჩით-ფარჩეულობის ქსოვა, ნავ-ხომალდის ცურვა, — ყველ-
გან და ყოველთვის იგივე მზის ძალაა და მისი გამოყენება.
ჩვენს ღროში საომარ იარაღის ახალ-ახალი გამოგონება, სამ-
წუხაროდ, იშვიათ ამბავს არ წარმოადგენს და ყოველთვის
ერთი და იგივე მიზანი აქვთ აჩენილი მათ გამოგონებელთ:
ადამიანის მოსაკლავად მზის ძალის უკეთესად გამოყენება.
ომში ნალარის ყვირილი, თოფ-ზარბაზნების გრიალი, ტყვია-
თა სეტყვა, ყუმბარის ცეცხლი — ყველი ეს მზის ძალის გამო-
ყენებაა“ (ტინდალი).

რა იქნებოდა დედა-მიწის ზურგი უმზეოდ? წარმოვიდ-
გინოთ, რომ მზე უცბათ გაჰქრა და განელდა. ამას ჩვენ
8 წამის შემდეგ ვიგრძნობთ, რადგან მზილამ მიწამდე ეთერის
ტალღებს 8 წამი უნდებათ გზაში. როგორც პლანეტს, მზის
სისტემის წევრს, ჩვენს დედამიწის არსებობას არაფერი დაა-
კლდება: იგივე რგვალი სფერა, თვის მასალისა და სისწრა-
ფის დაუკლებლად, იმავე გზით ივლის მზის გარშემო!.. ცვლი-
ლება მხოლოდ ამ სფერის ზურგზე მოხდება, რომელიც მო-
კლე ხანში წყვდიადით მოცულ სამარედ გარდაიქცევა, სა-
დაც გამქრალ ცოცხალ ბუნებისა და მოვლენათა უთვალავ
მრავალ-ფერობის ნაცვლად მხოლოდ სიკვდილი იმეფებს თვის
ჯოჯოხეთურ სიბნელით...

ასეთია ეს მზის ძალის ზედ-მოქმედება დედა-მიწის ზურ-
გის მასალაზე. მისგან შექმნილა ცოცხალი ბუნება და მისგან-
წვე ჩნდება მკვდარი ბუნების ათას-გვარი მოვლენა. ამას გვე-
უბნება მეცნიერული კვლევა ძიება, მაგრამ ადამიანის გონე-
ბას ძველათვე მიუგნია ამ ქეშმარიტებისათვის და ამიტომაც,
რომ ასე ხშირია მზის ქება-დიდება და გაღმერთება სხვადა-
სხვა ერებში, როგორც მოწმობს მათი, ზეპირი თუ ჩაწერილი
გარდმოცემა. მათგან ჩვენ აქ მოვიყვანთ მხოლოდ ერთს, რომ
მელიც ძველ ინდოეთის არიელ ერის საღმრთო წერილშია

მოყვანილი, სახელ-განთქმულ „რიგ-ვედაში“, თუმცა ვში-
შობთ უხერხული თარგმნით ძრიელ არ გაუშნოვდეს ეს
თვალ-მარგალიტი ძველ პოეზიისა *).

ჰიმნი მზის.

აღმოდის ზეტას ბრწყინვალე მზე თვალი ქვეყნისა,
ვინ სხივით ავსებს სამუაროს და ცის კამარასა;
იგი თან მისდევს განუწყლად დილის ცისკარსა,
ვითა ჭაბუკი მოტრფიალე თვის საყვარელსა...
ბრძენი, წმინდანი თაყვანს სცემენ მას დიდებულსა,
უოფლისა შემქნელს და ზეციერ ცხოველ-მყოფელსა;
მას დმერთსა ძლიერს შეგვედროთ, უოფლისა მნათსა,
დიდებულს მთარველს და ჩვენ ცოდვილთ უხვ მოწყალესა...

აღ. კვერკველაძე.

ბაკო.

* Rig-vèda-trad. par Langlois.

ჯორჯანო ბრუნო.

მისი ცხოვრება და ფილოსოფიური მოღვაწეობა *).

ჯორჯანო ბრუნო დაიბადა 1548 წელს, იტალიის ქალაქ ნოლში, ნეაპოლის ახლო. მისი მამა, ჯოვანი, იყო მხედარი. ბრუნოს მონათვლის დროს დაარქვეს ფილიპე, ჯორჯანო კი უწოდეს შემდეგ, როცა შედგა ბერათ.

ათი წლის ბრუნო გაგზავნეს ნეაპოლს და მიაბარეს ბიძა მის სასწავლებელში, საიდანაც იმავ დროს დადიოდა ნასწავლ ბერების გაკვეთილებზედ. ცოტა ხნის შემდეგ ბრუნოს ვხედავთ დომინიკელთ მონასტერში, რადგან მაშინდელი მონასტრები იმავე დროს წარმოადგენდნ აკადემიებს, ბერები კი იყვნენ ერთად-ერთი განათლებული პირნი.

მონასტერში ბრუნო სწავლობდა ფილოსოფიას და სხვადასხვა მეცნიერებას. 12—15 წლის განმავლობაში მან მიიღო ვრცელი განათლება და შეისწავლა მტკიცეთ საბერძნეთის ფილოსოფია.

მონასტერშივე გაძლიერდა და აყვავდა ბრუნოს დიდებული სული, იქ გაიღვიძა და განვითარდა მისი ჭკუა-გონება, იქ შეიმოსა იგი მძიმე იარაღით—მრავალგვარი სწავლით. ბრუნო მიმადლებული იყო აგრეთვე პოეტურის ნიჭით,

*) იხ. „მოგზაური“ № 1—2 1904 წლისა.

მაგრამ როგორ გაჰშლიდა ფრთებს მისი ოცნება მონასტრის კედლებში! მან მაინც დასწერა იქ ერთი კომედია, სახელათ „სახათი“ და ერთი სატირა.— „ნოეს კიდობანა“. ამ მეტათ ხელოვნურ კომედიაში იგი შოლტავს ნეაპოლელთ დაცემულ ზნეობას და საზოგადოთ მათ ცრუ-მორწმუნეობას, აღქიმიის და კუდიანობის რწმენას.

„ნოეს კიდობანში“ კი, რომელმაც ვერ მოაღწია ჩვენამდე (მაგრამ ვიცით ბრუნოს სხვა ნაწერებიდან), გამოყვანილი ჰყავდა პირუტყვთა შორის დავა, თუ რომელმა უნდა დაიკავოს პირველი ადგილი ნოეს კიდობანში. ბოლოს დამტკიცდა, რომ მხოლოდ ვირს ეკუთვნის საუკეთესო ადგილი.— „ოჰ, მტკნარო სიბრიყვევ და უგუნურებავ! ოჰ, სირეგვნევ და ღვთის მოსაობავ! თქვენ ხდით კაცის სულს იმდენათ სათნოთ, რომ თქვენთვის არაფერია ქკუა და სწავლა-განათლება!“—ათავეებს ამ სატირას ბრუნო დაცინვის კილოთი.

1572 წელს ოცდაოფხი წლის ბრუნო გახდა მღვდლათ კამპანიის ჰაწია ქალაქში. აქ იგი გაეცნო იმისთანა თხზულებათ, რომელთა კითხვა აღკრძალული იყო მონასტერში, მაგ., კოპერნიკის ნაწერები და სხვანი, რისგამოც მალე იძულებული გახდა გაქცეულიყო აქედამ, რადგანაც დაასმინეს მღვდელ-მთავარს და შემდეგ რომის პაპსაც. იგი მოვიდა ეენევაში (შვეიცარიაში).

აქედან იწყება ჯორდანო ბრუნოს მოუსვენარი ცხოვრება, სიარული და თრევა მთელს ევროპაში, ქალაქიდან ქალაქში. დევნილი ერთიდან, იგი მიისწრაფის მეორეში; ყველგან ავრცელებს გატაცებით და თავგანწირვით თავის მალალ აზრებს და ყველგანვე ჰფენს სიმართლისა და ქეშმარიტების ნათელს.

დიდ ქკუა-გონების გარდა ბრუნო ბუნებით უხვათ იყო დაჯილდოებული მდიდარი ფანტაზიით, კოცხალი ხასიათით, მხნეობით, ზრდილობით და მასთან იყო დამაზი და ხალისიანი.

ეენევაში იმ დროს არსებობდა იტალიელთა ახალშენი

და მის წევრად სხვათა შორის იყო მარკიზ დე-ვიკო, პაპის ძმის წული, რომლის სტუმრად გახდა ბრუნო. მარკიზის შთაგონებით მან გაჰყიდა თავის საბერო სამოსელი და აღებულის ფულით იყიდა ჩექმები და საერო ტანსაცმელი, ხოლო სხვებმა, მისმა თანამემამულეებმა უთავაზეს ხმალი, ქუდი და უშოვეს კორრექტორის ალაგი.

ბრუნო დარჩა იქ ორ თვეს და გამოსცა ერთი თხზულება, რისგამოც მას და წიგნის გამომცემელს უკრეს თავი ციხეში; ამ წიგნში ბრუნო ეხებოდა კალვინის სჯულს.

განთავისუფლეს თუ არა, ბრუნომ იმწამსვე მიატოვა ჟენევა და წავიდა საფრანგეთს, ჯერ ლიონს და შემდეგ ტულუზას; რომლის უნივერსიტეტში იმ დროს ირიცხებოდა 10,000 სტუდენტი. ამ გვარად ბრუნო ჩავარდა განათლებულ და თავისუფალ მოაზრეთა წრეში, რომელმაც დააფასა მისი დიდი ნიჭი, ცოდნა და გახადა იგი ფილოსოფიის პროფესორად.

მთელ ორ წელიწადს იკითხა ბრუნომ ლექციები არისტოტელის წიგნებზე, სულზე და სხვა ფილოსოფიურ კითხვებზე. — „მაშინდელი სტუდენტები, — ამბობს ერთი იმ დროის მწერალი, — დგებოდნენ დილის ოთხს საათზე, მოისმენდნენ ლოცვას და ხუთ საათზე იხდნენ აუდიტორიაში (სასწავლო დარბაზში) რვეულებით და სანთლებით ხელში“. მათთვის ყველაზე უფრო სანუკველი იყო სელზე ბაასი, და როცა პროფესორი გაავრცელებდა საუბარს სხვა რაზედმე, ისინი შეაყენებდნენ მას ამ ყვირილით: „anima, anima!“ (სული, სულიო“) და გადიყვანდნენ იმაზე.

აი ამ ქალაქში იქუხა და წარმოსქდა ვით მთის ნაკადული ბრუნოს ამდენი ხნის დაგუბებული მაღალი აზრები, შემკული საოცარის მკერმეტყველობით და მახვილის სიტყვებით, აქ დაეძგერა იგი თამამათ დიდებულ სტაგირიკს, ე. ი. არისტოტელს (დამახინჯებულს) და დაამხო კიდევ იგი.

ამით, რასაკვირველია, ბრუნომ გაიჩინა ბევრი მტერი

პროფესორთა შორის, რომელთაც აშკარათ გადაჰკრა მან, როცა სთქვა: „ყველაზე საცოდავნი არიან ისინი, ვინც ხელობათ იხდის ფილოსოფიას მხოლოდ ლუკმა პურისათვის“.

1580 წელს ბრუნო იძულებული შეიქნა დაენებებინათავი ტულუზისათვის და წავიდა პარიზს.

აქ იმ დროს იყო ჟამი და, როცა შესწყდა ეს სენი, ბრუნომ დაიწყო ლექციების კითხვა სორბონში შესახებ „ოცდაათთა ღირსებათა ღვთისათა თომა აქვინელის მოძღვრებით“. ამ კითხვამ ისეთი კარგი შთაბეჭდილება მოახდინა მსმენელებზედ, რომ ბრუნოს მაშინვე შეაძლიეს ორდინარული პროფესორობა, მაგრამ მან უარი სთქვა, რადგან მის გამომო უნდა ეარა წირვა-ლოცვაზე.

„ბრუნო,—სწერს ბერტი,—იყო იმ დროის თავისუფალ პროფესორთა ნამდვილი ტიპი და ასწავლიდა დიდი ჯამაგირის, საჩუქრების და ჩინების შოვნის გულისათვის კი არა, არამედ როგორც ჭეშმარიტებისა და მეცნიერების ძეგლებზე“.

ბრუნოს საოცარ განათლებისა და მეხსიერების ქებამ მიაღწია ჰენრიხ შესამემდე (საფრანგეთის მეფე), რომელმაც დაიბარა იგი და გამოჰკითხა:—„ჯადოქრობაზეა მისი ამგვარი მეხსიერება დამყარებულა, თუ ბუნებითია იგი?“ ბრუნომ დააჯერა ის, რომ აქ არავითარი ეშმაკობა და ჯადოობა არ არის, რომ ეს მხოლოდ მეცადინეობისა და ბუნების საქმეა. ამასთანავე უძღვნა მას ერთი შესანიშნავი წიგნი, სახელად აზრების აჩრდილი (De umbris idearum), რომელზედაც დამყარებულია მთელი მისი ფილოსოფია.

ამ წიგნში ბრუნო ითხოვს მივაქციოთ ყურადღება მთელი ქვეყნიერობის შინაგან ერთობას, გადასხვაფერებისა და განვითარების შესაძლისობას.—„როგორც ბუნება თავის საზღვრებ შორის აჩენს ყველაფერს ყველაფრისაგან, ასევეფერებს და ზრდის უბრალოს დიდებულათ და ავითარებს მას, ამგვარათვე კაცის გონებაც არ არის მოკლებული, შეიძინოს

ჟოვლისტრისგან ყოველი ცოდნა, მაგრამ იგი სცნობს და ხედავს ქეშმარიტებას მხოლოდ ლანდად, აჩრდილად“.

მადლობის ნიშნათ ჰენრიხ მესამემ გახადა ბრუნო ექსტრა-ორდინალურ პროფესორათ, რისგამოც ვერ დააძალებდნენ მას საყდარში სიარულს. იგი თავისუფალი იყო და არ დადიოდა ეკლესიაში იმ დროსაც, როდესაც ყოველ ქუჩაზე საზარლათ გაიძახოდნენ: „La messe ou la mort! (ან წირვა, ან სიკვდილიო!).“

ეს შესანიშნავი იტალიელი კარგათ ტხოვრობდა პარიზში. ის იყო მიღებული საუკეთესო საზოგადოებაში. სხვა დიდ სწავლასთან მან იცოდა აგრეთვე კარგათ რამდენიმე ენა: ლათინური, ბერძნული, იტალიური, ფრანგული და ესპანიური.

მაგრამ პარიზშიაც ვერ მოისვენა ბრუნოს სულმა. აქაც დაუწყა მან ქენჯნა და კიცხვა არისტოტელს, რისგამოც იძულებული გახდა, სრულიად დაენებებია თავი საფრანგეთისათვის და გადასულიყო ინგლისს, ქალაქ ლონდონში.

VII.

ლონდონში ბრუნო დადგა საფრანგეთის ელჩთან კასტელნოსთან, რომელთანაც მას ჰქონდა წერილი თვით მეფე ჰენრიხ მესამისგან.

აქ იგი დანიშნეს ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორათ. გარშემო მსმენელთა დიდი გუნდი, პროფესორთა კრება, შუაში კი ერთი ბეწო ნაკვთი (ბრუნო დაბალის ტანის იყო) ტრიალებს, კვიწილობს, აქნევს ხელებს და ქადაგებს მას, რის მოსმენა თვით ოქსფორდის კედლებსაც კი აოცებდა.

იტალიის ფილოსოფოსი მოუთხრობდა სულისა და ხორცის უკვდავებაზე; როგორ იხრწნება და სხვაფერდება სხეული და სხვ.

— „სულის ბუნება, — ამბობს ბრუნო, — ერთგვარია ყო-

ველ ცხოველში და განსხვავება მხოლოდ იმაშია, თუ რამდენათ მეტათ ან ნაკლებათ სრული ორგანო აქვს ცხოველს. წარმოიდგინეთ, რომ გველის თავი იქცა კაცის თავად, გაუდიდდა ენა და პირი, გაუჩნდა მხრები, ხელები და ფეხები; მაშინ გველიც იწყებდა ისევე აზროვნებას, გრძნობას და მოქმედებას, როგორც კაცი და მით იქცეოდა ადამიანათო. ამგვარათ კაციც შეგვიძლია, ვაქციოთ გველათ. ადვილი შესაძლებელია, რომ ბევრს ცხოველს აქვს უფრო ნათელი ქკუა და შეგნება, ვიდრე კაცს, მაგრამ დგან ამ უკანასკნელზე დაბლა, რადგან არა აქვთ სრული იარაღები, ორღანონი. წარმოიდგინეთ, რა მოუვიდოდა კაცს, რომ მას ჰქონდეს თუნდ ორჯელ მეტი ქკუა, ხელები კი ექცეს ფეხებათ. არამც თუ შეიცვლებოდნენ მაშინ ხალხში მშვიდობის დაცვის საშვალეზანი, არამედ შეიცვლებოდნენ თვით ოჯახიც, საზოგადოებაც და სახელმწიფონიც. აღარ იქნებოდა აღარც მეცნიერება და ხელოვნება, ყველა ესენი, რომელნიც ხდიან ადამიანს დიდებულიათ და ყველა ცხოველების მეფედ, ყველა ესენი არის დამყარებული ქკუა-გონების უმჯობესობაზე კი არა, არამედ მასზე, რომ ჩვენ გვაქვს ხელები—ეს ყველა ორგანოთა ბატონი“.

მეორე წელს 1583-ში ოქსფორდს ეწვია სტუმრათ პოლონელთ დიდი თავადი ალბერტ ლასკი. იგი მიიღეს დიდის ყოფით უნივერსიტეტში და გაუმართეს დიდი ზემი.

უწინდელ დროს ევროპაში იცოდნენ სპარაზენი (ტურნირი). ორი შესანიშნავი ვაჟკაცი შეებმოდნენ ერთმანერთს და, ვინც აჯობებდა ჯილდოთ ქება-დიდებისა და საჩუქრების გარდა, მისი გულის სატრფო მოახვევდა მას ყელზე თავის ნაქსოვ შარფს; ეს ითვლებოდა მისთვის უძვირფასეს ჯილდოდ და ანიჭებდა მას წარმოუდგენელ ბედნიერებას; ეს ჯილდო იყო მისი გამაჩხნევებელი, ეს იყო ყველას მაგალითი.

მაგრამ გაჰქრა ის დრო. ახლა ევროპის მოასპარეზენი თავს იქებდნენ ძალ-ღონით, გულადობით და სისწრაფით კი

არა, არამედ ქკუა-გონებით, დიდის სწავლა-განათლებით, მკვერმეტყველებით და მახვილ-მსჯელობით. აი ამგვარი სპარაზენი გაუმართეს ოქსფორდს ალბერტ ლასკის პატივისცემის ნიშნად.

ცალი მხრით გამოვიდა მოსპარაზენდ შეუპოვარი ჯორჯიანო ბრუნო. მის წინააღმდეგ უნივერსიტეტმა წამოაყენა თავისი საუკეთესო წარმომადგენელი, რომელთაც უნდა დაეკავათ თავის კერპების სიმართლე, არისტოტელი და პტოლომე.

ბრუნომ გაიმარჯვა და საზარლათ დაამარცხა თავისი მოკამათენი. ცამეტჯერ აჯობა თავის პირველ მოკამათეს ნუნდინიუსს. ბრუნომ აიხსნა პირ-ბადე და დაანახვა ყველას თავისი გონების ძლიერება. შესანიშნავი მკვერმეტყველობით და მახვილი სიტყვებით მან მოახდინა არეულობა ოქსფორდის ფილოსოფოსთა შორის. ბრუნომ უწოდა მათ „პედანტთა გროვა, რომელსაც შეუძლია თავის უგნურობით, თავბედობით და უშვერი სიტყვა-პასუხით მოთმინებიდგან გამოიყვანოს თვით იობი“. ეს სიტყვა ძვირად დაუჯდა ბრუნოს. ამიერიდან მისი ხმა შესწყდა ოქსფორდის აუდიტორიაში. იგი განდევნეს განუკითხავათ.

— ახლა ვიკითხოთ, რად ხდებოდა ბრუნოსა და იმ სწავლულთა შორის ცილობა, ან რაში მდგომარეობდა არისტოტელისა და პტოლომეს სისტემა და სწავლა-მოძღვრება?

ბერძენთ ფილოსოფოსთა აზრით, დედა-მიწა წარმოადგენდა მსოფლიოს. შუა ალავს, რომლის გარშემო ტრიალობდა მზე, მთვარე და ვარსკვლავები.

მათს მოძღვრებას სამღვდლოებამ შეაგლისა თავის ქკუით გამოყვანილი ემპირეა, ანუ ოქროს ეთერის საუკუნო სუფევა. ეს ეთერი, მათის აზრით, არსებობდა დედა-მიწის სამზღვარ გადაღმა და აფრქვევდა მსოფლიოს ნათელს. ამ ემპირეში ცხონებულნი დაუსრულებელ სიხარულში განცხრებოდნენ ყოვლად-მპყრობელის პირისპირ ქვრეტით. იქვე არსე-

ბობდა შეურყეველად პეტრე მოციქულისა და მის მოადგილე რომის პაპების ტახტი.

ექვი არაა ამ გადამახინჯებულ და თავის სასარგებლოდ გადაკეთებულ სისტემის დარღვევა იყო სამღვდლოების და საყდრის უარყოფაც.

ბრუნომ პირველათ აღიარა ის სამექანიკო მოძღვრება ანუ თეორია, რომელიც ამ ბოლო დროს დაადგინეს „კანტმა და ლაპლასმა. მართლაც საკვირველია, თუ როგორ შესძლო ამ შესანიშნავმა კაცმა მარტო თავისი გონებით გამოკვლევა და თქმა იმისა, რაც მხოლოდ ახლა დაამტკიცა მეცნიერებამ!

არ იქნება ურიგო გავიხსენოთ აქვე ბრუნოს რამდენიმე ამგვარი აზრები:

1. „დედა-მიწა თითქმის ბურთივით რგვალია, პოლიუსებთან კი ოდნავ წოწოლა“.

2. „მზე ტრიალობს თავის ღერძის გარშემო“.

3. „ციურ სხეულთა ურთიერთ შორის განუსაზღვრელ მიმზიდველობაში არ შეიძლება, რომ არ შეიცვალოს ცოტათი მაინც მათი ურთიერთ შორის დამოკიდებულება. ამისათვის მიწაც შეიცვლის მიმზიდველობის ცენტრს და პოლუსებთან მდგომარეობას“.

4. „უძრავი ვარსკვლავნი იგივე მზეებია“.

5. „ამ ვარსკვლავთ ირგვლივ ბრუნავს და ხაზავს წოწოლა წრეებს ანუ ელიპსებს უთვალავი პლანეტები, რომლებიც უხილავია ჩვენგან სიშორის გამო“.

6. „კვიმეტები (კუდიანი ვარსკვლავები) მხოლოდ სხვა გვარი პლანეტებია. რადგან კვიმეტებს ვხედავთ იშვიათათ ან სულ არა, ამის გამო ჩვენის მზის გარშემო მბრუნავ პლანეტთა რიცხვის გამოანგარიშება და დამტკიცება შეუძლებელია“.

7. „ქვეყნები და მათი სისტემები მუდამ იცვლებიან და ამგვარათ მათ აქვსთ დასაბამი და დასასრული, სამარადისოა მხოლოდ მათი დამამყარებელი გამჩენი ძალა. საუკუნოდ და რჩება მხოლოდ ყოველი ატომის (ხიმსალის) შინაგანი ძალა, ატომთა წყობიერება კი მუდამ იცვლება“.

ს. ქვარაძე.

(დასასრული იქნება).

ასტრონომიის

ანუ

ვარსკვლავთ-მრიცხველობის

მოკლე ისტორია.

ხანა პირველი: ძველი დროიდან პტოლემეოსამდე (130 ქ. შ. შემდეგ)

საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა შორის უძველესი არის მეცნიერება სამყაროზე (დედა-მიწაზე და ვარსკვლავებზე) ანუ ასტრონომია ¹⁾, ვარსკვლავთ-მრიცხველობა. ასტრონომიის დასაბამი იკარგება სამი-ოთხი ათას წლის წინეთ ქრისტეს მოსვლამდე, მაშინ როდესაც გეოლოგია ²⁾, ზოოლოგია, ქიმია, ანატომია და სოციალური მეცნიერებანი, ვითარცა—სოციოლოგია ³⁾, პოლიტიკური ეკონომია და ისტორი-

---

¹⁾ სიტყვა ასტრონომია ბერძნულია და ნიშნავს ვარსკვლავთა კანონს.

²⁾ პირველი სისტემატიზაცია გეოლოგიისა, როგორც მეცნიერებისას ეკუთვნის მე-XVIII საუკუნეს, როდესაც ლემანმა (1756 წ.) და ფიუნსელმა (1762 წ.) გამოსცეს ამ მეცნიერებაზე ძვირფასი წიგნები.

³⁾ რაციონალური სოციოლოგიის და პოლიტიკური ეკონომიის

ის ფილოსოფია მეცნიერების პირველსახეს იღებენ მხოლოდ საშუალო საუკუნოებში. ძველი დროის მწინავე ერნი—ეგვიპტელები, ქალდეელები, ასურელები, ფინიკელები, ჩინელები და სხვანი დიდად დახელოვნებულნი იყვნენ ასტრონომიაში. ეს ის ხანა იყო კაცობრიობის ცხოვრებაში, როდესაც ადამიანი ველური ცხოვრებიდან გადადიოდა თემიურ, კომუნალურ ცხოვრების საფეხურზე. პირველ საფეხურზე ამა ხანისას, როგორც გვასწავლის კულტურის ისტორია, ადამიანი ხელი მიჰყო ბუკოლიკურ ცხოვრებას, მწყემსობას. აშკარაა, რომ მწყემსს უფრო ხშირად ეძლეოდა შემთხვევა—ეცქირნა ვარსკვლავებით საამურად მოქედელ ცისათვის, სადაც თვალისთვის ოდნავ შესამჩნევად მიიზლანებოდნენ უთვალავი „ზეციური სხეულნი“. რაც უფრო და უფრო უკვირდებოდა მათ „პირველი ადამიანი“, მით უფრო მეტ მისწრაფებას გრძნობდა მათის შეგნებისას და გამოკვლევისას. ვის არ გამოუცდია, თუ რა დიად შთაბეჭდილებას ახდენენ გრძნობაზე და გონებაზე „ზეციური სხეულნი?!“. ვის არ უმზერია ვარსკვლავებით მოქანდრაკებულ ცისათვის?!. ვინ არ დამტკბარა მისის საამოდ მოციმციმე ზეციურ სხეულთა კრებით ცაზე?!. ამასთანავე, ვის არ აღძვრია კითხვა თავის გონებაში ცის ამ საოცარი მანათობლების ვითარებაზე და მათს მნიშვნელობაზე, მათის მოძრაობის მიზეზებზე და სხვა.

ასე და ამ რიგად მწყემსებმა და მათ შემდეგ ქურუმებმა დაიწყეს პირველად ზეციურ სხეულთა გამოკვლევა. მაგრამ ასტრონომიას, როგორც მათს, აგრეთვე მთელ აღმოსავლეთის ერთა ხელში, ყოველ შემთხვევაში, არ ჰქონდა. ნამდვილი მეცნიერული მიმართულება. მათი გამოკვლევანი უფრო უბრალო, მშრალი ფაქტები იყვნენ, არავითარი მეცნიერუ-

მამათავრებად ითვლებიან ფილოსოფოს ჰეზიტივისტი ოგიუსტ კოხტი და ადამ სმიტი (შოტლანდიელი).

ლი კონსტრუქცია მათ შრომას არ ეტყობოდა; ჩვენ შევხედებით მათს ხელში მრავალ უბრალო ასტრონომიულ ჰიპოტეზებს, ჰემშარიტ მეცნიერულ გამოკვლევას კი არც ერთს. უფრო ყოვლისა ძველები აღტაცებაში მოდიოდნენ განყენებული აზროვნებით. აწინდელ დროში კი, როდესაც ადამიანი ევოლიუციის სხვა ფაზისს გადის, ინტელექტი მისი სულ სხვაზეა მიმართული; მას არ აკმაყოფილებს უბრალო პიიტიკა ძველთა, ტყუილ-უბრალო ფანტაზიროვკა მწერალთა; მისი გონება უფრო მაღალ, ღრმა და ფილოსოფიურ მეტაფიზიკურ აზროვნებით არის აღფრთოვანებული.

ამ ნაირად ასტრონომიას პირველ ხანებში არ ჰქონდა მეცნიერული სახე; ხოლო თუ კი აღვძარით კითხვა ასტრონომიაზე, როგორც მეცნიერებაზე, სახეში უნდა ვიქონიოთ მეცნიერული გამოკვლევანი და მისწრაფებანი ბერძენთა, თუმცა მათი შრომაც მარტო იოტის ოდენაა. მათ შემდგომ ერთა და მეცნიერთა შრომებთან შედარებით.

ათასნაირი წარმოდგენა ჰქონდათ სამყაროზე ძველ ბერძენთ! პირველ ყოვლისა, დედა-მიწის ფორმაზე, მაგალითად, ერთნი ¹⁾ ამტკიცებდნენ, რომ პრტყელია, როგორც ხელის გულიო, მეორენი ²⁾—ცილინდრის მსგავსიაო, მესამენი ³⁾—სამ-კუთხიანი კუბიკიაო, სხვები კი ოთხ-კუთხედიან კვადრატად ჰსახავდნენ. მარტო არისტოტელი სცდილობდა დაემტკიცებია სიმრგვალე მიწისა. გარდა ამისა, ეგრედ წოდებულ მზის სისტემაზედაც, შემცდარი წარმოდგენა ჰქონდათ; ცენტრალურ პლანეტად ⁴⁾ ჰრაცხდენ მიწას, რომლის გარშემო

1) ბერძენთ ფილოსოფოსი ქსენოფონტი.

2) ანაქსიმენი.

3) ჰელატონი.

4) სიტყვა ჰელანეტი ბერძნულია და ნიშნავს „მთხეტიალე სხეულს“, შოთა კი უწოდებს ბათ ცთომილ ფარსკვლავად.

ჩვეულებრივი წეს-რიგით ვიღოდა სხვა პლანეტები და მათ შორის მზეც. რასაკვირველია, ამნაირი წარმოდგენა ქვეყნიერობის სისტემაზე უნიადაგო და მტკნარი შეცდომა იყო. ძველები ასტრონომიულ მოვლენებს ხსნიდნენ ისე, როგორც მათს უბრალო მხედველობას წარმოედგინებოდა: სჩანს პირდაპირ მზე რომ ამოდის და ჩადის, მაშასადამე, მზე დადის და ამასთან მიწის გარშემო, ხოლო დედა-მიწა კი გაუნძრევლად დგას, გაჩერებულია ერთ ადგილზე. ეს ოპტიკური შეცდომა დაედვა სარჩულად სხვა მრავალ ასტრონომიულ ფაქტების შეცდომით ახსნას, მაგ., ებიციკლიური მოძრაობანი პლანეტებისა მიწის გარშემო და სხვა. მხოლოდ შესანიშნავმა კანტმა თავის „Критика чистаго разума“-ში დაამტკიცა, რომ აღამიანმა შეიმუშაოს ჭეშმარიტი წარმოდგენა სამყაროზე, საჭიროა დავივიწყოთ მუდმივი ჩვეულებრივი წარმოდგენა, რადგანაც, წინააღმდეგ ჩვენის მხედველობისა, ჩვენ ვითვისებთ მხედველობით არა „საგნებს თავისი არსებით“, არამედ მართო მოვლენას, გარეგან ფორმას, რომელიც (ფორმა) არა მუდმივია, რადგანაც იცვლება დროთა და ვითარებისა გამო.

ბერძენთა ფილოსოფოსთ შორის უფრო ჭეშმარიტ, გონებასთან შეთანახმებულს წარმოდგენას ქვეყნიერობაზე ჩვენ ვხედავთ პითაგორელთა შორის, რომლებსაც დედა-მიწა წარმოდგენილი ჰქონდათ ბურთის მსგავს სხეულად. ამ სკოლის მიმდევარი პლუტარხი შემდეგნაირად გვიხატავს პითაგორელთა წარმოდგენას სამყაროზე.

... „მიწას არა აქვს თვისება უძრავი პლანეტისა, და არც შუაგული ადგილი უჭერია სხვა პლანეტთა შორის; თვით ის გარშემო უვლის ვეებართელა ცეცხლს, ასე რომ დედა-მიწა არ შეგვიძლია ჩავრაცხოთ არც პირველ და უმთავრეს, და არც უკანასკნელ ნაწილად სამყაროსი“¹⁾. ამისთანა წარმოდ-

1) იხ. Древние философы.

გენა დედა-მიწაზე დიდი ნაბიჯი იყო მეცნიერებისათვის. მარა ყველა ეს სანაქებო წარმოდგენანი პირთაგორელთა დედა-მიწაზე, როგორც ბურთის მაგვარ და მშობრავ სხეულზე „ვეებართელა ცეცხლის“ გარშემო, უბრალო ჰიპოტეზა იყო. საზოგადოთ უნდა ვსთქვათ, რომ აზროვნება და წარმოდგენა ძველ ფილოსოფოსთა უნიადაგო იყო: მათს მოძღვრებას აკლდა ის ჰემმარიტი, რაციონალურად ახსნილი კანონები, რომლებსაც ჩვენ შევხვდებით შემდეგ საუკუნოების ფილოსოფოსთა ნაწერებში; ძველ მეცნიერ-ფილოსოფოსთა ხელში ბუნების დიადი კანონები არ იყო ახსნილი მექანიკური პრინციპებით, მაშინ როდესაც ეს უკანასკნელნი უუსაჭიროესი კრიტერიუმია პირველთათვის. ყოველ შემთხვევაში, ღირსშესანიშნავი არიან პითაგორელნი, როგორც ჰემმარიტის, თუმცა განუმარტველის, წარმოდგენის მამამთავარნი ასტრონომიაში. ღირსშესანიშნავი არიან აგრეთვე მათი ადვებტიცი, მათი მიმყოლი ფილოსოფოსნიც: არისტოტელი, არხიმედი... არხიმედს, სხვათა შორის, ეკუთვნის შემდეგი შესანიშნავი ფრაზა: „მომეციოთ წერტილი, რაზედაც შემეძლოს დავაყრდნო აზარმაცი (ბერკეტი), და მთელ დედა-მიწას ბურთივით შემოვატრიალებო“. ყოველ შემთხვევაში, თუმცა პითაგორელთ უფრო საზრიანი წარმოდგენა ჰქონდათ სამყაროზე, ჩვენ მათს დოკტრინებში ვერ ვხვდავთ უკვდავი კოპერნიკის სისტემას...

მეორე ხანა: ჰტოლომეოსიდან (130 წ.) კოპერნიკამდე (1473—1543 წ.).

ასტრონომიამ მიიღო ნამდვილი მეცნიერების პირველი სახე საბერძნეთში, მის დიდად სამახსოვრო ალექსანდრიის ეპოქაში. ეს ის დრო იყო, როდესაც ალექსანდრიაში, მსოფლიო სატახტო ქალაქში, ჰტოლომეთა დინასტიის მფარველობის ქვეშ დიდ აღყვავებაში იყო მეცნიერება და ხელოვნება. ამ

ეპოქის ვარსკვლავთ-მრიცხველთ შორის უფრო შესანიშნავი არიან ქრისტეს შობამდის: ტიმოხარისა, არისტოლა, ერატოსთენი, გიპარხი ¹⁾); ქრისტეს შობის შემდგომ კი — კლავდი პტოლომეოსი. პირველი ორნი იკვლევდნენ პლანეტთა გზას და მათს მიმართულებას; ერატოსთენმა კი პირველად სცადა „a priori“ გამოეანვარიშებია გარსი დედა-მიწისა ²⁾); ხოლო გიპარხზე არავითარი ისტორიული ანუ გარდმოცემითი მოწმობა-საბუთები არ დარჩენილან, მარა იქილამ, რაზედაც პტოლომეოსი თავის „ალმაგესტაში“ მოწმობს, აშკარად სჩანს, რომ გიპარხი უცილობოდ თავის დროის პირველ-ხარისხოვანი მეცნიერი იყო. სხვათა შორის, გიპარხმა პირველად განიზრახა ვარსკვლავთა რეესტრის (სიის) შედგენა, როგორც ახლა ვიცით ასტრონომიაში, მაგალითად, — ვარსკვლავთა კატალოგები. უკანასკნელ, გიპარხს ეკუთვნის პირველი აზრი და გამოკვლევა ეგრედ წოდებულ პროცესიაზე; ანუ ბუნიაობის ³⁾ შესახებ. ამ კვლევათა მორევში ძველებმა მაინც ვერ გადმოგვეცეს ქეშმარიტი სისტემა სამყაროსი, ნამდვილი საზრიანი გამოკვლევა პლანეტთა მოძრაობისა და მათი ეკლიპტიკისა და ორბიტისა. საჭირო იყო მაღალი გონების ადამიანი, ქუჩა-მახვილი, მტკიცე ხასიათის და ამასთან შეუდარებელი ენერჯის. ამისთანა იყო კლავდი პტოლომეოსი, რო-

¹⁾ უველა ესენი, აგრეთვე პტოლომეოსიც, სწავლობდნენ შესანიშნავ ალექსანდრიის სკოლაში, სადაც მაშინდელი ახალ-თაობა ღებულობდა უნივერსალურ სწავლა-განათლებას.

²⁾ მასვე ეკუთვნის მომზადება ეგრედ-წოდებულ არმილიარულ სფერის — ერთგვარი ასტრონომიული ინსტრუმენტია და წარმოადგენს სფერათა კომბინაციას, იხმარება ასტრონომიულ მოვლენათა პრაქტიკულად შესასწავლად.

³⁾ Равноденствие. იხ. „Астрономические вечера“ Клейна, გვ. 22.

შელიც ცხოვრობდა მეორე საუკუნეში ქრისტეს შობის შემდეგ. ვრცლად მისი ცხოვრების მატრიანე ჩვენ დრომდე არ დარჩენილა. მის უმთავრეს შრომას შეადგენს „Medale syntaxis“ (დიდი 'მენობა), რომელსაც შემდგომ გადაერქვა გაფუჭებული არაბული სახელი „ალმაგესტი“. ეს მისი წიგნი მთელი თხუთმეტი საუკუნის განმავლობაში ითვლებოდა მთავარ ბურჯად ასტრონომიულ მოვლენათა შესასწავლათ, მათ ასახსნელად და განმმარტველად. ამ წიგნში, სხვათა შორის, მოთავსებულია პლანეტთა მოძრაობის სისტემა, რომელიც საზოგადო ხმარებაში იყო კოპერნიკის დროსაც და რომელიც თავის მამამთავრის საპატიოთ იწოდება „პტოლომეოსის სისტემა ქვეყნიერობაზე“.

რაში მდგომარეობს დედა-აზრი ამ სისტემისა?

დედა-მიწა უძრავი, ცენტრალური სხეულია სამყაროსი. მის გარშემო ტრიალებენ ყველა სხვა მნათობნი, რომელთა შორის უფრო ახლო დედა-მიწაზე არის მთვარე, შემდეგ მერკური, ვენერა, მარსი, იუპიტერი და სატურნი¹⁾. თვითორულ ზევით ჩამოსახელებულ ზეციურ სხეულთ აქვთ თავისი ცალკე სფერა; ხოლო ყველა ესენი მოთავსებულნი არიან მერვე სფერაში, რომელიც განაგებს მთელ პლანეტთა კომფლექტს.

ამნაირი იყო პტოლომეოსის შეხედულობა სამყაროზე, თუმცა ერთში შემცდარი, მაგრამ საერთოდ კი დიდად სოლიდარული და პატივსადები შრომა. ძაფი სიცრუვისა იქ იყო გასკვნილი, სადაც პტოლომეოსი დედა-მიწას ცენტრალურ პლანეტად უწოდებს. ამისდა მიხედვით შეცდომით არის ახს-

¹⁾ ურანოსი (Vranos) და ნეპტუნოსი (Neptinus) პტოლომეოსის დროს არ იყვნენ აღმოჩენილნი; ურანოსი აღმოაჩინა 1781 წ. 13 მარტს ინგლისელ ასტრონომმა ვილიამ ჰერშელმა, ხოლო ნეპტუნოსი კი — ურანგმა ლევერიემ 1846 წ. 31 აგვისტოს.

ნილი სხვა ასტრონომიული მოვლენანიც. კვლავ საჭირო იყო ადამიანი უფრო მაღალის გონებისა, რომელსაც შეეძლო შეესწორებია ეს დიადი შრომა დიდისა კლავდიოსისა, რომლის სისტემის უვარგისობას და შეცდომას გრძნობდნენ მაშინდელი დროის ზოგიერთი განვითარებულნი გვამნი ¹⁾. პირველად, რომელმაც, ხანგრძლივი ფიქრისა და სამეცნიერო პრინციპის ღრმა შეგნებით, აღიარა უვარგისობა და სიცრუე პტოლომეოსის სისტემისა—იყო ლეონარდო დე-ვინჩი, უდიადესი ხელოვანი, თანასწორი ღვთისნიერ მიქელ-ანჯელოსი ²⁾. ის ეკუთვნოდა გენიოსთა იმ კურთხეულ რიცხვს, რომლების, მაღალ აზრის და გონების წინაშე ქედს იხრის და ადვილი ასახსნელი ხდება ყოველგვარი მოვლენა, მათი კანონი და საფუძველი. ყველაზე მეტად მიუახლოვდა ქვეშარიტ მეცნიერულ შეხედულებას ქვეყნიერობაზე ლეონარდო დე-ვინჩი. იშვიათი გონება მისი ოთხი საუკუნის წინ იწვდის ხელს და ამტკიცებს, რომ დედა-მიწას არ შეუძლია უძრავი მდგომარეობა იქონიოს, რასაც მხოლოდ მე-XVI საუკუნეში ისააკი ნიუტონი ხსნიდა. საზღბედუროდ, მისი ნაწერები არ იყო გამოცემული, და უკანასკნელ დრომდი არც არავინ ფიქრობდა, რომ „საიდუმლო სერობის“ შემქნელი ერთ და იმავე დროს ნამდვილი მეცნიერი იყო. მის თანამედროვეთათვის მისი გამოკვლევანი უნაყოფოდ დარჩნენ, და მხოლოდ ისევ პტოლომეოსის სისტემა მეფობდა სამეცნიერო ტახტზე მე-XVI საუკუნის გასვლამდი.

¹⁾ მაგალითად ალფონსი X კასტილეელი. მისი შემდეგი სიტყვებისთენ: „სამუაროს მქანდაკს რჩევა რომ ეკათხა ჩემთვინ, მე გუჩვენებდი მას სისტემას პტოლომეოსისაზე უფრო მარტივს, უბრალოს და უჯრო ნამდვილს“ ამ სიტყვებისთვას იგი—კინაღამ ღვთის გამოხელად ჩაჭრაცხეს და კინაღამ სიტვცხლესაც გამოასაღმეს.

²⁾ (1474—1564 წ.).

საქართველოშიაც იყო გავრცელებული პტოლომეოსის სისტემა სამყაროზე, დასამტკიცებლად რისა შეგვიძლია ვუჩვენოთ შოთა რუსთაფელზე. ამ დიდებულს ავტორს უკვდავი ეპოპეისა „ვეფხისტყაოსნისა“ ზედმიწევნით სკოდნია ასტრონომია, რომელიც მან სისრულით შეისწავლა უეჭველია საბერძნეთში სხვა მეცნიერებასთან ერთად. ამის დასამტკიცებლად შეგვიძლია ვუჩვენოთ იმ ადგილზე „ვეფხისტყაოსნისა“, სადაც გზად ფრიდონისას მიმავალი შმაგი ავთანდილი ზეცას შესტირის და ვარსკვლავთ ეაჯება, უთხრან თინათინს— „რომ ავთანდილი მისია და მისთვის ჰსტირსა“.

„აჰა, მოწმობენ ვარსკვლავნი, შვიდნივე მემოწმებიან; მზე, ოტარიდი, მუშთარი და ზუალ ჩემთვის ბნდებიან, მთვარე, ასპიროს, მარიხი მოვლენ და მოწმად მყვებიან, მას გააგონე, ჩანიცა ცეცხლნიც უშენოდ მდებიან ¹⁾“ (კთავართქილაძის გამოცემა „ვეფ.ტყ.“-ისა—გვერდი 143, ტაბი I).

რუსთაფელს გარდა, როგორც ანტონი I კათალიკოსი თავის „მზა-მეტყველება“-ში მოწმობს, იოანე პეტრაწიც ²⁾,

1) ა) ოტარიდი არაბულათ, ქართულად ერმი, ხელთ ლათინურად ვენერა (Wenera).

ბ) მუშთარი არაბ., ქართ. ღია, ლათ. იუპიტერი (Iupiter).

გ) ზუალ არაბ., ქართ. კრანს; ხელთ ლათ. სატურნუს (Saturnus).

დ) ასპირაფ არაბ., ქართ. აფრადიტი; ლათ. მერკურიუს (Mercurius).

ე) მარიხ არაბ., ქართულ არია, ლათ. მარს (Mars).

ბერძენნი და ლათინნი თავიანთ მითოლოგიურ ღმერთების სახელებს დასათლებდნენ ხელმე უველა პლანეტებს, ამიტომაც ცისკრის ვარსკვლავს, რადგან უველა ვარსკვლავზე კეკლუცია, მშვენიერე-

პირველი ქართველი გრამატიკოსი, სხვა მეცნიერებასთან ერთად ზედმიწევნით განსწავლული იყო ასტრონომიაში. „იოანე პეტრიწი, ამბობს ანტონი I, იყო დიადი ფილოსოფოსი, პოეტი, ღვთის-მეტყველი. გრამატიკოსი და ვარსკვლავთ-მრიცხველიო¹⁾).

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ შოთა რუსთაველს თავის უკვდავ „ვეფხისტყაოსანში“ აქვს გაყვანილი ის აზრიც, რომ მთვარე ანათებს არა თავისი საკუთარი სხივით, არამედ მზის:—

„მზე გამავსებს, მზევე გამლევს, ზოგჯერ ვსვლდები, ზოგჯერ ვმქლდებიო“ —ლაპარაკობს მთვარე (გვ. 142, ტ. 7). რასაკვირველია, აქ მთვარის სხვადასხვა ფაზებდაც არის ლაპარაკი („ზოგჯერ ვსვლდები, ზოგჯერ ვმქლდები“). შოთას აქვს აგრეთვე ნაჩვენები მაზე, მიწა ბრუნავს თუ არა. როგორც პითაგორელთ მოძღვრების გავლენის ქვეშ მყოფი, ის მოძრაობას მიაკუთვნებს „ცას“, ე. ი. პლანეტ-ვარსკვლავებს, ხოლო დედა-მიწას კი მიაწერს უძრავ მდგომარეობას: „არ ვიცი, ღმერთი რას მიზამს, ანუ ცა მაწყავ მბრუნავი“ (გვ. 139, ტ. I), —მიიმღერის გზად შმაგი ავთანდილი. •

ს. ცამაია.

(შემდეგი იქნება)

ბის ღმერთის სახელი, ვენერა უწოდეს, აგრეთვე სხვა ზღანუტებსაც.
²⁾ ზღ. იოსელიანის სიტყვით პეტრიწი ცხოვრობდა 1120 წ. მახლობლებში.

¹⁾ იხ. „Очерки по истории грузинской словесности“ —А. Хаханова ч. II-ая, стр. 7.

ჰანკისის ხეობა*).

მდინარეება, ხეგება, ფშება და წყაროება. მთელ ხეობას ჩამოუღდის ერთად-ერთი მდ. ალაზანი; სათავეს იღებს პირიქით დაქუცხის მთიდან; ჩამოუვლის საყორნის მთას სამხრეთით,—მასარას (მთაა) ჩრდილოეთით; მომდინარეობს რკინის მთის ძირობაზედ წიფლოვნის ქალა-ქალა და ჩამოვა სპეროაზიასთან. მდ. ალაზანს, როგორც საზოგადოდ, არცაა მაგდენი სარგებლობა ჰანკისის ხეობისთვის მოაქვს; სულ ზემოთ, ხეობის თავში, სადაც მდინარე მთის კლდე-ქანჩახებთან და თავს გამოჰყოფს, ხეობის მცხოვრებთაგან წისქვილებისათვის გადმოგდებულთა ერთი მოზრდილი რუ, რომელიც ჩამოუღდის ხეობას დასავლეთის მხარეს მთა-გორების ძირობებზედ; ეს რუ ხეობის დაყოლება აბრუნებს რამდენსამე ორორ თვლიანს წისქვილს; ხეობის მცხოვრებლები ამასვე ხმარობენ ყველა მისადგომ ადგილებში ნათესისა, ბაღებისა და ბოსტნეულობის სარწყავად და ზოგიერთნი სასმელადაც, ხოლო ქვემოთ, სათუშოში, ისევ მდ. ალაზანს ერთვის. თუმცა იქვე სათავეში მდ. ალაზანი ისე აქვს მთელ ხეობას პირდაპირ ზედ მიწოლილი, რომ ერთხელ მოიგიჟიანოს თავი და რიგიანად ადიდდეს, მთელ ხეობას წამოლექავს კიდევ, მაგრამ ამ საწისქვილე რუს გარდა არ შეუძლიან ადამიანს სხვა ადგილიდან ერთი ბეწვა, ბოსტნის მოსარწყავი, წყალი მაინც

*) იხ. „მოგზაური“ №№ 1—2, 1904 წ.

გადმოაცილოს თუ მანქანებით არა; აღიდებისას ამ საზოგადო-
რუს სათავესაც ისე გააფუჭებს ხოლმე, რომ ერთ დღეს რამ-
დენიმე მუშა კაცი ძლივს ისევ გადმოუგდებს. მოქანავს ერთ-
ბაშათ ჩაფარდნილი და დარუებული; ცოტაც რომ შეიმარე-
შოს, ძნელად შეიძლება იპოვოს იმისთანა ფონი, რომ გაჭი-
რვებით რაც არა მგზავრი გავიდეს; არც აყენებს ხიდს, რაც
უნდა მაგარი გააკეთონ—ხისა და რკინისას აბა ვინ გააკე-
თებს, რადგანაც რიყეს არც ნაპირებზედ და არც ძირს კლდე
არ ეპოვება და სივანე კიდე ორასი ნაბიჯიც მეტი ექნება;
ამიტომ მდინარეს ბევრი უდროვოდ გამოუსალმებია წუთი-
სოფლისათვის კაცი, დედაკაცი თუ ბაღლი და შინაურს სა-
ქონელს ხომ ანგარიში არ ექნება. ადვილად არ მოეპოვება
იმისთანა ტოტი, რომ მცხოვრებლებმა დაწურონ და თევზი
მაინც დაიჭირონ; არა აქვს ადვილად საბადევე ადგილები და
ფერცა მუშაობს ადვილად იგი; აქ სათევზაოდ სამარჯვევეა
უფრო მოსმა. შემოდგომაზედ, გიორგობისთვეში,—როცა მდ-
ალაზანი დაპატარავდება და დაწმინდდება ხოლმე, მაშინ მცხო-
ვრებულები, რამდენიმე კაცი, ადგილობრივი სატყეო მთავრო-
ბის ბილეთით ჩანჩქერებში აკეთებენ დიდს, საორაგულე ფა-
ცხებს და ორაგულებს იჭერენ, მავრამ რაკი ამდროს ორაგუ-
ლი ნათხარი *) დაბრუნებულა, არც იმას აქვს სანუკარი სი-
მსუქნე და გემო. შუა გაზაფხულიდამ დაწყებული, თითქმის
შემოდგომამდე, მდ. ალაზანი მუდამ მღვრიე მოდის და ამ
დროს ხალხი სასმელად წყაროებით იოლად მიდის, ხოლო
როცა დაწმინდავდება, მაშინ კი ალაზანი ძალიან სადი და
გემრიელი წყალია.

მდ. ალაზანს მარცხნივ ერთვის: მახვალი, ჩხათანის წყა-

*) ამ დროს ორაგული ზემოთ ალაზნის პირებში და ჰატარ-
ჰატარა ფშახეებში ქვიშას სთხრის და შიგ კვერცხებს აწყობს; ნა-
კრუსადივით გამხდარია და ნათხარს ეძახიან.

ლი, ბუწუნხევი, დუმასტურის-წყარო, ხალაწის ხევი, წინუზნის ხევი და ქორეთის ფშა.

მახვალი სათავეს იღებს სპეროზიის ზემოთი მთებიდან; გზავზა ერთვის მას სხვადასხვა ხეხევი, მაგ., ბარდამციხის წყალი და სხვ. მომდინარეობს სპეროზიის აღმოსავლეთის ძირიდან და დიდ-გვერდის ქვემოლად ხორეჯის დასავალში ერთვის მდ. ალაზანს.

ჩხათანის წყალი იღებს სათავეს ხორეჯისა, ჩხათანისა, კიქაურისა და ნაქერლის წყაროებიდან; მომდინარეობს პირდაპირ დასავლეთისაკენ ხორეჯისა და ქორთა ბუდის ერთ-ერთ ზემოთა ტოტს შუა და სპეროზიის ქვემოთ, ასე ერთი ვერსის სიშორეზედ მდ. ალაზანს ერთვის; მოდის მუდამ წმინდა და ცივი; იცის მსხვილი და გემრიელი კალმახი; ზემოთ, თითქმის სათავეში, აბრუნებს ორ ბუჭულას და ამის მეტი არავისათვის არც სარგებლობა მოაქვს და არც თუ ზიანი.

ბუწუნ-ხევი სათავეს იღებს ნაქერლის მთის აქეთა მხარეს; მომდინარეობს დასავლეთისაკენ ქორთაბუდესა და ბრუდი-გორს შუა, და პირველის ქვემოთა დასავალთან მდ. ალაზანს ერთვის. ამ ხევეს დიდი სარგებლობა მოაქვს მის მახლობლად მდებარე სოფლისათვის, — ურწყავს მინდვრებს-სათიბებ-ნამუშევრებს, ბაღებს, ბოსტნებს და უბრუნებს ორ პატარა პატარა წისქვილს. სოფელი სასმელადაც ამასვე ხმარობს, რადგანაც მუდამ ცივი, ანკარა და სალი წყალია და ამასთანავე შესანიშნავია მთელ ხეობაზედ გემრიელის კალმახით, რომელიც მასში ბლომად მოიპოვება.

დუმასტურის წყარო სათავეს იღებს იქვე დუმასტურის მთის ძირიდან; მომდინარეობს დუმასტურისავე ქალაზედ ასე ერთი ვერსის სიგრძით და მერე მდ. ალაზანში გადმოჰქუხს. ეს წყარო შესანიშნავია სიდიდით; ამოტეულა წყარო პანკისის ხეობაზედ კი არა, არა მგონია ან კი მთელ კავკასიაში მოიპოვებოდეს; მთის ძირში გამოდის ერთი სულ პატარა კალოს ტოლა ადგილას; სხვა არც ფშა და არც წყარო ამას არა ერთ

თვის რა, მაგრამ იმოტელაა, რომ ოთხ თვლიანს წისქვილს თამამად დააბრუნებს; როგორც უნდა მოჰრწყავს მთელ ღუმასტურის ქალას. ცივი, მუდამ ანკარა და შემრგო წყალია; ეს წყარო თითქმის მთელ ღუმასტურის მთა-ქალას უდრის. კალაპოტი მთლად შირიმის ქვითა აქვს მოფენილი და ქვეშ ადგილ-ადგილ 2—3 არშინამდე ფულუროები ჰხედება, რომლებშიაც საკმარისად ბუდობს გემრიელი და მურა კალმახი; როგორც ზემოთაცა ვსთქვით, ეს ადგილი და მთა მესაკუთრესია და იჯარით ოსებსა აქვს გადაცემული, რომლებიც წყაროს სათავეში მთის ტყესა ჰკათავენ და შეიძლება ამისა გამო თუ სრულებით არ დაშრა ეს მშვენიერი წყარო, შესამჩნევად იკლოს მაინცა. ხოლო თუ დაშრა, მაშინ მთელი ურთნალ-ღუმსტურის ქალა-ადგილები ნახევარზედ მეტად დაჰკარგავენ თავიანთ ღირსებას.

ხალაწნის ხევი იქვე მახლობელს ტყიან მთა-გორებიდამ იღებს სათავეს; ქალას შუა ჩამოუდის და ღუმსტურის ქვემოთა გორის დასწვრივ მდ. ალაზანს ერთვის; ეს ხევი მეტიხმეტ ვიწრო და ღრანტე კალაპოტზედ მომდინარეობს და ამისათვის მის ნაპირებზე მდებარე ნახნავ-ნათესისათვის სარწყავად ბევრად გამოსადეგი არ არის. ზაფხულობით, ნამეტნავად ოუ გვალვიანი დაემთხვა, თითქმის სრულებით შრება და ამისათვის არც თევზი იცის; გაზაფხულობით კი, როცა უფრო ხშირად ავდრები იცის, იმოტელა მოდის, რომ ერთი მოზრდილი თვალი წისქვილიც შეიძლება დააბრუნოს. არც თუ სასმელადაა სანუკარი; მცხოვრებლები სასმელად სარგებლობენ მხოლოდ მის აქეთ-იქით ნაპირებიდამ გამომდინარე პატარ-პატარა წყაროებით, რომელთაგანაც ერთი უფრო საკმაოდ მოზრდილი და კარგიც არი; ეს უკანასკნელი ძველადგან მილით არის გამოყვანილი და მისთვის მილის წყაროს ეძახიან.

წინუბნის ხევი იგივეა, რაც ხალაწნისა; ამ ხევის სიკვდილ-სიცოცხლე გაზაფხულის წვიმებზედაა დამოკიდებული.

მომდინარეობს გრძელისა და გაუჩეხავს ტყე-ქალაზედ; მის ნაპირებზედ არც სოფლებია გაშენებული და არც ნათესებია, ისათვისაც იგი არაა საჭირო, არც სასმელად და არც სარწყავად და თუნდაც იყოს, არც ივარგებდა.

ქორეთის ფშა მოზრდილია, იქვე ქალაში აქეთ-იქით ნაურ-ნაწურებიდამ შემდგარი. მომდინარეობა კყანტს-ბეანტალს ნიადაგზედა აქვს და სასმელად ყოვლად უვარგისია; იქვე მახლობლად მდ. ალაზანს ერთვის და ამიტომ ალაზნიდამ შესული ცოტ-ცოტა თევზი—შხამა, ფიჩხული, ნაფოტა და სხ., მოიპოვება; სხვა სარგებლობა არა მოაქვს-რა და არც საჭიროა იქ არც ვისთვისმე და არც რისთვისმე.

მდ. ალაზანს მარჯვნივ ერთვის: ჩოჩადალა, ბაწარა, ძიბახევი, ცქვიტაძის ხევი, ქობიოს ხევი, კაკლიანის წყალი, ყვარელთ-ხევი და ბრმა ფშა.

ხოჩადალა სათავეს იღებს რკინის მთის ბოლოში, ტბათანის სათავეში ერთ პატარა ტბიდამ; მომდინარეობს აღმოსავლეთისაკენ სუბუქსა და ტოლებს შუა და სპეროზიის ძირში, მახვალის შესართავთან მდ. ალაზანს ერთვის. ჯერ სხვა დროსაც, თორემ წვიმიანობას ხომ ახტალასავით ამღვრეული მოდის. მაინცა და მაინც ამ ხევის წყალს მუდამ შავი ფერი დასცემს, რადგანაც მისი კალაპოტი კუპრივით შავი ლორღითა და ლოდებით არის მოფენილი. სასმელად უვარგისია და არცა ხმარობენ მას მახლობელი მცხოვრებლები; მითი სარგებლობენ მარტო ნათესისა და ბოსტნეულის მოსარწყავად და სამიოდე ბუჭულასაც (მთის პატარა წისქვილს ეძახიან) უბრუნებს მათ. სხვადასხვა მთის წყლებივით არც თევზი იცის.

ბაწარა. ტყუილად კი არ დაურქმევია ხალხს ამ ხევისთვის ეს სახელი; იგი სათავეს იღებს რკინის მთის ბოლოში დასავლეთის მხარეს და ბაწარივით წვრილად მომდინარეობს ჯერ სამხრეთისაკენ ტბათანასა და ურანს შუა; შემდეგ, ილტოს გადასავალთან, ბრუნდება აღმოსავლეთისაკენ; ჩამოუვლის ტბათანის მთის წვრილ-წვრილ ტოტებს, რომლებიც ამ

ხევზეა ჩამოფანტული, მაგ., კაკლიანასა, საფლავების გორასა, წინა გორასა და სხვა; ბოლოს ტოლებისა და ძიბახევის ზემოთა გორას შუა პირდაპირ მდ. ალაზნის ერთვის, მომდინარეობს თუმცა ვაკესა, მაგრამ ისეთ ვიწრო ხეობაზედ, რომ იქ აღამიანს არ ეცხოვრება მისგან რაიმე სარგებლობის მისაღებად, თუმცა კი მის ნაპირად პირი-მხით მალლობებზედ აქა-იქა გაკაფულს ველებში დროებით სცხოვრებს ათიოდე კომლი ფშაველი, ისიც საზამთრო ძროხის ბინებით და ცოტ-ცოტა ხვნა-თესვასაც მისდევენ, მაგრამ ამათ ეს წყალი იქამდემდე ვერა სწვდება და არცარა სარგებლობა მოაქვს მათთვის; სხვაფრივ ძრიელ კარგი და საღი წყალია; შესანიშნავია აგრეთვე მსხვილის და გემრიელის კალმახით. მდ. ალაზნიდამ შემოდგომის დამდეგებში ბაწარის წყალში შედის სათხრელად ორაგულიც, რომლებსაც მცხოვრებლები ბარჯითა ჰხოცავენ ხოლმე. ამ წყალს გზა-გზა უერთდება სხვაც პატარ-პატარა კალმახიანი ფშები, მაგ., შავ-ხევა, წიბო-ხევა, ტბათანის წყალი და სხვა. სიგრძე ექნება 30 ერსი.

ძიბახევი პატარა წყალია, მაგრამ, შესაფერისად სარგებლობა მეტი მოაქვს მის ნაპირად ათიოდე კომლ მცხოვრებთათვის; სარგებლობენ იგინი ამ წყლით სასმელად და ყველაფრის სარწყავად; უკანასკნელს შემთხვევაში, ძალიან მორჩილიც არის იგი მათთვის. სათავეს იღებს იქვე მახლობელ ტყიან მთა გორების წყაროებიდამ, მომდინარეობს ბირკიანის ზემოთა გორის ძირ-ძირ და ქვემოთ ხეობის წისქვილების რუფს უერთდება; დიდ წვიმიანობაში ხანდახან გამოჰრიყავს ხოლმე ქვემოთ მდებარე ნახნავ-ნათესს და ხანაც გვალულობის დროს, კინალამა შრება და ამიტომ არც თევზი იცის.

ტყვიტაძის ხევი და კობიოს ხევიც სათქმელი არა არისრა; ესენი შესდგებიან თითო-ოროლა პატარ-პატარა წყაროებიდამ და გარშემო ტყიანი მთების ნაწვეთ-ნაჟურებიდამ;—გაზაფხულიდამ შუა ზაფხულამდე, ისიც თუ ნოტიოა, თავიანთ კალაპოტში ძლივაც მოსჩანან, ხოლო შემდეგ მათი კალაპო-

ტიდამ გამაშვრალი ადამიანი წყლით პირსაც ვერ გაისველებს. ქვემოთ ტყის პირამდე ძლივს აწევენ და იქ კი წყალ-ღვა-რობას თავიანთაგან ჩამოყრილს ქვა-ლორღში იკარგებიან. წვიმიანობას ზარალის მეტი სხვა სარგესლობა არც ერთს მათგანს არა მოაქვს-რა მცხოვრებლებისათვის, არც რწყევითა და არც თევზით.

კაკლიანის წყლის სათავე, რომელიც აქვე, ერთი ვერსის სიშორიდან იწყება, ბალთა-გორისა და ბაბურას გასაყარში, სხვა პატარა წყლებზედ წყაროიანია; ამიტომ იგი არას დროს არა შრება და ცოტ ცოტა მურწა თევზიც იცის; კალაპოტი მეტად ჩავარდნილი აქვს და ამისათვის მის პირზედ მოსახლე ათიოდე კომლი სარწყავად მითი ვერა სარგებლობენ; სასმელად თუმცა ცივი, წმინდა და გემრიელი წყალია, მაგრამ მცხოვრებლები მაინც მის ნაპირების წყაროების წყალს ხმარობენ, რადგანაც უკანასკნელები მას საკმარისად მოეპოვებიან. სოფლის თავში აბრუნებს მხოლოდ ერთ ბუჭულას და ბალთაგორის ბოლოში ხეობის წისქვილების რუფს ერთვის. ამ წყლის პირად მცხოვრებთა ქვემო უბანი სარწყავადა და სასმელადაც სარგებლობს ბალთაგორის წყაროთი, რომელიც სოფლის ჩრდილოეთით ზემოთ გორში გამოდის და ზედ უბანზედ ჩამოწანწყარებს.

ყვარელთ-ხევი იგივეა, რაც კაკლიანის წყალი, იმ გარჩევით, რომ ამას შესაფერისად მომეტებული სარგებლობა მოაქვს მცხოვრებთათვის, სახელობრ ხმარობენ სარწყავად ეზოებისა, ბოსტნებისა, სიმინდებისა, ფეტვებისა და სხვა. ეს ხევი სოფლის ზემოთ, ბაბურასა და კუწახტის გორის გასაყარში, ერთი წყაროდამ იღებს სათავესა, თუმცა აქეთ-იქიდან ცოტ-ცოტა ნაჟურებიც ემატება, და თითქმის ზედ შუა სოფელზედ ჩამოდის; სათავეს წყარო სიშორისა გამო სოფლისათვის უსარგებლოა, ხოლო თვით ხევი თუმცა სასმელად არ არის სანუკარი წყალი, მაგრამ მაინც მცხოვრებნი უზარაზობისა გამო მითი სარგებლობენ; ავღრიანობას ძალიან აღიღება არ

იციის და მითი ზიანიც არ მოაქვს სოფლებისათვის; რადგანაც სარწყავად სოფლები მალ-მალ აქეთ-იქით უვდებენ, რის გამოც კალაპოტში სათქმელი წყალი აღარა რჩება და, რაკი ცოტა მალლობი, დაქანებული მომდინარეობაცა აქვს, ამისათვის მასში თევზი ვერა ბუდობს, ვერა მაგრდება და არც იციის სათქმელი. ზემოთ, სოფლის თავში, აბრუნებს ერთ ბუქულას, თუ წვიმის წყალიც ემატება და კუწახტის გორის ბოლოთში ხეობის წისქვილების რუვს უერთდება.

ბრმა ფშა—მართლაც რომ ბრმა არი; ერთხანად გამოჩნდება მძლევარი გუგულივით და მერე კი მისი კალაპოტიც აღარ მოსჩანს; ვერ გაუგებს ადამიანი, სად იწყება, საით მიდის და სად რას ერთვის; თვით სათიბოში სუფევს, არც სარგებლობა მოაქვს, არც ზიანი შეუძლიან და არცარავისათვის გამოსადგეია.

სამკურნალო წყლები. მთელი ხეობის სამზღვრებში არ მოიპოვება იმისთანა სამკურნალო წყალი, რომლითაც საზოგადოდ მდიდარია კავკასია. არის მხოლოდ ხეობის მახლობლად, ნაქერალის მთის გადასწვრივ ფშავლის მთებში *) ამნაირი სამკურნალო ცხელი წყლები გოგირდისა, რომელსაც „თორღვის აბანო“-ს ეძახიან. ეს წყლები კაი ხანია მთისა და მახლობელ კახეთის ხალხმაც იცის, ხოლო მსწავლულთაგან გამოკვლეული, არა მგონია იყოს. ამ წყლების ნიმუში ბოტლებით სხვა ნივთებთან ერთად 1901 წელს თბილისის სამეურნეო გამოფენაზედაც გაგზავნა პანკისის მღვდელმა მ. მ. ალბუთაშვილმა, მაგრამ მგონია გამოფენის სხვაც ბევრ ნივთებთან ერთად ისიც გამოუკვლეველი და უყურადღებოდ დარჩა. ეს წყლები, როგორცა ვსთქვით, მართალია, ს. ფშაველის მთებშია პირ-კახეთის მხრივ, მაგრამ ისეთ ადგილას, რომ მი-

*) ფშაველი სოფელია, პანკისის ხეობის მარჯვნივ, თეჯავის მახლობლად.

სავალი- გზა მარტო პანკისის ხეობის მხრითა აქვს. გზა ს. ფშაველზედაც მიდის აბანოსკენ, მაგრამ მაინც ისევ ურთნა-ლის მთაზედ, ბრუდიგორის თავში, დიციანის ბოლოში, სა-პანკისოს გზას შაეყრება; აქედამ წასული გზა ნაქერლის მთა-ზედ გაიყრება ორად: ერთი გზა, საქვეითო, წავა პირ აქეთ-ზედ, ფურთ-კალოს მთაზედ და მეორე საცხენო გზა, ცოტა მოშორებით, პირიქითისკენ წყარო-ვანაზედ (მთაა) უვლის. საქვეითო გზაზედ წასულმა მგზავრმა ცხენები ფურთ-კალოში უნდა დასტოვოს, რადგანაც იმას იქით ცხენი ველარ ივლის; აქედამ ზურგზედ აიკიდებს თავის ბარგი-ბარხანას, საგძალს და ჩავა ძირს იმ ხევში, სადაც წყარო ვანაზედ წასული ცხენიანი მგზავრიც უნდა მოვიდეს; აქედამ ის ცხენიც ისევ უკან დაბრუნდება, რადგანაც იმის იქითაც ცხენი ველარ იმუშა-ვებს და საგძალ-ბარგ-ბარხანას გარდა იმისთანა ავათმყოფიც, რომელსაც ფეხით სიარული ვერ შეუძლიან, ამ ხევიდამ ასე ასი საეენის სიშორეზედ ისევ მალლა ზურგით უნდა აიყვა-ნონ. აქ, ტყის თავში სამ ადგილას ახლო-ახლო გამოდის ის ცხელი გოგირდის წყლები, რომელსაც ჰქვიან „თორღვას აბა-ნო“. მიმსვლელი იქვე წყლების მარჯვე ნაბდის ან ფარდაგე-ბის ქობს, ალაჩოყს იკეთებს; თვითვე ირჩევს მოხერხებულს ალაგს, აგუბებს ქვებით ცხელ წყალს და შიგ ისე წვება. მკურნალობის მხრით წყლებს თითქმის ყველა ემადრიელება და მართლაც არჩენს უფრო დაქარიანებულებს, წელ მტკი-ვანს და ხველებიანს იმ პირობით, რომ დღე და ღამე შომე-მეტებულ ნაწილად უნდა რჩებოდეს ავათმყოფი წყალში, ქა-მოს მლაშე რამ საქმელი, მაგ., თევზი და სხვა და სასმელად მუდამ იგივე წყალი იხმაროს; ჩაიც იმავე წყლისა იკეთოს. წყლიდამ ამოსვლისას გაციებას უფროთხილდეს და ამ წესით დარჩეს თუ ორი არა, ერთი კვირა მაინცა. ამნაირად, თუმცა ყოველი მხრით მოუხერხებელია იქ წასვლა და დარჩენა, ნა-მეტნავად ხამრ ადამიანისთვის, მაგრამ მაინც ყოველ წლივ-თუ ნოტიო წელიწადი არ იქნა, ხალხი, მთისა თუ ბარისა, კა-

ცი თუ დედაკაცი, ბალლი თუ მოხუცებული, მრავლად დაიარება. ბევრი ზურგით აუყვანიათ და იქილამ თვითონ წამოსულა. თვით წყალი იმდენად ცხელია, რომ ადამიანი მანამ არ შეიჩვევა, ვერც კი უძლებს. გამოდის ბლომად და გოგირდის სუნი უდის.

მაღნება. სანადიროდ მოარულმა, ან ცხვარში მყოფმა ხეობის მცხოვრებთაგან, კაი ხანია ბევრმა იპოვა, აღმოაჩინა მალლა იალაღებზედ, ტყეში, კლდეებში, მდინარეზედ; ზევებში, ქაღებში და სხვა—ნაირ ნაირი სამადნო ნიმუშები, მაგალითად: ოქროსი, ვერცხლისა, სპილენძისა, რკინისა, ვერცხლის წყლისა, ნიკელისა, შაბისა, ტყვიისა, ცინკისა, მარგანეცისა, ქვის ნახშირისა, душистое горное масло და სხვა; მაგრამ, ალბათ არც ერთი ამათგანი საკმაო ღირსებისა არ გამოდგა, რომ ჯერაც ამათთვის ყურადღება არავის არ მიუქცევია, თუმცა კი წინათაც ბევრმა მონიაზე და მცოდნე პირმა შინჯა, ნიმუშებიც ბევრი წაიღო, მაგრამ ამაოდ. ესევე თითქმის საუკეთესო ნიმუშები გაგზანა 1901 წელს თბილისის სამეურნეო გამოფენაზედ პანკისის მღვდელმა მ. მ. ალბუთაშვილმა, მაგრამ არცარა იქილამ გამოვიდა. 1900 წელს ამ ნიმუშებს დიდი ყურადღება მიაქციეს და ძალიან ერთგულადაც მოეკიდნენ საქმეს ქ. თბილისილამ გენერალ-მაიორმა ა. კოროლკოვმა და ინჟინერებმა ტოლმაჩოვმა და ვასილიევმა: დაიქირავეს რამდენიმე მუშა, ამოიღეს ბლომათ ნიმუშები, წაიღეს თბილისში და როგორც შევიტყუეთ, პეტერბურგშიაც გაგზავნეს გამოსაკვლევად (для анализа). თვით უანგარიშოდ დაიარებოდნენ ადგილობრივ თითქმის ცოლ-შვილებითაც და კაი ხანიცა რჩებოდნენ; მისცეს სახელმწიფო ქონებათა სამმართველოში განცხადება გამოკვლევაზედ, რაზედაც მიიღეს კადეც მოწმობა; მოიწვიეს იმავე სამმართველოდამ მიწის მზომელი, გვარად კარნო და აღნიშნეს ღიდის იმედებით ყველა ადგილები განცხადების ნიშნებით და ყველა ამაებზედ, რა თქმა უნდა, კარგი ფულიც დაეხარჯე-

ბოდათ, მაგრამ დღეს კი აღარაფერი ხმა ჰკვალა იმათი. ნი-
მუშები სულ სახაზინო ადგილ-მამულებიდან იყო. როგორც
ეს მოხსენებულნი მკვლევარ-მამიებელნი ამტკიცებდნენ და
ჩვენცა ვეჭვობთ, უნდა იყოს: ოქროსი და სპილენძის ჩხათა-
ნის წყლის სათავეში, ვერცხლისა და ცინკისა—გარგარაში
(ქორთა ბუდის ტოტია), მდ. ალაზნის პირად, ხოხორას ნა-
ბინავეარში და ბრუდი-გორის დასავალში; რკინისა—ბუწუნ-
ხევში, ტოლეშაში, ბაწარაზედ და სხვა.—სხვადასხვა გვარი
სამადნო ნიმუშები იპოვება აგრეთვე ხორეჯის მთის სამხრეთ
კალთებზედ, ნაქერალში, ბაწარის წყალზედ ჩამოწოლილს
ტბათანის მთის ტოტებში, სპეროზიაში და სხვ. საუკეთესო
უნდა იყოს ბრუდი გორისა და სპეროზიისა. სპეროზიის ერთ-
გვარი ნიმუში ცეცხლში რომ ჩააგლოთ, როგორც გამოყვა-
ნილი წმინდა შაბი, ისე დუღდება ხოლმე; ხოლო გაბიდას
გორიდან (ხორეჯის მთაშია) ნაზიდი ნიმუშები იქაურს ქისტს,
თუნქო მაქვიანს, უდვინა ცეცხლში და თოფის ტყვიები უკე-
თებია. თვით კლდე, რომელშიაც ასეთი ნიმუშები ჩნდება,
ზოგი ლურჯია და ზოგიც თეთრი,—თაგვ-მარიალას რომ ეძა-
იან და შიგ გრძლად ზოლი და ზოლი ლითონი გასდევს ვე-
შოკის მერვედის სისქოდ—თეთრად, ყვითლად, მუქ-ყვით-
ლად და სხ. ზოგან კიდევ, მაგალითად, სპეროზიაში და ბრუ-
დი-გორში კლდე მთლად თეთრად-ვერცხლის ფრად იყურება,
ან მთლად ყვითლად. ასე, რომ თითქო ქვა არც კი ურევია-
ხოლო ის ნიმუშები, რომლებსაც ოქროს მადნად ასახელებ-
ბენ, მიწა კლდისა ყვითელი, როგორც საღებავი ჭრამე და
შიგ წმინდა, ოდნავ შესამჩნევი, ქვიშა ურევია ცოტად მბრჭყვი-
ნავი. თვით მდ. ალაზანზედ ჰხვდება ერთგვარი ლიპი შავი
ქვა და, რომ შუა გატეხოს, შიგნიდან გადმოსცვივა კუთხე-
კუთხე, თითქო განგებ მრჭრილი, ოქროს ფერი, ძრიელ
ბრჭყვრიალა, ზოგი მსხვილი და ზოგიც წვრილი ლითონები
და იმათი ამონაცვივნი ადგილები ქვაში განგებ ჩაჩრეტელი-
ბივითა რჩებიან.

ჭაგა და ნადაგა. კედლებივით აქეთ-იქილამ აფარებული მალალი და ტყიანი მთები მტკიცედ იფარავენ ხეობას ორივე მხრის ქარებისაგან; ასე რომ, ძლიერი ქარი, — ქარიშხალი, აქ იშვიათია; ხოლო ნიავის მოძრაობა დიდი თუ მცირე, მუდამ ჩრდილო-სამხრეთისაა და უკუღმა. დილის ცხრა საათიდან მოკიდებული, საღამოს ასე ექვს საათამდე უქრის კახეთისა, ე. ი. სამხრეთის თბილი ნიავი, ხოლო შემდგომ, დასაღამოებისას, როდესაც მახლობელს მთებში შესამჩნევად აცივდება, მოუბრუნდება ჩრდილოეთისა, ე. ი. მთების ცივი ნიავი და უბერავს ერთნაირად, წყნარად და შეუწყვეტლივ მეორე დღის იმ დრომდე. სწორედ იმ ჟამად, როდესაც ნიავის ამნაირი მოძრაობის ცვლილება უნდა მოხდეს, სუსტი კუდიანი ქარი (ураганъ) უნდა აჩნდეს ხოლმე. რომელ ამ ცვლილების ჟამსაც კახეთში ან მალა მთებზედ ძრეილი ნიავის მოძრაობაც შეხვდება, იმ მხრის ქარი ხეობასაც მცირედ მოჰხვდება ხოლმე. ნიავის ამნაირი მოძრაობისა გამო ხეობაზედ ჰავა თანაბარი არ არის. დილა-საღამო ისე ცივა შუა ზაფხულშიაც, რომ ადამიანი ტანზედ ამ დროს რამის წამოუსხმელად, ნამეტნავად შეუჩვევარი, ეზოში თუ მინდორში ადვილად ვერ გავა. ზაფხულში დღისით, მინდორში ნაშრომ-ნაოფლი ხეობის ხალხი, ან გზაში სამუშაოდამ შინ დაბრუნებისას და ან ღამე გარეთ სახლის აივანზედ ნაწოლი ცივდება ადვილად და ფილტვებით ავათა ხდება. ბუნების ამნაირი მოძრაობა ზამთარში თითქო იცვლება: სამხრეთის ნიავის მოძრაობა თავის ვადაზედ მაშინაც ჩვეულებრივად სწარმოებს და თოვლიც ამ ნიავს მოსდევს; ვადაზედ ისევ შეჩერდება და თუ ცამოღრუბლული დარჩა, არც ერთი ნიავი აღარ მოძრაობს, ხოლო თუ მოიწმინდა, დაიძვრება ისევ მთის ნიავი თავის წესის და უქრის ისევ თავის დრომდე. აბა მაშინ იტყვიან ხოლმე სიცივეზე „ქვასა ჰხეთქავსო“, მთელი ღამე ცივა და ჰყინავს საშინლად. ზაფხულობით კი, თუ ეს ჩვეულებრივი ნიავის მოძრაობა აირია, უსათუოდ წვიმა მოვა.

მდ. ალაზანს ხეობის აღმოსავლეთის მხარე აქვს დატაცებული, თუმცა კი ეტყობა, რომ ოდესმე მდინარეს მთელ ხეობაზედ თავისუფლად უნავარდნია; ამას ამტკიცებს მთელ ხეობაზედ მინდვრებში გაფანტული წმინდა რიყის ქვა-ლორღი და თვით ნიადაგი, რომელიც ზოგიერთა მცირეოდენ ადგილებში ერთ ბარის პირზედ მიწაა და ისიც შლამგვარი, ხოლო იმის ძირს სულ წმინდა გარეცხილი ქვა-ქვიშა და შლამი; საჭიროებისათვის თვით მე მომითხრევენებია ერთ საყენზედ და უფრო ღრმათაც, მაგრამ ხელის ტოლა არც თიხა და არც მიწა არ შემხვედრია ძირს; თხრაშიაც ერთ ბარის პირს რაკი დასცდება კაცი, განალა ბარი უნდა, ან წერაქვი, როგორც რიყეზედ წყლისაგან ასე უბრალოდ მოღვექილი შლამ-ქვიშა ხვეტოს კაცმა,—ისე ამოჰყრის უბრალო ნიჩბით. ეს უფრო ზემოთ სათავის მხარეს, ხოლო ქვემოთკენ, კუწახტის დასწვრივ, ადგილ-ადგილ ზედა პირი ნიადაგისა თიხნარია; ეს უნდა იყოს წვიმების წყლისა და ღვარისაგან ჩამოტანილ-ჩამოღვექილი მახლობელს ტყიან მთა-გორებიდამ, რომლებს ნიადაგი თიხნარია. ეს გარემოება თითქმის აორკეცებს ხეობაზედ ზაფხულის სიციხეს, რომელიც უთუოდ სწვავს კიდეცა უფრო მოშუადღვევებისას, როდესაც ხეობას მზე პირდაპირ დაჰხედავს ხოლმე; რა თქმა უნდა, ხურდება მზისაგან ქვიშნარი ნიადაგი, ზედ უბერავს სამხრეთის თბილი ნიაფი და სიციხისაგან ადამიანს სული ეხუთება. გაზაფხულიდამ მოკიდებული, თითქმის შუა ზაფხულამდე, თუ თავთავის დროზედ წვიმა ექნა, მთელი ხეობა მწვანე ხავერდივით სასიამოვნოდ დაღანებს და შუა ზაფხულიდამ კი არე-მარე მთლად გადატუსული ნაყინობივით თეთრად გამოიყურება, ნამეტნავად თუ ცოტა ხმელი ზაფხული დაუდგა. მთელს ხეობაზედ არ მოიპოვება არსად ხელის ტოლა ქაობი, რომელიც დედაა სხვადასხვაგვარად ავამყოფობისა. მთელი თვე რომ სულ გადუღებელი წვიმდეს გზაზედ რაც არა, ისიც საქონლის ფეხის ან ურმისაგან აჭიქნილი, სხვა ვერც ლაფსა და ვერც გუბეს ვერა ჰნახავს ადამიანი.

მიანი. ალბათ ამისავე მიზეზია, რომ აქ არ იცის ადვილად არავითარი გადამდები სენი: წითელა, ყვავილი, ქუნთრუშა, ყივანა-ხველა და სხვა ამისთანები იშვიათია. იცის მხოლოდ „მალიარია“, რომელიც ხშირად არა ჰხვდება და ვისაც შეჰხვდება ხოლმე, უფრო ახალგაზრდებს, ადვილად რჩება და დიდხანს არ გასტანს, თუ რაიმე საშუალება იხმარა. ეს ავთ-მყოფობა უჩნდება ზაფხულის დამლევს, და ზოგს დაუდევარს ზამთარშიაც შეჰყვება ხოლმე. ნიადაგს, ჯერ-ჯერობით, მუდამ წელს მოჰყავს მცხოვრებთა ყოველნაირი ნათესი და ნამუშევარი; ამას ხელს უწყობს ზოგიერთა ადგილების გარდა, სარწყავი წყლები; მოდის ყოველნაირი ბოსტნეული; ხარობს აგრეთვე ყოველნაირი ხეხილი, თუმცა კი ზოგიერთი მათგანი ადრეულა და ნახ-ყვავილიანი, მაგ., ვაზი, ატამი, ნუში, ზოგჯერ ალუბალიც და სხ. თუ ცივი გაზაფხული დაუდგა, ყვავილშივე ფუჭდება, ნამეტან იმ ადგილებში, რომლებსაც ზემოთი მთები პირდაპირ დაჰყურებენ; ხოლო გვიან აყვავილებულსა და ველურს ხეხილს კი ვერას აკლებს.

ტყე ძვანფასა, მსხმოაანე, უბრალო და ჯაგნანი. ტყე ერთ დროს მშვენიერი და მდიდარი, ვერც სახელმწიფო და ვერც სხვათა საკუთრება, ამ ქამად შენახულობით ვერ დაიკვებხავს; ორივეს ძრიელ ამჩნევია ადამიანის მმუსრაფი ხელის ზედ გავლენა. სახაზინო ტყეს ხომ მაინცა და მაინც მთელი ხეობის ხალხი ზედ აწევს — შეშისთვის, ფიჩხისთვის, სახლების მასალისთვის, საქონლისთვის, სანეკრედ და სხვა შინაურ წვრილმან საჭიროებისთვის და მესაკუთრენიც სარგებლობის გულისათვის, ან იჯარით აძლევენ რამდენიმე წლობით სხვებს, რომლებიც შეუბრალებლად პირქვე ამხობენ მშვენიერს ტყეს და ან კიდე ნებას აძლევენ კერძოდ სხვადასხვა საჭირო მასალისათვის. ამნაირად, ხეობის საუცხოვო ადამიანის ტყე დღითი-დღე ძირს ემხოზა, იმუსრება და იქნება ერთ დროს ამ ლაზათიანი და ხელის თითებივით სწორედ აყრილ-ატეხილი ტყის მაგივრად კურდღლების სამალულაო ჯაგებიც აღარ

იყოს. ნახევარი საუკუნეც არ არის მას აქეთ, რაც ამ ხეობა-ზედ პირველად ხალხი დასახლებულა და იმ დროის მოხუცებულები გვიამბობენ, რომ სოფლების ზევით-ქვევით, სადაც ეხლა მომსხო ხის ძირიც აღარ იპოვება და მარტო საკურდ-ლლო პატარ-პატარა ბუჩქებილა, — კაცისაგან გაუვალი და მშვენიერი დაბურული ქალა იყო და შიგ გარეული ღორი და ირემი ბუდობდაო. იქ ეხლა ირემები კი არა, კურდღლე-ბიც ველარა ბუდობენ და კიკნელა ჩიტების მეტი და რომ მცხო-ვრებლებს შინაური საქონლის საძოვრად არა სჭირდებოდეთ, აქამდე ის ჯაგებიც გუთნისაგან ძირიანად ამოვარდნილი იქ-ნებოდა. თითქო მოიჯარადრეებს სჯაბრობსო, თითო-თითო სოფლის კაცს, სახაზინო გლეხს, მოსწყინდება თუ არა ერთ ადგილას, მაგალითად შუა სოფელში, ან სოფლის ბოლოში ბინადრობა, აიღებს და ტყის პირად გორის ძირში სადმე მი-აკრავს მერცხლის ბუდესავით თავის ფიცრულ ქონს; მიადგე-ბა ტყესა და ნელ-ნელა ჰკაფავს დღე და ღამე. ტყის ყარაუ-ლი თუ ვერ მოისყიდა, ის ოქმს შეუყენებს და სასამარლო-ში შვიდიოდე მანათს გადაახდევინებს, მაგრამ ის გაჯაგულ-გაჩეხილი მამული და შეშა ხომ იმასვე რჩება. სულ ათიოდე წელი იქნება მას აქეთ, რაც ერთ სოფელში, ყვარელ-წყალ-ზედ, სულ თავში, ერთი ქვითკირის სახლი გაკეთდა; ეს სახ-ლი მაშინ ზედ მიჯნაზედ იდგა, რომლის ზემოთ სოფლელებს ნება არა ჰქონდათ, უბილეთოდ ან სახრე მოეჭრათ; ეხლა ის სახლი შიგ შუა სოფელშია მოქცეული და იქნება დრო იყოს ახლა ბოლოში მოექცეს. სოფლების მახლობლად ტყიანი და-ალი გორები გაზაფხულის თხებივით დაკრეჭილებია და ბო-ქკის ფიცრისათვის მუხა ღამის უადგილო ადგილასაც თესლად გააქრონ. ჯერ-ჯერობით ძრიელ კარგად შენახულა ღუმასტუ-რის ქალა-ტყე, რომელიც პაჭიქაძეებს ეკუთვნით და ესეც იმ მიზეზით, რომ მგონია, როგორც შევიტყეთ, პატრონი საკახე-თო რკინის გზას ალოდინებს. ჯერ მაინცა და მაინც, მანამ ადამიანის შეუბრალებელი ხელი ვერ დაჰრევია და ან კიდევ

ზოგიერთა ადგილებში ან სიშორისა, ან მიუდგომლობისა, ან გაუჭირებლობისა და ან მთავრობისაგან შიშისა გამო ცული ვერ მიუტანია, ხეობის ტყე შემკულია კიდევ ბევრი ძვირფასიანისა და სხვადასხვა ჯიშის ხეებით, რომლებიც კიდევ ამშვენებენ მას თავისის სიდიადითა, სიმშვენიერითა და მოყვანილობით—მაგალითად არის—უნაყოფო: ბზა,—მარტო ღუმასტურშია ცოტა ალაგას და არც ძაან მსხვილი, უთხოვარი—ბაწარის ჩრდილში, სადაც სახერხი მორებიც შეიძლება გამოიჭრას და ცოტ-ცოტა ბარკიანის პირიმშითში და ცქვიტაძეშიაც მოიპოვება; უნაბი—წინაგორში; ფიქვი—მარტო სპეროზიის პირიმშითის ძირობაზედ; აქა-იქაა—ცაცხვი, თელა; თელამუში. ქარაფი და—უფრო ალაზნის პირად ქალებზედ—მურყანი; პირველი სამი ჯიშის ხე უფრო ხშირია ურთნალში, ღუმასტურში და ქორთა-ბუღეში, ნაყოფიერნი: წაბლი, რომლისა კარგი მომსხო სახერხი მორებიც გამოიჭრება, უფრო ხშირია დედის-ფერულის თავში, ხორეჯაში, ტოლეშაში, ქორთაბუღეში, ურთნალში და ბრუდიგორში; კაკალი—ადრევ, მანამ სატყეო კანონები ამ ხეობაზედაც განმტკიცდებოდა და ან ხალხი კაკლის ხის ღირსებას შეიტყობდა, არავინ რას დასდევდა და კაკლებს საკუთრეთ ჩააღის ფასად ჰყიდდნენ; ამ სიტყვებით ატყუებდნენ ბრიყვ ხალხს ჩარჩები: „კაკო! მე ერთი მუშტის ტოლა კუერი უნდა გამოვიხერხო და წავილო, დანარჩენი მორებად და შეშად მთელი კაკლის ხე თქვენ არა გრჩებათ“? ჩემ პატარაობას სოფლებლებს ერთი კაკლის კუერი, რომელიც რატო 80—100 ფუთი არ გამოვიდოდა, ჩარჩებმა 15 მანეთად გამოსტყუეს; ამ გარემოებათა ზედ გავლენით ამ უამად მსხვილი კაკლის ხე ბევრი აღარ მოიპოვება, ხოლო 4—8 ვერშოკამდე ბლომათ არის და თითქმის ტყეცაა ძიბახევზედ, ცქვიტაძეში და ბრუდიგორის ბოლოში; ხშირად შეხვდება აგრეთვე ქობიოში, კაკლიანის წყალზედ და კუწახტაში. წიფელა—ყველა ტყეებში ბლომათ არი და უფრო კარგი, სწორე და მსხვილი—სა-

ხერხ მორებად გამოსადეგი—ურთნალის დაბლა წიფლიან ქალაში, მანამ მოიჯარადრე ოსებს არ გაუჩენიათ. მუხა —ჯერ-ჯერობით კიდევ მოიპოვება ხალაწანში, წინ-უბანში, ურთნალ-დუმასტურში, ქორთა ბუდეში და ცოტ-ცოტა ნორჩი გამოუსადეგარი თითქმის ყველგან. უბრალო ნაყოფიერნი: გარეული ვაშლი (მაქალო), გარეული მსხალი (პანტა), გარეული ბალი (ბალამწარა), თხილი, შვინდი, ტყემალი, თამელი —ესენი ყველა ტყეებში ხშირია. უნაყოფონი: რცხილა, ჯაგრცხილა, ნაკერჩხალი, იფნი, წნორი (ტირიფი), ვერხვი, ხე-ქრელა, ქანკყატა—ესენიც ყველგან შეხვდება. ჯაგნარი ნაყოფიერნი და უნაყოფონი: ქონქოლი—ბლომათ არი ძიბახევისა, ბირკიანისა და ცქვიტაძის პირიმზითებში, იპოვება კიდევ ქობიოში და ურთნალ-დუმასტურში; კუნელი, მაყვალი, გარეული კომში, ესკელა, ქოლი, თრიმლი და სხვა ცოტ-ცოტა აქა-იქა ყველგანა ჰხვდება; ზღმარტლი—ბალურივით მსხვილი და გემრიელი ხშირია უფრო ჩურიათახში (დუისოფლის თავშია).

გარეულა ოთხ-ფეხა ცხვრელები და ფრანგელები როგორც ზემოთაც მოვიხსენიეთ, იყო დრო, როდესაც დაბლა ქალებშიაც, სოფლების ახლო-მახლო, ირემი და გარეული ღორი ბუდობდა; გამოცდილ მოხუც მონადირისაგან ნათქვამია—რა ტყემაც ირემი იცის, ის ნადირის ბუდეო—და მართლაც რომ პანკისის ხეობა ერთ დროს ნადირის ბუდე იყო—მანამ ეს ჩქარა სასროლი თოფები შემოვიდოდა. მთელი ხეობის მცხოვრებნი, ქისტები თუ ფშავლები, როგორც მთის ხალხი, ყველა იარაღის მონიაზეა და თითქმის ნახევარ-ზედ მეტი წილი კარგი მსროლელი და მოყვარულიც, დღესაც ანდაზასავით დარჩომილა ხალხში—ერთმა ქისტმა თავის ეზოში ნადგომი ვეებერთელა მუხა თოფის სროლით წააქციაო და ეს მართალიც არის. ამისთანა ხ ღხი, რა თქმა უნდა, ნადირს უფრო ბევრს ესროდა და ბევრსაც მოჰკლავდა, მაგრამ საქმე იმაშია, რომ ჯერ ერთი ქართული თოფი შორს ვერ

ესროდა, ვერც იმოტელა ძალის მიიტანდა და, მეორეც ქართული თოფით მოჰკლავდა ერთს რასმეს—და წამოვიდოდა შინ, ხოლო ეხლა ჩქარა სასროლი თოფით ნადირობა სულ სხვაა,—სიშორეს არ დაერიდება, სისუსტეს და მის დაგვიანებას. გარდა ამისა, ნადირს თავისებური ხასიათიცა აქვს: მას, როგორც ყოველს ცხოველს, ამხანაგად, სხვებთან ერთად ყოფა-ცხოვრება უყვარს და ასე ჰგონია, სიკვდილის დროსაც თავი ამხანაგსვე უნდა შესწიროსო—თოფი რომ გავარდება, უფერად გაფრთხება და ერთი მუხლი განზედ გადახტება; აქ შესდგება ერთს წამს ყურებ დაკქვეტილი, მერე მოიხედავს და ამხანაგს რომ მტრის თოფისაგან წაქცეულს დაინახავს, თითქო საშველად მობრუნდაო, გაშმაგებული სწრაფად ისევ ზედ შემოჰვარდება; ამ დროს მონადირეს თოფი მზათ გატენილი უჭირავს და იცის, რომ დაგვიანების დრო აღარ არი; ამოიღებს სწრაფად ნიშანში, რახვ—თოფი და იმასაც ზედ მიატოლებს. ასე შეხვედრილი უწყალო მონადირე ნადირის ხროს გათავებამდისაც არ შეიბრალებს, თუნდაც ათი დააწვინოს ერთსა და იმავე ადგილას. ეხლაც ბევრია იმისთანა მონადირე, რომელსაც სულ რამდენიმე წამის განმავლობაში ერთს ადგილას დაეწვინოს მ—ნ მშველი, ან ჯიხვი, ან შუნი, თუ სხვა რომელიმე ნადირი. ახლა ავიღოთ მსხვილი, ძნელად დასაქერი ნადირი, მაგ., ირემი, დათვი, გარეული ღორი და სხვა. ძალიან მარჯვე ადგილას უნდა მოჰხედეს, რომ ქართულმა თოფმა ერთ-ერთი ამათგანი დაიჭიროს; წარმოიდგინეთ—ქართულ თოფს დათვისა და გარეულ ღორს შიშით ვერც კი ესროდნენ; ძალიან ყოჩალი და გაბედული მონადირე უნდა ყოფილიყო, როს ამათთვის თოფი ესროდნა და, თუ ესროდა—ან ერთი მოკვდებოდა და ან მეორე; ბევრი მინახავს თვით მე, სოფლის ექიმბაშებთან მოსარჩენად მოსული მონადირე, რომელიც ქართული თოფით დაჭრილს დათვის ეჩქვნოს და ებგვნოს; და გარეული ღორისაგან მოკლულიც ბევრი გამიგონია. ეხლა? ეხლა ბერდანის თოფით

ერთი ლაწირაკი მონადირეც აღარ ერიდება ამ ნადირს და გულითაც კი უნდა, რომ უსათუოდ ამათ შეხვდეს და თავისი ბიჭობა სცადოს. ამ ბოლო ხანებში ბერძანის თოფით ბევრი მოუკლავთ ამ ნადირთაგანი, ე. ი. ირემი, გარეული ღორი, ან დათვი, რომელსაც წინანდელი ნასროლი ქართული თოფის ტყვიები 1—3-მდე ამოსჩენია ტანში სადმე ბუდე გაკეთებული. ეხლა კი, მონადირეები კიდევაც დაიკვებავენ ხოლმე—თოფი რომ ვესროლე ნადირს, ნათოფარში სინათლე გაედინაო. მოდი და ნადირი ნუ შეაზღვევდება. ნააქვამია—ზღვა კოვზის პირით დაიღვევა—ასე დღეს-ხვალისთვის ნადირი ძალიან შეთხელებულა ამ ქამად ხეობაზედ. მაინცა და მაინც იმ გარემოების წყალობით, რომ ხეობის მიდამოებს, ტყესა თუ მთებს, მოეპოვებათ იმისთანა სიმაგრეები და ღრანტე სამალავები, სადაც შეუძლიან ნადირს გამჭირახი მონადირის თვალსა და თოფს ასცდეს და დაემალოს, ჯერ-ჯერობით კიდევ მოიპოვება მსხვილი თუ წვრილი ნადირი—მაგალითად: ჯიხვი, შუნი (დედალ ჯიხვს ეძახიან) და ფსიტი სპეროზიაში, ხოლო მშველი, დათვი, მგელი, მაჩვი, მელა და კურდღელი ყველგან ტყეებში. ძალიან მცირედ და ჰხვდება ირემო, გარეული ღორი მარტო ურანში და ტურა; ხანდახან ჰხვდება ვეფხვი და ფოცხვერიც; კვერნა იპოვება ჩაათანისა და ბაწარის ხეებზედ მომეტებულიად; დათვი კი ხშირია ალბათ იმიტომ, რომ წაბლი, შვინდი და პანტა-მაყალო მისი საყოველთაო საქმელი ბლომად იშოვება.

ფრინველი სასარგებლო და ხორცად გამოსადეგი არა იცის-რა აქ გარდა ქედანისა, მტრედისა და გვრიტისა და ესენიც მარტო ერთ-ხანად, მაგ., ზაფხულში, ყანები რომ გაიჭრება და გაზაფხულზედ, ფაცხობას, მარტო მტრედია, სხვა დროს ამათაც აღამიანი აქ თვალითაც ვეღარა ვნახავს. მტაცებელი და გამოუსადეგარი ფრინველი კი ბლომათაა, მაგალითად: მთის არწივი, ორბი, სვაფი, ძერა, ბუ, ქორი, მიმინო, ყვავი, ყორანი, ჭილ-ყვავი, მწყურებიჭერია, ბოლობეჭედა, ქოტი,

ოლოლი, მინდა, ჯაფარა, და სხვები. არიან მგალობელი ფრინველებიც: შაშვი, ტოროლა, შროშანი, მწყერი, ჩხართვი, მოლაღური (ბიჭო-გოგია), წიფლის ჩიტი, ნარის ჩიტი, პრანწია, ლობემძვრალა, ბოლოქნია და ყველგან მოსახლე ბელურაც. მალა იალაღებზედაც მოიპოვება შურთხი (გარეული ინდაური) და კაკაბი. გაზაფხულობით მოდის: მერცხალი, გუგული, ოფოფი, წყალ-წყალა; ცოტა ხნობითა რჩება: გარეული იხვი, გარეული ბატი, სავათი, სასარაკი და მინდვრის ქათამი.

თევზება, ქვეწარმავალნი და მწყებება. მთელ ხეობას მდ. ალაზნის მეტი სხვა სათქმელი წყალი არა ჩამოუღდის-რა, გარდა პატარ-პატარა ფშა-ხევეებისა, რომლებიც უკვე მოვიხსენიეთ. მდ. ალაზანიც, როგორცა ვსთქვით, ვიდრე ხეობას არ დასცილდება, ვერ მომდინარეობს იმოტელად გაშლით და დამშვიდებით, რომ თევზმა დაიბუდოს; არც მოეპოვება იმოტელი მორევები, ან ჩინჩხილები, რომ აღიდების დროს თევზი შიგ გამაგრდეს და არ გამორიყოს. თითო ისეთი ლოდი გდია რიყეზედ, რომ კაცი ზედ ვერ გადახტება. ცოტაც რომ მოდიდდეს და ნაპირიდან ამ დროს ადამიანმა ყური დაუგდოს, ეგონება ქვეყანა ინგრევაო, ისე გურგური გააქვს ლოდებს წყლის კალაპოტში; ამასთანავე თან მოაქვს უანგარიშო უწველებელი ხეები, ძირკვები და ჩონჩხები. ბევრჯელა—როცა მდ. ალაზანი აღიდებულნი ჩამომჯდარა, სოფლებს კაცებს, ბაღებს და წყალზედ წასულ დედაკაცებსაც რიყეზედ უპოვნიათ წყლისგან ნახოცი მსხვილი თევზი და ორაგულებიც თითო 5—6 მტკაველი. ამისათვის მდ. ალაზანმა თევზი შესამჩნევად არ იცის, თუმცა ხეობის ბოლოში ბლომად იპოვება და ბევრსაც იჭერენ მახლობელი ს. მატნელეზი. ცოტ-ცოტა იცის კალმახი, როგორც ჩქარი წყლის მოყვარული თევზი და ორაგული, ისიც კალმახისა, ე. ი. ქრელი და არა ბარისა—თეთრი ორაგული. მოიპოვება აგრეთვე თითო-ორიოლა ფიჩხული, მურწა და გველანა. კალმახი

უფრო ხშირია, როგორც ვსთქვით, მთის ხევებში, მაგალითად ბუწუნ-ხევში, ბაწარაში და ღუმასტურის წყაროში. ეს თევზეულობა უფრო ბევრი იყო აქ ყველგან წინეთ, მანამ ხეობის მცხოვრებნი თევზაობას მიეჩვეოდნენ და ან თევზის გემოს ვაილებდნენ. ამ ბოლოს დროს ბაღლებმაც კი ისწავლეს თევზაობა, თუმცა წინეთ არასფერს დასდევდნენ, მასთან პატარ-პატარა ბაღეებიც გაიჩინეს და ამისათვის თევზიც ძალიან შეთხელდა. მთის კალმახს, რომელსაც უხერხო ჩანჩქერებისა გამო ბაღე ვერ უდგება და ვერცარას აკლებს, ნემსკავითაც ადვილად იტყუებენ, მაგრამ მაინცა და მაინც მთის ხევებში და მათ უშველებელს ლოდებს შუა იმოტელა სიმაგრე და სამალულაო მოეპოვება, რომ შეიძლება თევზმა თავი შეინახოს და სამუდამოდ მაინც არ მოისპოს.

როგორც ზემოთაც ვსთქვით, მთების სიახლოვისა გამო ხეობაზედ არამც თუ ღამე, დილა-სალამოთაც შესამჩნევად გრილა, ნამეტნავად მაშინ, როდესაც ზაფხული ნოტიო შეხვდება. ამის მიზეზი უნდა იყოს, რომ ხეობამ არ იცის მცურავი არც ძალიან დიდი და არც ძრიელ შხამიანი; ძალიან დიდი რომ იყოს, ხუთი ჩარეკი სიგრძე შესაფერისის სიმსხოთი და უფრო შავი. მცურავი, როგორც ცხელი ადგილისა და ჰავის მოყვარული, მომეტებულად ავია, მარდი და შხამიანი უფრო ცხელს ქვეყნებში და ძალიანაცა მრავლობს, ხოლო აქ არ გაგონილა აქამომდე, რომ მცხოვრებლებისათვის, ან პირში ჩაძრომით, ან დახვევით და ან კბენით-დაშხამვით, რაიმე ზიანი მიეყენებინოს. ზოგჯერ კაცი რომ შეხვდეს, ეგონება მკვდარი—გაყინული გდიაო, ოდნავ გაცურებასა და მორიდებას ძლივს მოახერხებს. ჩემს პატარაობას, ხანდახან ისეთი მომიკლავს მცურავი, რომ მკვდარი მგონებია. ხეობაზედ ადვილადაც ვერ შეჰხვდება მას ადამიანი, მაშინ თუ, როცა ის გუბის ბაყაყს დაიჭერს შესაქმელად და აჭყვირებს; ამ დროს ახალგაზრდა ბიჭები ეძებენ ბალახებში, რომ იპოვონ მცურავი, მოჰკლან და ბაყაყი პირიდან გააშვებინონ. მცურავი აქ უფ-

რო ჰხვდება მთების დაბლა ქვა-ლორლიან ცხვირებში, ხოლო ისინიც უარესად წვრილები და მძინარეები. ერთხელ აქ ერთს სოფელში ხმა გავრცელდა, ვითომ ბალთაგორში ენახოთ უშველებელი, შავი—ჯაგჩიანი მცურავი, მაგრამ ეს წმინდა სიკრუე უნდა იყოს; ბევრისგან მეც გამიგონია, აქა და აქ ბარძაყის სისხო გველი მოვკალიო, მაგრამ ესეც დაუჯერებელია და ის კი მართალია, რომ როგორც ანდაზა ამბობს—შიშს დიდი თვალები აქვსო, რადგანაც მცურავისაგან თითქმის ყველას უკიდურად ეშინიან, შეიძლება ნახა პატარა რამე და მოჰკლა კიდესა, მაგრამ შიშმა დიდად მოაჩვენა.

ბაყაყი იცის უფრო გაზაფხულზედ, როდესაც გათბება რუგებში და შემდგარს პატარ-პატარა გუბებში, ასე რომ ამ დროს იმათ ყიყინისაგან ყურთა-სმენა აღარ არის ხოლმე, მაგრამ მერე კი სადღაცა იკარგებიან. იცის აგრეთვე ერთი სხვა ჯურა ბაყაყი—წვრილი, მწვანე და ზოგიც მოყვითალო—ბალახებში; ამათ გაზაფხულზედ ხეზედაც, ფოთლებში იციან ჯდომა და ყიყინი. ხლიკვი იცის მცირედ, ისაც წვრილი და მწვანე. თავი ბევრი არ იცის, არც მინდორში და არც სახლებში; ორ-სამ ნაირი ჯიშისა ჩნდება ასე, რომ ერთი ჯიშისა გაჩნდეს, მეორე უკვე აღარა სჩანს; ერთნაირი ჩნდება, მინდვრისას ეძახიან, გულ-თეთრი, კულ-მოკლე, მეორე წვრილი, თითის სიმსხო, გრძელ-ცხვირა და ბრუციანი, მესამე ჩვეულებრივი შინაური თავი, მაგრამ როცა მსხვილი თავი (ვირთავა), რომელსაც ქალაქურს თავეს ეძახიან, გაჩნდება ხოლმე სახლებში, წვრილი თავის ხსენებაც აღარ არის. თავეს ხეობაზედ შესამჩნევი ზიანი მცხოვრებლებსათვის არც ერთხელ არ მოუტანია. ბევრჯელა ყოფილა ზამთარი მშრალი და თბილი, რომელ შემთხვევასაც აწერენ ხოლმე მინდვრის თავის გამრავლებას, მაგრამ არ გაგონილა, რომ აქ ნამუშევარი თავეს ეზარალებინოს.

ხეობის ნამუშევარს უფრო აზარალებს ყოველ წელს ერთნაირი მწერი, რომელიც გაზაფხულობით ჩნდება; როდესაც

ყანები, რომლებიც დაბლა ქვიშარიანს ადგილებში მდებარეობენ, ყვავილში შევა, მოედება ეს მწერი და მაშინ-ღა გამოსახულს რძიანს მარცვალს ფუტკარივითა სწუწის; თითო თავთავს ახვევია შეკუნწლოლი მ—ნ მწერი და ხან კიდე ყანა მისგან მთლად შავად გამოსჩანს. მწერმა სხვადასხვა ადგილას გადასვლა-გადმოსვლა არ იცის; დაბლა მინდვრების ყანებს ზევით-ქვევით ყველგან ერთნაირად მოდებული აქვს, იმას არ აბრკოლებს არც ამინდი და არც უამინდობა; დაიყვავილებს ყანები თუ არა, უსათუოდ გაჩნდება და როცა გაუმადრდება მარცვალი—დაიკარგება; ვერავის ვერ გაუგია, საიღამა ჩნდება და სად იკარგება. სოფლელებს ჩვეულებათა აქვთ—ერთს წელს რომ დაბლა ქალებზედ დათესონ ყანები, მეორე წელიწადს ის ადგილი ან უნდა შეასვენონ და ან სიმინდი დასთესონ, ხოლო ყანებს გაღმა გამოღმა მთების ფერდობებზედ სთესენ; საკვირველი ის არის, რომ როცა დაბლა ყანები აღარ არის,—მწერი იმ წელიწადს აღარსადა სჩანს, ხოლო იქვე გვერდზედ, (შუა მარტო წყალი ან პატარა რუ ჩამოუჟდის) თიხნარიანზედ ნათეს ყანებს არ აჩნდება; არ გაიგება, წყალი უშლის გადასვლას, თუ მაინცდამაინც იქ ვერა გვარობს. ეს მწერი ხარა-ბუხას ცოტა წააგავს, მაგრამ იმასავით ძალიან მრგვალი და იმოტელა კი ვერ არი, ცოტა პატარაა და თითქო ოთხ-კუთხი ბოლო თითქო ცულით დაუჭრიათო; ზოგი მოწითალო ფერისაა და ზოგიც მოშავო. ესენი გარდა იმისა, რომ ფერით განირჩევიან ერთმანეთისაგან, აღამიენშა რომ ხელი შეახოს, მოწითალო თავს იმკვდარუნებს, ხოლო მოშაო არა; აგებულება კი ორივეს ერთნაირი აქვს; ზემოთი ქერქი მაგარი აქვთ, როგორც ხარა-ბუხას, ხოლო შიგნითი ფრთები ძრიელ ნაზი; თავ-პირიც ხარა-ბუხას უგავს, ხოლო რქები კი არა აქვს. ბაღლინჯოს (კედლი-ტილა) რომ ფრთები ჰქონდეს, უფრო ამას ეგვანებოდა. მფრინავია, მაგრამ ადგილად გაფრენა კი ვერ ეხერხება; ორივე ჯურა ყანას ერთნაირად ებრძვის; არც ისე ირჩევიან ერთმანეთისაგან, რომ მო-

შავო ცალკე ებრძოდეს ყანას და მოწითლო ცალკე; ამათი ნაკამი ყანის მარცვალი ან მთლად გამოსუტული და ან ნახევარ გვერდ ჩამოკლილი; მარცვალი თუ ოდნავ შემაგრდა, ველარას აკლებს და მწერი იკარგება; კიდევ კარგი, რომ მწეტი ძალიან არა სკამს, თორემ შენი მტერი, თავთავს ერთ მარცვალსაც აღარ შეარჩენდა გამოუსუტავს. მარცვალს რომ შეებრძოლება მწერი პირველად გარეთა ფერფლს, რომელშიც მარცვალია გახვეული, აღრღნის, მანამ მარცვლამდე ჩააწევს და ამასობაშიაც ძალიანა გვიანდება. შინაური ფრინველი ძალიანა სკამს ამ მწერს—ქათამ-ინდაური ისე ჰყლაპავს, როგორც სიმინდის მარცვლებს. ბაღლები და დედაკაცები თავიანთი ყანებიდამ ხოკრებით ეზიდებიან ხოლმე და შინაურს ფრინველს აკმევენ; ყანას რომ ოდნავ წკეპლა შემოჰკრას, მწერი პანტი-პუნტით ძირსა სცვივა. ქისტესი ამ მწერს მოშაოს „ჯლაურგიშ“-ს ეძახიან და მოწითალოს „ბუმბურგიშ“-ს.

ერთი ჯურა კიდევ სხვანაირი მწერი იცის, რომელსაც კახეთში ზოგი ბოსტანას ეძახის, მგონია რაკი ბოსტნეულს ებრძვის, და ზოგიც მკრელს. აქამომდე ამ მწერს ხეობაზედ ნამუშევარისთვის ზიანი არა მიუცია რა ბოსტნეულისათვის. ცოტ-ცოტად რაც არი, ხოლო 1903 წელს კი ძრეულ აზარალა სიმინდის ნათესები უფრო ხალაწანში. ნორჩს, მაშინლა ამოსულს სიმინდს მიწის პირად ძირს აღრღნიდა და აქცევდა; სალაწანში ზოგმა ერთსა და იმავე ადგილას მესამედ დათესა სიმინდი. თითქო შეეანგულიაო, მწერისაგან გამოქმულ-გამოდრღნილი ადგილი მცენარისა მწერის ფერად, მოწითალოდაა მომკვდარი. მიწის პირად, ღეროს რასაც მიადგება, გამოსკამს, მცენარეს გადააქცევს და სხვას—არც ქვემოთ დარჩომილს და არც ზემოთ წაქცეულს ღეროს პირს აღარ ადებს. ეს მწერი ერთს მტკაველზედ ძირს მიწაში ვერშოკის სიგანე მოგრძო მრგვლათ—შესაფერი სიმალლით,—ბუდეს იკეთებს და მსხვილი ქიანქველის კვერცხის მაგვარი კვერცხებით ბუ-

დეს პირამდე ავსებს. მერე ზედა წვება, სჩეკავს ამ კვერცხებს და წვრილი მწერები სანამ მიწის ბრძოლას შეიძლებდნენ, დედა რაკაკის მსხვილი თითი გაეტევა, იმ სიფართოვე ბუდის გარშემო აქეთ-იქით გზები გაჰყავს ობობას ქსელივით და ყოველი ბილიკი მცენარეების ძირებთანაა მიყვანილი; ამ ბილიკების წყალობით პატარა მწერები თავისუფლად მიდი-მოდიან მცენარეთა ძირების საღრღნელად. ამათი ნალირლნი მცენარე მარტო ოდნავ გარე კან შემოღრღნილია, ხოლო ვერკი აქცევს, რადგანაც ის კანი ისევე მალე შემოადუღდება ხოლმე. წვრილები მსხვილ ქიანქველას წააგვანან და მოყვანილობაც სულიგეთი აქვთ; მოშავო ფერისანი არიან და მარდები. დიდი, დედა, ვერშოკის სიგრძეა, ცერა თითის სიმსხო; ოთხი ფეხი აქვს, ქიანქველასავით შუა წელში გაწყვეტაზედ გაწვრილებულია; წინ ლაყუჩებთან (ყბებთან) აქეთ-იქიდამა აქვს ამო:სული დათვის ფეხივით ორი მომსხო თათი და წინ, პირთან, მარწუხბებივით მოყრილი და რომ დადის ამეებსაც ფეხივით იშველიებს; მოწითალო ფერისაა და თავპირი მურწა თევზისავით მოგრძო იმ თათებს შუა აქვს მოქცეული. ნამსუქნ მიწაში უფრო ძალიან იცის, ნორჩი ხახვის მტერიც ძალიან არი — ახლად გადარგულ ყველანაირ ბოსტნეულს უფრო ებრძვის, და თუ მოერივ, გადარგვის უმაღვე ძირს დასცემს; კიდე კარგი, რომ ქათამი ძან ებრძვის და მით ბოსტნეულს მაინც ცოტა შელავათი აქვს.

შარშანწინ, ე. ი. 1901 წელს გაჩნდა ერთგვარი მწერი, რომელიც აქამდე არ იცოდა; მას აქეთია, ეს მწერი მუდამ წელსა ჩნდება, უფრო მაშინ, როცა გვალვიანი წელიწადი შეჰხვდება. ქინკრის ან სხვა რომელიმე ფოთოლს ქვეშ ერთგვარი მოყომსალო პატარა პეპელა სდებს ბლომად კვერცხებს, ზემოდამ ობობასავით მტკიცე ქსელს გადააკრავს და თვითონ ალბათ კვდება; ცოტა ხნის შემდეგ ამ ფოთოლზედ კიდე წმინდა მოლევაო კვერცხებიდამ გაიშლება ნემსის წვერივით წმინდა, მოგრძო, ბურუსიანი და კუპრივით შავი უანგა-

რიშო მწერი. რა თქმა უნდა, მანამ კარგად გამოიშუშებიან და მომწერდებიან, ადგილობრივ გადიან საქმლით იოლას; მერე კი ბუზებისგან შეწუხებული ცხენივით თავს მალ-მალ იქნევენ მაღლა, მისდევენ მცენარის ფოთლებსა და ცეცხლში გამოვლილივით უკან მარტო გაროკილი ღეროებითა რჩება. საქმელად მისთვის ბედენა არ არის ჭინჭარი, ვირის ეკალა თუ სხვა ფოთოლ-ბალახი. მწერმა პირველად აჩენა სოფლად ან მის პირად იცის და თუ ძალიან გახელდა და ახლო-მახლო შამბ. შუმბს მორჩა, გასცდა და მინდვრად გავიდა არც ნამუშევარს მოერიდება, მაგ., სიმინდს, ყანას და სხ. ერთს წელიწადს სიმინდიც აზარალა, თუმცა კი ვერ გააფუჭა. მწერი, როდესაც ვერშოკის სიგრძო და ჩვეულებრივ კალმისტარის სიმსხო ხდება, — მინდვრიდამ ბრუნდება ისევ სოფლისკენ — სახლებს ღერეფნებში, ბოსლებში და ან მსხვილი ხეების ტოტებში, ან მის რამენაირად გამოწეულ, აყრილ ქერქებს ქვეშ — სიმშრალეებში და სიმაგრეებში. ადის ერთი საუენის მაღლა, უშვებს პირიდან რალაც ნერწყვს, რომლითაც მიეკვრება იგი ძირიდან და იქ ჩამოეკიდება ქინთელასავით. ამ დროს იგი სულ ცოტა ხნის განმავლობაში მთლად იცვლება. ტანიდან ბურუსი და წინანდელი შავი ფერი ეკარგება, სიგრძე უნახევრდება და ქათმის კვერცხის შიგნითა ფერფლივით რალაც კანში იხვევა; შემდეგ ქათმის ნალკელასავით ბოლოში მომსხო და თავში მოწერილო რჩება და მოყამრლო ფერს იღებს. ასე ჩამოკონწიალებულია იგი გაზაფხულამდე და თუ არაფერმა ჩამოაგდო და ან გაზაფხული დარიანი და თბილი შეჭხვდა, იმ ქინთელებიდან პეპელა გამოდის, რომელიც კვერცხებსა სდებს იმავე რიგად.

ტყეში იცის ერთნაირი შავი, მოზრდილი მწერი; ნახევარი ვერშოკი მეტი სიგრძე აქვს და თავისივე სიგრძო რქები და ფეხები; მაღლა ხეზედ ფოთლებში იცის ჯდომა და ერთი გაბმული ქრიჭინი უფრო ცხელ ზაფხულში; ამ მწერს კახეთში მგონია ხარა-ჭიას ეძახიან.

გარდა ამისა იცის ბუზები: მსხვილი, მწვანე—მატლისა, სახლის ბუზი, კოლო, ქიაყელა, გლინა, გველაძეა; სხვადასხვა ჯურა პეპელები: მომსხო, ფარვიანა, ბორა, რომელიც საქონელს ძალიან აწუხებს, ბუზალაქი, კიანკველა, მუმლი და სხვა.

ქისტოჩობანი.

სურათები

გაგასთ ცხოვრებიდამ.

სცენა წარმოადგენს გოგალაშვილის სახლს, გვერდით ყანა-ქალებს და ტყეს. ლაზარე მტავარჯონით (გულით, საცა პური უწყვიათ, წელზე აგდია იგი) გულადმა გაწოლილა ყანების თავში საყარაულოდ და მღერის თავისათვის, მის შორი-ახლოს ტყის პირათ ზის და პურსა სჭამს ტყის მცველი კაკო. ფარდა აიხდება.

გამოსვლა პირველი.

ლაზარე. ქალი წავიდა წყალზედა, თან გავაყოლე თვალით,
რა ვქნა და!..

აავსო კოკა კუტალი, შიდ გაუყარა თმანიო,
ორად მოკეცა ნაწნავი, ერთიან ერთი მხარეო,
წამოიკიდა წარბ-შერქმით, აემღერა თვალნი წყნარიო
და ჰაი. ჰაი...

(კაკო გააწყვეტინებს სიმღერას, როდესაც გაიგონებს).

კაკო. ბიჭო, ლაზარე! რამ გაგასევდიანა, კაცო, აგრე? (ლაზარე გასწყვეტს სიმღერასა და საჩქაროდ წამოჯდება) არ სჯობია, ყანები ბექჩო? შენ საქმეს ყურს რატო არ ათხოვებ, რომ საქონელი ნათესს აფუჭებს. ეხლაც ფუხას ყანა ხბორებით ავსილიყო და ერთიან გაევერანებინათ, მე რომ არ ვყოფილვიყავი და არ გამომეყარა, შენ მტერს, რომ ისინი იქ ჩალასაც აღარ გაუშვებდნენ.

ღაზ. ბიჭო, ეჰა! მოჩვენება ხარ, ბიჭო! მოდი აქეთ, საიდგან გაჩნდი ეშმაკივით? (კაკო აღგება, ყველ-პურს ხელში აიჩერს და ქამა-ქამით მივა შორი-ახლოს).

კაკო. ლაზარეს გამარჯვება!..

ღაზ. გააგმარჯოს, ჩემო კაკო! მოდი აქეთ, სად ყოფილხარ?

კაკო. (კაკო მივა ახლოს და ჯოხს დაეყრდენება) არსად, დეთელევიდგან ეხლა მოველ. პური მამშივდა და იქ წყაროსთან ვსადილობდი, შენ რა ჰაი-ჰუიში ხარ გენაცვა, ბაბაღე ხომ არ მოგაგონდა!

ღაზ. მომაგონდა რომელია, კაცო! დღიდგან დღეს ქორწილს ველი კაცი და, სირცხვილი ხომ არაა ბაბაღეს მოგონება! ჯვრის-წერის დღეები მიახლოვდება და ეს დალოცვილი დღეები ხომ მიგძეღდება. დღევანდელი დღია დამავიწყდა და მანამდინაც სალამომ მოაღწიოს, კიდევაც გადავირევი კაცი. ამ გალილიან დღეს მოდი და ნუ მოსწყინდები, ნუ მოიგონებ ბაბაღეს და ნუ შეეჩქევი!..

კაკო. ეე, ლაზო, შენც ჩემ ტათაში იწვი არა, ჰაი გიდი ყმაწვილობავ, სულ ეგრე უკეცხლოდ უნდა იწოდე? (და დაღუნავს თავს).

ღაზ. (ღიმილით) შენ რაღა ცეცხლები გატრიალებს კაცო, შენც ხომ სატრფო არა გყავს, არ ინიშნები!?

კაკო. ეე, ძმაო! (ამოიოხრავს) არ ვინიშნები მაგრამ...

ღაზ. მაგრამ რა?!

კაკო. მაგრამ ისა, ლაზაროჯან, რომ ვიწვი, ვიდაგვი!

ღაზ. ეგ, ვისზე, კაცო?

კაკო. (ამოიოხრებს) ეჰ!.. (და დაფიქრდება).

ღაზ. არ იტყვი, კაცო, ვინა გყავს მაგრგთი საცეცხლო?

კაკო. განა არ იცი, ვინ იქნება, რა...

ღაზ. მე რა ვიცი, შენ ვინ გიყვარს, ის კი ვიცი, რომ ლამაზ ნინას ყველა ესაყვარლებიან! იქ თუა. არ ვიცი!

კაკო. რაღა გითხრა, შენვე გცოდნია ვინც მიყვარს!..

დაზ. (გაიცინებს) ჰამა, შენც ქალი მანდილოსანი შეგიყვარებია, ჰააა...

კაკო. ვითომ რატომო! (ცოტა წყენით) შენ გგონია ბაბა-ლეზე გაგიცვლი ნინას, არა, თუნდაც თქვენი კატო ზედ ბაბაღესთან სართათაც გამოატანო, მეხი არ დამეცემა, რომ არ გაგიცვალო, წინა ოჰ!! (აღერსინანდ) ის სხვა ვარდია!

დაზ. მე გეტყვი, ჩემო კაკო, რომ პატროსანი ყმაწვილი იმ თავს-ლაფ დასხმულზე თვალს არ დაიჭერს, იმას ჩემო კაკო, ლეჩაქი მოგლეჯილი აქვს თავიდგან და პირშიც ნამუსის წყალიც გაწყვეტილი აქვს. იმას კაცი როგორ შეიყვარებს, მერე ქმრიან ქალს, ისიც სახელ გატეხილს? ის რომ კარგი ნამუსის პატრონი ყოფალიყო; ერთი კვირის ჯვარ-დაწერილი პატარძალი ქმარს არ დასტოვებდა და არ გამოიქცეოდა, ისიც რამსიშორიდგან და სირცხვილი არ არის, რომ ყმაწვილმა კაცმა იმ სახელ-გატეხილ კახასთან თავი დაიმციროს; თავი როგორ უნდა გაუყადრო იმ, იმ ბოზს, რომელსაც დიდი, პატარა სოხახ-სუხახბ ათასჯერ მოიხსენიებენ სიმღერაში, სულ არა, აღარ გაგიგონია, რომ მღერობენ შენს ნინაზე:

მურჯახეთიდგან წამოველ მე პაშტა ქალიო,
უკან მაყრები მომძახდნენ, დაიცა ქალიო!
სოფლის კიდურს რომ მოველ, აფჩქარდი მალიო,
სახლობ თავს გადამიყვანეს, გავალე თვალიო,
ოთხად მოვკეცე ნაბადი, ზედ დავსჯექ რძალიო,
ერბო-კვერცხი გამიკეთეს, მოასხეს თაფლიო.
დადესა ამოვეფარე, დიდიხევს ვსდევი ხელიო,
მეორე დღეს ვინცა მნახა, გამოვჰყე კარზეო,
კერასა ჩამოუარე, ჯამი გავტეხეო,
თაროზედ კოჭობი დამხედა, თაფლი გავლოკეო,
დედამთილი წავაქციე, მული გავჯოხეო,
მამამთილს წვერი ვავლიჯე, თავზე ვაყარეო,

მამასახლისსაც ვაგინე, ქმარსაც ვაფურთხეო...

და ამდენი საქმის ჩამდენი, ჩემო ძმობილო კაკოჯან, რას გიზამს, ოოხ და ჰაა! ღმერთო, მიხსენ მეო!...

ქაკო. (კაკო ჩაფიქრდება) ჰო და, შენც კაცი ხარ, და საქმეც კაცთან უნდა გქონდეს დაჭერილი და არა ამისთანა გადათრეულთან!..

ქაკო. (ბევრი ფიქრის შემდეგ) ნუ თუ აგრე, ლაზარე! შევილიც შობა, ეგ ლექსიც იმაზეა, ჰა! პურის მადლმა ეგ ამბავი ახლა მესმის, რომ შევილიც ჰყავსო...

ლაზ. კაცო, ის გაწლევნილი პრატს ცინტლივით რომ ათრევს, ვისია, აბა?..

ქაკო. წირვის მადლი გამიწყურეს, ჯალზო, თუ ვიცოდე, იმას შევილიც ეშობოს ერთი კვირის პატარძლობაში! აჰ! აჰ! გაკვირვებით ხელ-ხელს დაადებინებს. ეს რა მესმის!.. აჰ! აჰ!.. არ მინდა ეგ მებ დასაყრელი, თუ რომ მაგრეა. მართლა მეხი კი დავაყარე, ოჰო და იმ უჩიქილო თავში! (და გაკვირვებული ფიქრებს მიეცემა, შემდეგ ფიქრებისგან) ხელი ამიღია, ლაზო, ნინასგან.

ლაზ. (ლაზრო ყანებში ხმოებს დაინახავს, ადგება და გამოეკიდება) ჰოოოო, ჰოჰო, ეგრე, ეგრე, კაკოჯან, შენ ტყვილს ხო არ გეტყვი; ჰოო, შე მამაძალღისეულო, ჰეეე, ჰე, ჰე (და გავარდება სცენიდან).

ქაკო. (თავისთვის ფიქრებს შემდეგ) ჰჰჰჰ, დახე, დახე იმ უნა მუსოსა! თავს გაიქნევს და გავა).

გამოსვლა მეორე.

ჯერ სოსო მარხილზე ცრდილებას დაიწყებს, შემდეგ მათა. მათა. (სოსოს თავს დაუკრავს და სალამს მისცემს) სალამოს კარგად ყოფნისა, ვაჟბატონო! (ჩამოჯდება გობზე თუ სკამზე).

სოსო. ოჰჰ! ღმერთმა გაცოცხლოს, გადღეგრძელოს ჩემო მათა! როგორაა საქმე, ჩემო მათა?

მათა. როგორ უნდა იყოს, ვაჟბატონო! საქმე მოჩინილია, ჰამა მზითევზე ცოტა ყოყმანობენ, როგორც ეტყობა. მზითევს თავ-ბოლო უნდა მოაქამონ კატასავებრ.

სოსო. როგორ თუ მოაქამონ. უმზითვო ქალი ხო არ უნდათ მოგვეცენ, არა მამა, არა! ჩვენ გოკიელი თათრები არა ვართ, რომ ქალები ფულით ვიყიდოთ, თუ არ უნდათ მზითვის მოცემა, ქალიც ღმერთმა მოახმაროთ, ჩვენ კი უმზითვოთ ქალს არ ვირთავთ. (ამ დროს შემოდის მარო).

მარო. სალამო შვიდობისა, მათა!

მათა. ღმერთმა გაცხონოს, მაროჯან.

მარო. რაო, რაო?

მათა. არასფერი, ქალბატონო, საქმე კარგაა, იმას მოვახსენებდი ვაჟბატონს, ცოტა მზითევზე ყოყმანობენ მეთქი.

მარო. რას ტილიქამიობენ (გაწიწმატებით) მართლა ეგ ტილი ქამიები და ჰო, ქალი აღარავის გაგვითხოვებია, რომ ყოვლისფერისაგან მზითევი საჭირო მზითვობა თან წაგვიტანებია მზითევით. ღმერთმა აცხონოს და რა ვიცი, ჩემ სოფიოს არც ჭურჭლებიდან დაუზოგო, არც ტანსაცმელისაგან და არც არაფრისაგან, ეგენი რას მიქარებენ ჰო და ჰოო!

სოსო. მათა! იცი რას გეტყვი (აწყვეტინებს).

მარო. კაკათ პოლოსა იმოდენა მზითევს იძლეოდა და თანაც 25 მანეთ ნაღდს ფულს, ოღონდ ჩემი ქალი აიყვანეთ, რაც გინდათ, მოგცემო და ეგ, ეგ არ ვიცი რა, ჩემ შვილს რა უთხრა, რომ მაგათ ქალისათვის სული და გული ამოსდის თორემ, მე არც კი ვიკადრებ მაგათ გვახრის ქალს!

სოსო. მათა! აქ მეტი ლაპარაკის დრო არაა, წადი და კარგა

დაკრიალოსნებით შეიტყე. მზითევს სრულად იძლევიან.
თუ არა, თუ არა და...

მარა. ჰო, შენ გენაცვა! წადი და შეგვატყობინე.

მაა. კაი იქნება გენაცვათ, ახლავ წავალ (გადის).

გამოსვლა შესამე.

იგივენი მაიას გარდა და მამასახლისი.

მარა. დასწყევლოს ღმერთმა, ესეც გაგიგონიათ, თავიდგან ქალის მოშორება უნდნან და ტიტველა უნდათ გაასალონ, შე ოხეორე, ადამიანო, შენ ქალს პერანგს და პატივს მოვითხოვ, ემენს არ ვაატანებ, რომ სასირცხრობი დაიფაროს! (ამ დროს ისმის კარის რაკუნები)

მამასახლისი. ბიჭო, სოსო! სოსო! სახლში ხარ? (სოსო გავარდება).

სოსო. ვინ არის, მოდი გნახო, (მამასახლისის რომ დაინახავს) მოდი უინ გენაცვა.

მამასახლისი. გამარჯვება თქვენს! (მაროც თავს დაუკრამს) შე შემოსვლისათვის არა მცალიან, მახთოსათვის მოველი, გაიკარ ჯიბეს ხელი ჩქარა, ჩქარა! მეშურება.

სოსო. მამასახლისო, მამასახლისო! მამა არ წამიწყმდება, რომ ახლა ფულები თვითონ მე მქვირია, კაცი ქორწილს ვეპირები, დღეს-ხვალ შეილს ჯვარსა ვსწერამ და მე ფულები მომქარბდება, რომ კიდევაც მქონდეს, ფულს ჯერ მე ვსესხულობ, ისე მიშველის ღმერთი და, თუ შენც მასესხებ ათიოთ მანეთს, ძალიან დაგიმადლებ პურის მადლმა!

მამასახლისი. აი, გაგიწყრა შენ ქრიტეს ძალი და მადლი, რის ქორწილი მოგიგონია? კაცო, თუ ღმერთი გწამს მომეცი, ნუ მაწვალებ, თორე მამაძალი იასიძისაგან მოსვენება არა მაქვს, ლამის სული ამომართვას, კახნა.

თხოულობს მალე შეკრიბეთო, ადრე მამის სული გაგინათლდება მომეცი, ნულა მაცდევინებ!

სოსო. (შეტევით) კაცო, მომეცი რომელია, შენ ქრიტიანი არა ხარ! გეუბნევიან ქორწილი მაქვსო, (ტკბილად) მართლა, მამა გიცხონდება რამდენიმე მანეთი მასესხე თუ გაქვს, სხვაგან ნულა მათრევ, მოვრჩე ამ სესხას, მე რომ სესხ მეჯავრება?

მამასახლისი. (სიცილით) ჰო, დამესხებე, დამესხებე, იქნებას მახთო თავიდგან აიციღინო, (რიხით) თუ მამის სული გიყვარს, სოსო, ნულამაცდევინებ, დრო არა მაქვს, მომეცი რაცღა ტიელია, (ფეხს წაჰკრავს) ადრე, ადრე, ჩქარა ჰა! (წინელს გაღუფაცუნებს, სოსო იცინის).

მარო. ვაჟბატონო, ვაჟბატონო! ხელს ნუ შეგვიშლი ქორწილზე, ეგრემც ღმერთი გაღღეგრძელებს. შენ თვითონ არ იცი გლეხიკაცის ანბავი და მერე ქორწიანობაზე (მარტო მეორე კვირეს იყოს, ხვეწნით) ჰო, გენაცვა! ქორწილაში დაგპატიეებ!

მამასახლისი. (დაპატიეება ეამება და ღიმილით) სოსო, სოსო! რა გიყო, რომ შინაური ხარ თორემ... აბა შენ მაგიერ მახთოს მე მივცემ და როდესაც გექნეც, მომეცი აი, ამ სამ მანეთს გაძლევ, მეტიც არა მაქვს. (უჩვენებს, ამოიღებს ჯიბიდგან) ესეც შენი ხათრისათვის გაძლევ, რადგან შინაური ხარ.

მარო. შენ მოგეცა დღე, ვაჟბატონო! ჩვენ მახთოსი რამდენი გვხვდება, სამი მანეთია, თუ მეტი?

მამასახლისი. არ ვიცი, ვნახოთ, სპისოკში ეწერება (დაეძებს ჯიბეში და ვერ იპოვის) ოჰ, ეს ტიელი და გასაფერანებელი, სახლში დამრჩენია, წავალ შინ ვნახავ და რამდენიც იქნება მე მივცემ. მშვიდობით! (გავა).

სოსო. ჰო გენაცვა, ეგრე, ეგრე! (მარო კარში გაატერებს მამასახლისს).

გამოსვლა მეოთხე.

მარტო სოსო,

სოსო. დასწყევლოს ღმერთმა! ჯერამც არ მოუთხოვია ფულეები, გუშინ იყო სოხრისა 4 მანეთი გამომართვეს, გავლილ კვირას იყო იასიჯისა, ეს უჩიტლისაო, ეს გზისაო, ეს ბატონისო, ეს მამაძაღლისო და რაღა მექორწილება! ტყვილი არა, ჩვენი ოფლი მაგათ დასჭირვებით. რაღათ გვინდა ჩვენი თავები, სხვისი ვირები ვართ, თავი ვერ მოგვიტახანია ამოდენა ჯაფისაგან და ვისთფოსაო ერთი არ იტყვიოთ, ხალხნო! (პუბლიკას დამერე ფიქრდება და ამოიოხრავს).

გამოსვლა მეხუთე.

იგივ და მაია. შემდეგ მარო შემოვა.

სოსო. თუ კაი ამბავი მოგაქვს, მაინ?

მაია. მგონებს კარგაა საქმე. თქვენც უარს იტყვიოთ, იმედია.

სოსო. მაინც რაში მდგომიარეობს საქმის სიკარგე? (შემოდის მაროც).

მაია. საქმის სიკარგე იმაში მდგომარეობს, ჩემო კარგოჯან, რომ უწინ რასაც გაძლევდნენ, ათ იმდენს ახლა გაძლევენ. სწორე გითხრა, ვაჟბატონოჯან! ისინი მეტს აღარასფერს მოგცემდნენ წინანდელ მზითევზე, თუ რომ მე არ დამეფიქრიანებია, მე ვუთხარ, რომ სოსო თითქმის უარს არის, თუ კანონიერ მზითევს არ მისცემთ მეტქი, აბა თუ მაშინ დაფაცურდნენ! იუიქრეს, ემენი ჩვენი ქალის ბედი კარს მოგვდგომია და ნულა დავკარგებთ ბედს, მზითევს ნულა გამოვრჩებითო. ამაში როგორც არის გაბედეს მოცემა.

მარო. მაინც რას იძლევიან, არ დავისახელეს!

მაია. კი, როგორ არა, დაასახელეს და კიდევაც მიგიწვიესთ,

ხვალ საღამოს ხუცესთან ერთათ მობრძანდით და ასწერეთ, ჩაიბარეთო!

სოსო. გვიამბე ერთი, მაიაჯან! მაინც რა დაასახელეს?

მაია. ძან კარგი, ვაჟბატონო! აი, რა დაასახელეს: 5 ხელოთეთრი, ტანზე რო აცვია იმიანათ.

სოსო. (გაიღიმებს) ზედ რაც აცვია, იმას რაღას ათვლიან მერე?

მაია. 10 წყვილი წინდა, ხუთი წყვ. ქრელი, 3 წვერა და 5 სადა.

მარტ. დალოცვილებმა, წინდა რაღა იყო, რომ 15 წყვილიც ვეღარ მოახერხეს, სულ არა ჩვენმა სასძლომ ვეღარ დაიქსოვა!

სოსო. ჰგავს ზანტი ყოფილა, ჩვენი რძალი.

მაია. ოდენ, შენ გენაცვა!.. ჰჰ... (ფიქრობს) ჰო, ერთი წყვილი ყარაულები (წულღებს ეძახიან) და ერთი წყვილიც ქოში.

სოსო. დალოცვილებმა 2 წყვილი ყარაულაც ვეღარ ჰქმნეს.

მაია. (ფიქრობს) ჰო, 2 წყვილი ტანსაცმელი; ერთი ხასი საპატარძლო და ერთიც ალიბეზისა, საშინაო.

სოსო. შე დალოცვილო, საშინაო ალიბეზის იქნება, აბა ატლაშისა ხომ არა, რაღა საჭიროა ალიბეზის დატანება, თქვი, რომ საშინაოვო.

მაია. არ სჯობია სახელდობრ დაასახელოთ, რომ მერე...

სოსო. (გააწყვეტიანებს) ჰოდენ, ჰო, კარგი ალიბეზის იყოს, მერე?

მაია. 3-ც ფეშტამალი, 2 ხაზლისა და 1-ც სამოსლისა.

მარტ. ფეშტამლებზე, არა უშავს, სვინდისიერად მოქცეულან.

სოსო. მერე! მერე! თქვი შენი, მაია?

მაია. 7 უბე ლეჩაქი, (ფიქრობს) ჰოდენ! 5 უბე იაზმა და 3-ც თავ წასაკრავი აბრეშუმი.

სოსო. დიდ-უბეებისა იქნება, რაღა კითხი უნდა.

მარტ. არა და, მამა უცხონდათ! წვრილებს მივიღებ!

მამა. ორი დასლით ნაქსოვი ბილი და ერთიც წითელი თავშალი.

სასა. მე ვიცი მაგათ წითელ თავშალზე ქვეყნის გული იქნება დახატული აი!..

მამა. დააცადე, კაცო, გაათავოს! ნახატი თავშალი რომელია, შენ შენს ქალს ქვეყანა ნახატი თავშალი როდის წაატანე, რომ შენ თხოულობ! (სოსო გაიცინებს).

მამა. ჰოდენ, თქვე გენაცვალე? ორიც ჩადრი.

სასა. შე ვიცი, ერთი აბრეშუმისა იქნება.

მამა. (მასხრობითვე) ყურში უჩუჩრჩულე გოგალაშვილს აბრეშუმის ჩადრი! მერე, ვაჟბატონო, (ფიქრობს). 2-ც წითური ჩითმანდილი ცხვირსახოცათ!

სასა. (მალლა) ჰაი, თუ ცხვირიც ჩვენი ცხვირსახოცებით მოვხოცეთ ქორწილში?

მამა. 7 ლილი (პერანგზე დასაგებათ დიდრონი ვერცხლის ლილი იციან), 4 სუფთა ვერცხლისა, 2 ვარშაფისა და 1-ც თითბრისა.

სასა. ჰოო! (გაკვირვებით) თითბრისა რაღა იყო, რკინისაც აღარ ჰქონდათ.

მამა. ლოგინი, 2 საბნით, მატყლის დოშაკით და 3 გერმის ბალიშით.

მამა. ჯეჯიმიო?

მამა. ჰო, უკაცრავათ დამავიწყდა, ჯეჯიმიო.

მამა. (კმაყოფილები) ლოგინს არა უშავს, კარგია.

მამა. ერთი ლილი ნაქერის მუთაქა და 2 ბოლჩაც. (მოღალეული პირს იწმენდს ცხვირსახოცით და შესასვენებლად გაჩერდება).

სასა. მორჩი, გაათავე, მამა?

მამა. არა ჯერ!.. მოვიღალე, ადამიანო! მომასვენეთ ერთი...

სასა. (მაროს) რასმე ჰგავს მითომ ეს მზითევი?

მამა. იმდენიც არასფერი, მაგრამ მაგაზე კარგსაც ვინ გვაძლევს.

მას. არა, სვინდისით რომ ვილაპარაკოთ, მზითვეი პატიოსანა, არა უშავს, ისე ღმერთი მიშველის.

მარტ. რაცა სხვა კიდევ რაა, მგონებს ქურქლეულიდგან დარჩა?

მას. ჰოდენ, სწორეთ ქურქლები დამრჩა. სამი სპილენძის ლანგარი (საინი), ერთი იბრიხი სპილენძისვე, ერთი გუგუმი, 2 ქვაბი, 10 ჯამი წითელი თიხისა ზოგი ჩიხურისა, ერთი ერბოს ქოთანნი, 1-ც ყველის ჩასადებელი შანდამი, მიყაბო, 2 დოჭი, კიდევაც დავასრულე მგონებს, ჰო, მართლა! ერთიც ცხრილი. სულ ეს გახლავს. ამან შეადგინა სულ 115 მან. და 25 კაპ. ახლა თქვენ იცით! მზითვეი პატიოსანი კია, ახლა მე სახლში მეჩქარება, საქმე მაქვს და ხვალ საღამოს წავალთ ასაწერათ, ისე დაგვიბარეს და ჯვრის წერასაც ზეგ ემზადებიან, თუ თქვენც მოემზადებით.

სახს. ეგ აღვილია, მე ხვალისთვისაც კი მოვემზადები.

მას. ჰო ეგრე, ხვალ მზითვეის ასაწერათ მეც თან წამიყოლეთ, (აღგება) მშვიდობით!

გამოსვლა შეექმსე.

იგივენი მაიას გარდა და ლაზარე.

ლას. (ლაზარე გარედგან ყვირის) ქალო, ქალო! (დედას) ამ მოზვერს რატომ არ გამოხედავთ, რომ პური სულ მთლათ შეუქამია, (ჰო ქიჩ, გაუჯავრდება, ჰოოო, ჰოოო) არ გესმის, გამოხედე მეთქი, (შემოვა და კობალს დაეყუდება, შემდეგ მტავარჯოხს მოიხსნის, დააგდებს და ქილობზე ქვეით გამოგორდება).

მარტ. ჯანი გავარდეს თუ შეუქამია, მაგის გაგდებისათვის არა მცალიან.

ლას. არა მცალიან რომელია? რა მარგალიტებს მასხამ! (დელა ხმას არ გასცემს, წინდას აიღებს და ქსოვს) ჰაჰჰჰ,

(ამოიფშვენს) ეჰ, მოკვდი ამ მამაძაღლის ტიალში. ჩვენც უნდა ვთქვათ, რომ ვცხოვრობთო! რა ცხოვრებაა ჩვენი. არც მოსვენება, არც ძილო! დილიდან საღამომდის და საღამოდან დილამდე მთელ ღამესაც ძაღლივით ეთრიე და ყანები ბეჭჩე, არც ლოგინოვო და არც სახლოვო, ხან იქ ხის ძირში და ხან სად დაეგდე მოლალული. როდის წვიმაა, როდის სეტყვა, ღვარი-ღვარნაში, როდის სიცხე-პაპანებაა, თავს შეიფარავ სადმე, რომ არ დასველდე და დაგცხეს? საქმე არა გაქვს! (დაფიქრდება), მაგრამ რას იზამ, მამულებიც იმოდენა არ გაქვს, რომ იმედი გქონდეს ცოტაოდენ მოსავალისა და ასცდე ამ ხელობას! (დაფიქრდება) მეველეობა! ოჰ! უკანასკნელი ხელობა აღარ შეიძლება, როგორც მეველეობა! აჰ! (ხელს კარებისკენ გაიშვერს) ცხოვრება ხუციანთ პეტემ დაიკვებოს და კაციც ის არის, ჰო და ეგრე! კაცს 30 დესტანის მიწა გადაჭიმული აქვს, თავისთვის მუშაობს, მოსდის აუარებელი პური; ათასი მოსავალი არ იყოს 25 სომარს (116 კოდია, ფუთი) ქერს, 20 სომარს სუფთა საკორკოტე (პურის ლომი) დიკას და 15 სომარსაც დოლს გაჰყიდის! შენ, (შემოირტყამს თავში) გალღეტილი 3 დესტანის მიწა გაქვს, თან მეხბორეთ და მეველეთ დგები, თან სიცოცხლეს იმწარებ და ისიც რა, რა სარგებლობა გაქვს, დიდიც არასფერი.

სასა. შვილო, შენ ბედს ტყვილა ემღურები, დღეს სახლში 3—4 სული ვართ, ესეც გეძნელება ჩვენი რჩენა და ახლა რომ ქალს მოიყვან, მეტი ტანჯვა და სიცოცხლის გამწარება არ დაგჭირდება? ჯერ რა გინახავს, ჯერ ქალი მოიყვანე! (ამატებს მარო).

მარა. ჰჰეეეი, შვილო! ჯერ რა გინახავს, სანახავი გიცდის?

ჯახ. ჩემს ახალგაზრდობას ისე როგორ წავიხდენ, რომ ერთი მომეტებული ქალიც ვეღარ ვარჩინო?

სასა. ქალი, არჩინე კარგი, შვილებს ვის არჩენინებ?

- ღაზ.** ბიქო! ჯერ ქალი შევირთო, რომ შეიღების რჩენაზე შემდეგში ვილაპარაკო. ალბათ, მანამდინ შეიღები შეყოლოს ღმერთიც ალბათ სხვა წყალობას მოგვცემს. თქვენ ერთი წელიწადია ქალის ლოდინში სულიც ამომხადეთ. აი, დღეს ქორწილი ვქნათო, აი ხვალო და კაცი კი ჩამომსანთლეთ.
- მარო.** ვინ გალოდინებს, შეიღო, წლეობით. ქალი მზა არის, მაგრამ ცოტა მზითევზე ვერ მოვრიგებულვართ. ცარიელა ქალს რატომ წამოიყვან, შენ შენი და ცარიელი არ გაგიტხოვებია.
- ღაზ.** მზითევი კი არა, ჯანაბა, მე ქალი მინდა, ქალსუნდა მივუწვე, მზითევს კი არა! ჩემი პაბალეს მოხვევენა ათას თუმანს მირჩვენია! მზითევი რათ მინდა.
- მარო.** (დედა იცინის) მზითევი არ გინდა და, მანდერ ქალი, მზაა, გაძლევენ, ცარიელა ქალზე დაიწერე ჯვარი, ვნახოთ, სად და ან რაზე მოუწვები, ლოგინი შენ არა გაქვს და ფიჩვი. ცარიელა ტიტველა დედა-მიწაზე თუ მოუწვები, აიგერ ქალის უარს ხომ არ გეუბნებიან.
- ღაზ.** (გაჯავრებით) ი მამა ძალოი ჩემი სიმამრი, ტეფოა თუ რაცლა ჯანაბა, ტიტველზე ხომ არ მიპირებს ქალის მოწვენას, გამატანოს რა!
- მარო.** შეიღო, ულოგინო არ არის, კარგი წყობილობაც აქვს ამაზე, მაგრამ სხვა მზითევი ნაკლებია, კანონიერად არ იქცევა?
- ღაზ.** (ადგება, კობალს ხელში აიღებს, მტვარ ჯოხსაც მოიკრავს) დედაჩემო, მაინც და მაინც ნუ ჩამოუდგები მზითევს. ცოტაა, ბევრია, უარს ნუ ეტყვიოთ, წელანაც გითხარი, მე ქალი მინდა და არა მზითევი, პოო და ეგრე (მიდის) წავიდე ყანებში, ხბორებმა კი არ გამავერაონ.
- სოსო.** მეტი რა ღონეა, შეიღო, კაცი გვჭირვია სახლში რაც არის, უნდა მოვახერხოთ.
- ღაზ.** ეგრე, ეგრე (გადის).

მარა. (სოსოს სიცილით) გიჟ ბიჭებს დიადი ენაღვლებათ მზითევისა, მაგათ ქალებში იტრფიალონ, იმათ სიმდიდრეს მაგი შეადგენს.

სოსო. აჰა, რო ორ გინდა ქალბატონო! შენ ახალ რძლობის დროს, ჩემთან ხვევნა თუ სიმდიდრეს შეადგენდა, როდესაც გულმკერდში მეკრდი, თავში ქკუასა კარგავდი მეტის აღერსობისაგან, მაგი რალა არის, ჩვენი ნაშობი არ არის, მისი ტკბილი სიცოცხლის დროც ახლაა! (აღგება, დაიწყებს სიარულს და ფიქრობს, მარო კიდევ წინდას ქსოვს).

სოსო. (ბევრი ფიქრების შემდეგ) ჯანი გავარდეს (თავისთვის) მზითევის ნაკლოვანობას, ქალი კარგი იყოს, მოსაქმე, ცოცხალი, ხელი ხელს მოგვცეს საქმეში. ვინ ვართ, რამდენი. ერთი უღონო კაცი, და ეს, (მიითითებს ცოლზე) ან კი მაგას რა გამოუვა ხელიდგან, და ერთიც ბიჭი. მარტო ბიჭიც კი, ერთი ხელი რას გააკეთებს. სულ არა ჩვენი რძალი ჯიღლაზე, თუ ყანის თესვაზე, სადილის გასაგზავნათ დაგვკირდება, ეს თონეო, სარეცხიო, პურის გაკეთებო, ზროხების ნახირში გარეკაო და სახლში მორეკაო, წყლის მოტანაო და ეს ჯანაბაო, ყანის მორწყვასაც მაინც მიეხმარება (დაფიქრდება), ჯანი გავარდეს მზითევს, ჩვენ ქალი, მორბედი გვკირვია, (ცოლს) ქალო! მეტი ღონე არაა, ხვალ წავალთ მზითევის ასაწერად და ზეგაც ჯვარი დავიწეროთ ადრე შეუდექ ქორწილის სამზადისს. წადი ეფრემა დამიძახე. ეგ დეკეული დაკლას და მეც ახლა ქალაქში წავალ და რაცღაებს ვიყიდი, ადრე, ადრე!

მარა. მეტი რა ღონეა, ეგრე უნდა ვქნათ (აღგება და მიდის).

სოსო. ხვალაც პური, ქადა დააცხეთ, მიიშველე ვინმე. ქათმებიც დაგვკირდება!

მარა. (კარებთან გაჩერდება) ღვინო? არაყი?

სოსო. არაყი კმარა მ ბოთლი და ღვინო კი დაგვკირდება. ნახე, ღვინოც ეფრემს შეუკვეთე, იმან უფრო იცის რამდენი დაგვკირდება. ის მაგისტანებში უფრო გამოცდილია ჩემზე (გავა).
მესხი კ. გვარამაძე.

(შემდეგი იქნება).

ბიბლიოგრაფია.

ბაჩანას პოემა—„დააკვნანნი“—გამ. 1902 წ.

თუ არ გონება-მიხდილი და განუვითარებელი, სხვა ვერაფერ ალუდგება წინ იმ დედა-აზრსა, რომ ყოველს საქმეში ერთფერობა მოსაწყენია. როგორც ოკეანეზედ მომცურაფნი სულის კვეთებით ელიან ხმელეთზედ გადასვლას, როგორც ქვიშიანის უდაბნოს მექარავენნი გაორკეცებულის ნაბიჯით მიესწრაფვიან ბალახით შემოსილს კორდისკენ, როგორც ქალაქის მუშაკნი სულის შემხუფველის ერთფეროვანის ცხოვრებით ამომხვრჩაღნი, მიილტვიან სააგარაკოდ და უნდათ იქ ტანჯული და დაღლილი სული მოასვენონ, წმინდა ჰაერი ჩაყლაპონ; ისე მეც მინდა ჩემი სულიერი წყურვილი, უნიჭო მბღაჯნავთა სიმლაშით აღტყინებული, სიტყვიერების ნამდვილის ხუროთ-მოძღვარის ხელის-ხელ საგოგმანების ქმნილებით დავაშრტო. და რომ მთელს წარსულს წელს ჩვენს მშობლიურს ლიტერატურას არ აღმოუცენებია არავითარი არც დიდი და არც პატარა რამ ნიჭიერების ნიშან-წყლისა, მეტიღონე არ არის, უნდა დავჯერდე ბ. ბაჩანას პოემას—დააკვნანს, ამ პატარა ყვავილის კონასა. კარგია ყოფილიყო მდიდარი თაიგული, რომელსაც სუნნელებით აემსო მიღამო, მაგრამ ხომ გავიგონიათ—სადაც არ იყოს, ცოტა კმარიყოსო. სადაც მთელს სიმშვენიერეს და მსოფლიო კაცობრიობის იდეის ვერ ვპოვებთ, იქ კერძო სიკეკლუტით და უსრულის აზრითაც

უნდა ვსტკებოდეთ. ვგონებ ბაჩანას პოემაც არც ისე სუსტია, რომ მთლად სუფიავებუნათ.

ყველამ ვიცით, რომ პირველი ნიშანი მგოსნისა, სიტყვიერების ხუროთ-მოძღვრისა, ეგრედ-წოდებულის ნიჭიერებისა არის მაღალი საკაცობრიობა იღვია, რომელსაც იგი თავის გონებაში გამოიხატავს, ხოლო მეორე—ჰარმონიულად, სასიამოვნოდ მისი სიტყვიერად განხორციელება. მგოსანი, შეპყრობილი რომლისამე მაღალის ზემთაგონებულის აზრით, მაღალის გრძნობით, თითქოს სწუხს, იგვემება, მოსვენებას, სიამოვნებას ვერ ჰპოებს, სანამ არ ჰშობავს, არ შეახვევს სპეტაკსა და ბრწყინვალე სამოსელში, არ მისცემს სიცოცხლეს, არ შეასხამს ხორცს და სისხლს, არ განაცხოველებს, სულს არ ჩაუდგამს და ყველასთვის თვალსაჩინოდ არ გაჰხდის თავის ტვინის ნაშეყნს. მგოსანი თუ სიტყვიერების ხუროთ-მოძღვარი მუდამ იმის ცდაშია, რომ მისი ქმნილება სრული იყოს, არაფერში არ კოჭლობდეს, იყოს ჯეროვნად აკინძული და შეკონილი, როგორც ვარდის კონა, გამომცემელსა უცხოვო სუნნელებისა;—ნამდვილი მგოსანი მუდამ ელტვის, რომ მისს ქმნილებას არ აჩნდეს კვალი ნახვჯაჯაის და ნაძალადევისა, თავით-ბოლომდის ქედუადეს ბუნებრიობით. შეტყუებილად, რომ ნიჭიერის კალმის ნაწარმოებში ყოველი სტრიქონი, სიტყვა და ხმაც კი თავით-თვით უნდა მოსჩაქეფდეს, მომდინარეობდეს, თითქოს მგოსანს აქ მონაწილეობა არც კი მიუღიაო. კაცი სტკებება მხოლოდ მაშინ და იხიბლება მით, როცა ვერ ჰხედავს კვალს ძალადობისას, როცა მოქმედება მისდევს თანდათანობას, როცა ყოველი ნაწილი თავის ალაგას არის ჩაკერებული, როცა სურათი ოქროს ვარაყით არის მორთული და ჩარჩოში ჩასმული;—როცა მხატრობისათვის ნახმარია შეხამებული საღებავი, როცა სურათი ერთფერობით, უბრალო აქა-იქ წოწიალით და აჩხირვით არ ღალატობს თვალთა-ხედვის სიამოვნებას. ნიჭიერების კიდევ ერთი დამახასიათებელი არის ის, რომ პატრონი მისი ჰხედავს

და ჰპოვებს აზრს და ბრწყინვალე მოვლენას იქ, სადაც ათასობით გაუვლია ხალხს და ვერ კი შეუმჩნევია, ვერ უგრძნია სიამოვნება. აი პოეზიისა და პოეტის მოძღვრება, თუ დამეთანხმებით: მწერალი თუ ასრულებს ამას—პოეტია, არა და—არა.

რომ ვიხელმძღვანელოთ ყველა ამით, რაცა ვსთქვით და ისე შევცხნეთ ბ. ბაჩანას პოემას—დააკგნაანს, ცხადად დავინახავთ, რომ ავტორს გამოუსახავს თვის გონებაში მაღალი ჰიდერია,—მისს სულის წყვილიაღში შეუშუქებია ელექტრონულს სხივს, პოეტი განუმსქვალავს დიადს აზრს და აუმღერებია:

„კაცი იშობის ერთს დღესა.

და ისევ ერთს დღეს კვდებოა.

კარგი ქაბუკი სიკვდილსა

არროს არ შეუდრკებოა“.

თანახმად ბუნებითის მოთხოვნილებისა, პოეტი არ შეჩერებულა აქ, ის წასულა თავის იდეის ანუ ფეიას შესაფერის სამოსის მოსაპოებლად და კიდევ შეუძენია უძვირფასესი ოქროქსოვილი ხალხის გადმოცემაში ილაღესედ. აშკარაა, პოეტმა დაიცვა ორივე ღირსება სიტყვიერების ხუროთ-მოძღვრისა, შეჰქმნა ბრწყინვალე იდეა და შთააცო მას ბისონი. თუ გვინდა, რომ ვიცოდეთ ვის მოახვია ავტორმა თავისი დედა-აზრი, ურიგო არ იქნება მოკლედ მოვუთხროთ მკითხველს, ვინ იყო ილალო და რა ჰქმნა: ილალო სოფლელი ვაჟკაცია, ახლად ჯვარ-დაწერილი, ცოლი მოჰყავს სამშობლოდამ სახლში, გზა უდევს ალაზნის ბარდიანს ქალაზედ, სადაც ბუდობენ დიდოელნი ტყვეების დასატაცებლად. ამინდი მეტად ცუდია და გზა უვალი. ცოლი უსაყვედურებს უჟამოდ წამოყვანაზედ, თითქოს წინადვე გრძნობს ხიფათსა. ილალო ანუგეშებს თავის კარგუსელას, უღვთოთ არა იქნება რაო:

„ნუ სწოწიალობ ფიქრითა,

ნუ მარაგდება თვალები.“

თავი დავლუბო, ან შენა,
წამოგიყვანე იმითა?
ბალი მაქვს ხუროს ნაგები
და ლალ-გვრიტისა თაღები,
უჩემოდ ვერვის მიაართვეს
იმის ჭისკარის საღები“...

თუმც ეს ასეა, მაგრამ დაწიკას გულის თქმა მაინც მართლდება და შეეხებებიან ექვს ლექსს, რომლებიც მიყუჩულან ხის ძირას და მსხვერპლს ელიან. ცხადია აქ რაც უნდა მოხდეს და ილალოს ფრანგულმა მაშინვე ამჟამისთვის. ბელადი და ილო ერთმანერთს შეემართნენ ხლმებით, დაზომეს ერთ-ერთი. ამ დროს მეშვიდე ლექიც გამოჩნდა, ჩამოავდო მორიგება და საქმე ამ ხელად უსისხლოდ გაათავა. ილოს მოსთხოვეს ოცდაათათი თუმანი და ილომაც გულზედ პირჯვარი დაისახა, რომ სახლობას მიაცილებს სამშობლოში და ისევ დაუბრუნდებათ დროზედ. ილო თავისუფალია, ცოლი მიიყვანა უკან სამშობლოში, ვახშამიც მშვიდათ იგემა, ზედ ქილის პირიც წარმოსთქვა თავის სიმამრთან ერთად. შემდეგ გავიდა საწოლ ოთახში, დაძინა თავისი დარეკო, აისხა იარაღი, შეევედრა ღმერთს „ხსნილიყო საფრთხისაგან, რომ კაცის სისხლში არ გარეულიყო“ და ახლა დაახეინებული, რომ ზეცამ უსმინა ვედრება, დაეხარა ქალს ნელა, მოჰპარა მძინარეს უკანასკნელად ტუჩებიდამ კოცნა და გაეშურა ბედის წერისკენ. გათენდა დილა, ამოვიდა მზე, ილოც მოვიდა ადგილს, მოთარეშენიც მარჯვედ დაუხვდნენ პირებ დაბანილნი და ნამაზ ნაქნარნი. ილალოს მოსთხოვეს სანუკარი და რომ ვერ ნახეს, საქმე გამწვავდა. ილალო მიიპატივეს დიდისტანში, სთხოვეს იარაღის აყრა, მაგრამ ილალომ უპასუხა:

„მე აქ არ მოველ მაღაო,

რომ მე თქვენთვის თავი დემეცა,

გამოგყოლოდით ყმადაო“.

მაშინ ხმალზედ მიდგა საქმე და ილალოს რჩევა, ცალო-

ბით გამეფინათ ვაჟკაცობა, მოიწონეს და თითოობით შეეზახნენ. ხმალი ილოსი მეტად მარჯვედ ტრიალებს, პირველს აცვითა ფრანგული და ფეხები ამოაქნევინა, მეორეს შემოჰკრა და თავი გააგდებინა, მესამეს მოუსო და დიფჩასავით წააღებინა. ეს რომ ნახეს, აირივნენ, ყველანი ერთბაშად მისცვიფდნენ, დაახალეს დამბაჩები, გაახვიეს ბოლში და დაათარეს ხლმები. აიკრიბა ბოლი და გამოჩნდა კიდევ ხუთი. მკვდარი, რომელთა შორისაც იყო ილალოც ტყვიით გულ-გახვრეტილი და ხლმით დაკოდილი. მოქმედება გათავდა. ილალო შესაფერისად დასაფლავეს. მისმა მემცხედრე დარიკომ არ უღალატა სიკვდილამდის თავის კარგს ქმარსა: როგორც „ხე ხმელი, თუმც შეიძლება ბევრჯელაც დანამულიყოს, სინედღესველარ მოეგო“; იგი თუმცა უძეო იყო, მაგრამ მაინც არ დასტოვა ქმრის ქოხი და არ გაუქრო სანთელი.

როგორც ჰხედავ, მკითხველო, პოეტს საუკეთესო წარმომადგენლისთვის წაუვლია ხელი თავის იდეის განსახორციელებლად. გმირი ილალო თავით-ბოლომდის წამებული აზრისთვის: „კარგი ქაბუკი სიკვდილსა არროდის შეუდრკეზაო“. პოემის გმირი ერთს წამსაც არ ჰღალატობს ვაჟკაცის მოვალეობას, მისი მოქმედება არსად არ ეწინააღმდეგება ლოდიკის და ბუნების კანონებს. ილალო სრული ხასიეთია. სჯული, ზნეობა და გონება შემტკიცებული აქვს, თანაბრად მოქმედებენ; იგი სისხლ-ხორცია თანამედროვე ცხოვრებისა, ერთ წამსაც არ ფერხდება, არ ჰღალატობს დროის მოთხოვნილებას, მამულის და სჯულის ზვარაკად შეწირვას უბრალო შემთხვევაშიაც. ექვს წუთსაც არ ეძლევა, რომელი გასწიროს უნუგეშოდ—სამშობლო თუ კარგუსელა. ამგვარადვე შემოქმედებითის ნიჭით არის მეორე პირიც. პოემისა დარიკო დასურათხატებული. თუ ილალო სჯულისა და მამულის თანატოკოსია, დარო ლეჩაქისა, ცოლ-ქრმოზისა; იგი აროდეს

ოჯახს არ შეურცხვენს, საწოლს არ შეუგინებს ლეშის მოსაკვდინებლად. თუ ილიკო

იტყვის: „ბალი მაქვს ხუროს

ნაგები და ლალ-ბივრიტის თაღები,
უჩემოდ ვერვის მიაართვეს
იმის ქის-კარის საღები“...

დარიკოც ხომ გამოეპასუხება:

„მე შენთვის მოვჰკვდე ის მიჯობს,
არ იყოს შენის თქმისაო,
განა თუ მქვიან სიცოცხლე
და ცოლი კარგის ქრმისაო!“.

ფინალი ხომ საუცხოვოა, როდესაც მძიმედ დათალხული დარიკო გამოჩნდება ხელში წითელის კვერცხით და თავის ილალოს ულოცავს: „ქრისტე აღდგაო“, ილიკო! და ილიკოც შემოსძახებს, „ქეშმარიტათო“—დარიკო!

პოეტს არც შემოქმედებითი ნიჭი აკლია აქ. იგი თანაბრად მშვენივრად ასურათხატებს ბუნებას და გმირებსაც. ამის მაგალითები მრავლად არის გაბნეული პოემაში.

საკმარისია ვსთქვათ, რომ ზოგიერთი ადგილი ისეთის სინაზით, სინამდვილით და ხელოვნებით არის დაფერადებული, რომ მათ ქვეშ პირველ ხარისხოვანი პოეტიც არ ითაკილებდა ხელის მოწერას. აიღეთ თუნდ ის ადგილი, სადაც სულთ-მობრძოლი ილალო ეაჯება:

„რომ ეგ ბრმა ძმები ჩვენები სამარეს მიაბარეთო,
თოფ-იარაღიც თავისი ყველას თან ჩაატანეთო“.

ვერ ვიტყვით, რომ ბ. ბაჩანას პოემა სულ უნაკლულო იყოს. არა. სუსტი მხარეებიც აქვს და ბევრიც პირველი ის, რომ ზოგი რამ ძალად მიკოსებულია, შეჩხირულია პოემაში, ესენი ისე ასხედან პოემას, როგორც ხორცმეტები; იგინი არამც თუ ჰშველიან რასმე ანუ გზას უკვლევენ მკითხველს და სიამოვნებას ჰგვრიან, პირიქით უფრო უბნელებენ,

მსვლელობას აქიანურებენ, მოქმედებას აჩერებენ, შთაბეჭდილებას ასუსტებენ, უსიამოვნებას აგრძნობინებენ, ერთი სიტყვით, ქმნილებას აღუხჭირებენ. ამ გვარია სწორედ უადგილოდ და უაზროდ მიკოსება მეფის ირაკლის ღვაწლის დაუფასებლობა თანამედროვეთაგან. არ ვიცი ავტორს რად დასჭირდა ირაკლი მეფის საფლავის შერყევა. რა შეჰმატა პოემას, რა უუქი მოჰფინა იდეას?.. ამგვარივეა უთავბოლო გოდება:

„რა ვუთხრა კიდევ იმ კაცსა,
სულელს და ბატის ტვინასა,
ვინც სივრცის საზღვარს ვერ ჰპოვებს,
სხვასაც ბევრს ამისთანასა
და ჰბჭობს, ჰბჭობს მაინც ღვთის ნების
საკვირველს გამოცანასა“.

ხომ უადგილოა ეს გოდება, მაგრამ რომ არ მრცხვენოდეს, უაზრობაც არის. რა არის ეს „საგნცის საზღვარი“, რომლის არ მპოვი ბატის ტვინა და სულელია? განა ბევრმა იპოვა ეს საგნცის საზღვარი? ხომ მაშინ ყველანი ბატის ტვინანი ვიქნებით! სხვაც მოეპოვება პოემას ამ გვარი ადგილები, მაგრამ საჭირო არ არის მათი ჩამოთვლა. ვიტყვით კიდევ, რომ ამ მუხურადებს დანა უნდა მოესოს და მაშინ პოემა უნოს და ლაზათს მოიმატებს; მოქმედება გაცხოველდება და საამოც შეიქმნება. პოემა მართალია შემოკლდება, მაგრამ სიგძეში რა ყრია. ეს მით უმეტეს საჭიროა, რომ პოემას სხვაგვარი ნაკლულევიანებაც თავს დასტრიალებს. თვით ლექსის მიმოხვრა, სიტყვების ტრიალი, მიდრეკ-მოდრეკა ბევრგან კანონიერი არ არის, ქართულის ენის ბუნებას ჰღალატობს, ნაძალადევია. ზოგი ტაეზი ცარიელი უშინაარსო ლექსების გუდაა, სიტყვების რახა-რუხი; ზოგან აზრების ერთმანერთის წინააღმდეგობა და განმეორება ტრიალებს; ბევრი სიტყვები მარტო ლექსის გამოსაწყობათაა მოტანილი და არა აზრის გამოსახატავად. სტრიქონები: „მალ-მალ-ბიბინებს უღრანი“ არ

ვარგა. ბიბინებს მალმალ მინდორი, უღრანი კი მალალს გაუტეხელს ტყეს ჰქვიან. ამგვარს ტყეზედ არც იტყვიან „მალმალ ბიბინებსო“ და არც უხდება. ის უფრო შრიალებს, ღმუის, ყმუის და სხ. ისიც სიმართლეს მოკლებულია, როცა პოეტი ამბობს, რომ იმ ქალაში, რომელზედაც ილიკოს გზა გადიოდა, „დიოდა ჯოგი ირმისა და ბოლიქები მშველებისათ და იქვე ძირს ხტება და ჭყვივის ხოხობი, მიმოჰქრის თამაშობითო“. ძნელად თუ ოდესმე ალაზნის ღიქიანს და ბარდიანს ქალებში ირმის ჯოგები დაიარებოდნენ. როგორც ხოხობი მთაში ვერ იბუდებს, ქორი დაანელებას ისე ირემი ქაცვისა და ძეძვის ქალებში მკლები თუ არა, ტურები დასჯამენ. ამისთვისაც არის ლექსი: ირემო მთასა მყვირალო, რამ ჩამოგაგდო ბარადაო (თუ სიკვდილი არ მოგწყურებიაო), მეუღლე ჩემი მომიკლეს, დავებეტები ცალადაო (აღარა მასიამოვნებსრაო). აგრეთვე ანახრონიზმია, როცა პოეტი თავის ამბავს უკავშირებს მეფე ირაკლის დროს. არა, იმ დროს ლეკები ალაგმულები იყვნენ და ისე ტურებივით ვერ დაძვრებოდნენ შუაგულ კახეთში. ეგ დარი შემდეგ დაუდგათ. სიტყვები ცხენიანაცა, კაბიანაცა, სამოთხემურა, გამოხედულა, ვერ არის კარგი ქართული, ნატანჯი სიტყვებია რითმის გამოსაყვანად. ლექსი: „რა ცუდი დილა გათენდა, რა ფინთი ექმნა მწვედუჟდა, თითქოს წვიმა და ავდარი ჩვენთვია შემოწყეული“ ვერ არის სწორედ აზრის გამომხატავი. სიტყვა მწვედუჟდა, — უჩვენებს დილის ან ამინდის დამწყვდევას და არა მგზავრებისას, უნდა ეთქო მომწყვდევი, დამამწყვდევი, მაგრამ მაშინ დააკლდებოდა ხმა „ული“ და რითმა აღარ გამოვიდოდა. აი რისთვის გასტანჯა სიტყვა.

შაინც ავტორის სასარგებლოდ უნდა შევნიშნოთ, რომ უჯერო და ყალბი ტაეპები სქარბობხ დასაწყისში, შემდეგ, როცა მგოსანი შედის ეშხში, ლექსი სწორდება, აზროვნება თავს იჩენს, პოეზია გზას იკვლევს. მე ვგონებ ეს ბუნების ნაკლი არ არის, აჩქარების შედეგია, ეტყობა ავტორს თავის-

თავის იმედი მეტი ჰქონო. ამ შემთხვევაში ურიგო არ იქნებოდა, მიებაძნა ჟანუკ რუსოსთვის, რომელიც ასჯერ შეასწორებდა თავის ხელნაწერს, სანამ გამოიტანდა საჯაროდ და მაინც გენიოსის სახელს ატარებდა. ბ. ბაჩანა თუ არ გამიწყრება, მიმბაძველობასაც ვერ არის აცილებული; მისი პოეზია უწვრთნელია და უფრო გაკვალულს გზას ელტვის; ეს გზა რაფაელის გზაა. თვით სახელი დიაკვნანა თუ არ მიბაძვა, სხვაფრივ ფუჟია. აქ სადიაკვნო რა არის, გარდა იმისა, რომ ილალო დიაკვნის შვილია და სოლომონ მღვდლის სიძე? ბევრად ემჯობინებოდა პოემისთვის ეწოდებინა „დიაკვნის ქვა“, როგორც ეს ჰყავს ხალხს თავის მესხიერებაში. მონათლული და როგორც უწოდს იმ დაყუდებულს ქვას, სადაც ეს უბედურება მოხდა.

მე გავათავე და თქვენც ვგონებ თავი შეგაწყინეთ. ეხლა ისა ვსთქოთ, რაღა დაგვრჩა? დაგვრჩა ის, რომ ბ. ბაჩანაში და მისს პოეზიაში ღვივის ისეთივე ცეცხლი, როგორიც ვაჟას გულში; იმ გარჩევით, რომ ერთში პრიალებს და გუგუნებს, მეორეში დაკრძალულია სიწმიდით, ერთი მოსჩქეტს არაგვის ტალღებით და ღრიალებს, მეორე წყნარად და კამკამად მორაკრაკებს კაწალხევედ (წყალია) და ორივენი ერთმანეთს შეამსებენ და შეამკობენ. ერთი სიტყვით, ბაჩანა არის ძმა ვაჟასი. აიღეთ ორთავეს უკანასკნელნი ლექსნი, შეადარეთ ერთმანეთს და მაშინ მითხარით, ვსტყუი თუ მართალს ვამბობ.

ხატიაშვილი.

ისტორია

ქართველ კათოლიკეთა

და

მაჰა თამარაშვილი.

ისტორიულად ცნობილია, რომ საქართველო რომის პაპებს აღრიდგანვე დაუახლოვდა, ქართველ მეფეთა და მთავართა მიწერ-მოწერა პაპებთან აღრიდგანვე გაიმართა. ამის დასაწყისი თითქმის პირველი საუკუნოებიდამ იწყება. XIII საუკუნის შემდეგიდამ კი არ გასულა წელიწადი, თვე და კვირა, რომ რომის პაპს, კარდინალებს და მათს „კონგრეგაციას“ საქართველოდამ რამე ცნობა არ წასვლოდესთ. ყოველი პატრი, ყოველი ძმობის წევრი მოწამე იყო საქართველოს შწარე ამბების და მასთანვე საუკეთესო მათიანე ჩვენის წარსულისა. მათ გაავსეს ვატკანი ცნობებით საქართველოს შესახებ. მათის მეოხებით საქართველოს აქცევდნენ ყურადღებას არა მარტო საქართველოში მყოფი მოძღვარნი, არამედ საქართველოს გარეშე—სპარსეთს, ოსმალეთს და ევროპას ყოფილი მოძღვარნიც. XV საუკუნის შემდეგიდამ საქართველოს შინაგან ყოფა-ცხოვრების შესახებ იმდენს საჭირო ცნობებს თვით ქართველი მემბტიანენი არ იძლევიან, რამდენსაც ლათინის ბერები. საკმაოა დავასახელოთ ლამბერტი, რომლის სიმპატიური შრომა სამეგრელოს შესახებ ქართულადაც დაიბეჭდა ზამპი, მოგზაური დელა ვალე, შარდენი და რამდენი კიდევ სხვანი. ყველა ამას ცხადათ ასაბუთებს მ. თამარაშვილის

შრომა „ისტორია კათოლიკობისა საქართველოში“, დაბეჭდილი ქ. თბილისს შარშან, სადაც მოყვანილია აუარებელი ძვირფასი ცნობები ჩვენის ძველის ცხოვრების შესახებ.

ჩვენ წინათაც ვიცოდით, რომ ვატიკანის წიგნთ-საცავში ასეთი მასალები მრავლად იყო დაშთენილი, ვიცოდით, რომ ამ მასალების პოვნა და გამოქვეყნება საქართველოს ერისთვის დიდს საჭიროებას შეადგენდა, მაგრამ საიღამ და რითი, ვისის საშუალებით უნდა მოგვეხერხებინა ეს, როდესაც საჭირო მასალები ჩვენ თვით საქართველოშიაც ვერ მოგვიგროვებია და აბა რომში ვინ წავიდოდა და ან რით? სხვა არა იყოს რა ენების უცოდინარობა გაგვიძნელებდა საქმეს. ერთი სიტყვით, წინ დიდი დამაბრკოლებელი მიზეზები დაგვიხვდებოდა.

მოკლედ უნდა ითქვას, რომ ჩვენ ვერა ღონისძიებით ვერ მოვახერხებდით ამ ძნელი საქმის შესრულებას. ამის საჭიროებას ყველა კარგად გრძნობდა, ნამეტურ დ. ბაქრაძე. ეს რომ მოსწრებოდა მამა თამარაშვილის შრომას, იგი წელშიაც გაიშლებოდა და გულშიაც საიმედოს ცნობებით აღივსებოდა.

აი, ასეთის დიდის საქმის შესრულებას ხელი მოჰკიდა პატრმა მიხეილ თამარაშვილმა. მ. თამარაშვილი ქართველი კათოლიკე გახლავს, ახალციხელი, სწავლა რომის პროპაგანდოში დაამთავრა. იცის თითქმის ევროპიელთ ყველა ენები და მასთან აზიური ენებიც. იგი არის ღრმად მოსავეი კათოლიკე და მასთან უწარჩინებულესი მამულისშვილი თავის ქვეყნისა. ეს 20 წელიწადი მეტი იქნება, რაც იგი რომში დასახლდა, პაპის წინაშე მოიპოვა დიდი პატივისცემა, უკანასკნელ ვატიკანის სამკითხველოში მეცადინეობაც დაიწყო და მასალების შეკრება და მათს ქართულად თარგმნას შეუდგა. რამდენიმე წლის განმავლობაში ეს მოძღვარი გულს-მოდგინეთ შრომობდა, კითხულობდა ძველს წიგნებს, იტანდა იქ დიდს მოთმინებას, შრომას და, უკანასკნელ, მიაღწია თავის

საწადელს, დასძლია ისეთ საქმეს, რაც სხვებისაგან მისი დაძლევა ყოვლად შეუძლებელი იქმნებოდა.

მ. თამარაშვილის შრომამ ჩვენ ცხადათ გვამცნო, რომ ქართველ კაცსაც აქვს შრომის ნიჭი და შნო მეცადინეობისა. ამას ცხადათ გვიმტკიცებს მისი შრომა „ქართულთ კათოლიკეთ ისტორია“. იგი დიდ საუნჯეთ, დიდ განძათ უნდა ჩაითვალოს ჩვენს მწიგნობრობის ასპარეზზედ. იგი არის ჩვენი მეორე „ქართლის ცხოვრება“, დაუფასებელი შრომა, მეტად დიდი ფასის მასალა განვლილ დროთა. მართლაცა და ასეთი ვრცელი შრომის გამოქვეყნება ჩვენში კი არა და ევროპაშიაც სასახლოდ ჩაითვლება. ადვილი საქმე კი არ არის, რომ ჩვენს უმაღურს ქართველებში, ვინმემ ასეთ საგვარტომო საქმეს მოჰკიდოს ხელი და გააკეთოს. ამას ჩვენ თამამად ვიტყვით, რადგანაც კარგად ვიცით, რომ მ. თამარაშვილი ვატიკანის არქივებში დღესაც მეცადინეობს და მას მეტათ დიდი ძალი მასალები და საჭირო ცნობებიც შეუკრებია. ეს ახალი მისი ნამუშავეიც ვეება წიგნი გამოვა თურმე, რომელშიაც მოთავსებული იქნება კერძოთ პოლიტიკური ნაწილის შესახები წერილები, როგორც რომის პაპების, ისევე ქართველთ მეფეების, რომლებიც მათ ერთმანერთისათვის უწერიათ საქართველოს შესახებ. ცხადი საქმეა, რომ ესეც ძვირფასი მასალა იქმნება ჩვენის ისტორიისა და ტომისათვის.

ყველა ესეთი შრომანი ცხადათ მოწმობენ, რომ მამა მ. თამარაშვილი უნდა იყოს არა მარტო წმინდა კათოლიკე, არამედ გულ-შემატკივარი ქართველი, უდიდესი მამულის-შვილი თავის ქვეყნისა. ჩვენში ასეთი სამაგალითო გვამნი სამწუხაროდ ერთობ მცირე არის და საქმე კი ბევრია გასაკეთებელი. მ. თამარაშვილის შრომით ქართულს ისტორიას ბევრი ბრწყინვალე ნათელი მოეფინება. თვით ქართველებზედ აქამდის მრავალნი იმ აზრის იყვნენ, რომ საქართველოს ერის და მეფეების ხსენება ევროპის ერთა სულ არ იცოდნენო. ეხლა კი სჩნდება ცხადათ, რომ ძველადგანვე ევროპი-

ელთაც კარგად სცნობიათ ჩვენი მეფეები და ჩვენს ერსა და მეფეებსაც კი წარმოდგენა ჰქონიათ მათზედ და ყველა ამებების შუამავალნი და ელჩებათაც ყოველთვის კათოლიკის თითქმის ყველა ორდენის მამანი ყოფილან.

ჩვენ სრული მოიხედენი ვართ, რომ მ. თამარაშვილი ჩვენს ისტორიას კიდევ ბევრს ძვირფას მასალებს შესძღვნის, იგი ბევრს ბნელს მხარეს გაანათებს, ბევრი მივიწყებული მხარე განახლდება და ჩაიდგავს სულს, ბევრი უცხო ცნობა გამოაქვეყნდება. თვით მ. თამარაშვილსაც მთელი თავის შრომა, სიცოცხლე და ცხოვრებაც მხოლოდ ამის მსხვერპლად მიაჩნია. იგი ჯერეთ ახალგაზრდა მოძღვარია, გულით და სულით მაგარი, ჯან-გაუტუხავი და მაგალითი მრავლთა. თამამად ვიტყვით, რომ მომავალში მ. თამარაშვილი თავის დაუცხრომელის შრომით ქართველთა აღიშანი იქმნება, როგორც აღიშანი სომეხთათვის გახლდათ ვენეციის მხითარისტების კონგრეგაციაში, ისევე მ. თამარაშვილი გახლდებათ ქართველთა სასარგებლოთ რომში. იმის ცხადი საბუთიც გვაქვს, რომ მ. თამარაშვილი მართოდ ისტორიულ ასპარეზზედ არ შეჩერდება. თუმცა იგი ბედმა რომში გადასტყორცნა, მაგრამ ეს მისი გადასტყორცნა არ იყო უმნიშვნელო, მან დიდი ნაყოფი გამოიღო. მართალია დღეს, მ. მ. თამარაშვილი რომშია, მაგრამ სულით და გულით აქ არის, აქეთ უჭირავს თვალი და გული, მისი სული ყოველთვის სამშობლოს დასტრიალებს გარს. მე მათი პირადი ცნობა არ მაქვს და წერილების წერა და ჩვენს ისტორიაზედ საუბარი კი აღრიდგანვე გვაქვს დაწყობილი ერთმანერთში ყოველი მისი წერილი ნათელის სხივებით ბრწყინავს, ყოველ წერილს აქვს თავისებური, დიდი მამულისშვილური ღრმად ჩაბეჭდილი მნიშვნელობა. მ. თამარაშვილი ყოველთვის იქმნება ჭეშმარიტი მოსარჩლე, ჭეშმარიტი მქადაგებელი, საქართველოს ერის საქმეების ჭეშმარიტებით პატივის-მცემელი, იგი ამ ჭეშმარიტებისათვის არც არავის შეუშინდება. მ. მიხეილ თამარაშვილის

მნახველთ მიამბეს, რომ მას დიდი სიყვარული და მიმართვა აქვს თვის სამშობლოსკენო. თვით ალ. ხახანაშვილმაც კი აღტაცებით გადმომცა შემდეგი: „მე პირველად ვხედავ ასეთ შრომის მოყვარე ქართველ კაცსა, რომელმაც ასეთს შრომასთან და ცდასთან ევროპის ამდენი ენებიც იცოდეს“.

პირველ-დაწყებითი სწავლა მ. თამარაშვილმა ახალციხეში მიიღო, კათოლიკე მღვდლებთან, შემდგომ იგი სწავლობდა ახალციხის სამოქალაქო სკოლაში. როგორცა სჩანს, ახალციხის სკოლაში მ. თამარაშვილისთვის ქართული ენა საფუძვლიანათ ვერ უსწავლებიათ. იგი მწერს: — „შესახებ ჩემის ქართულის ნაკლებად ცოდნისა, კთხოვთ მომიტევათ, რადგანაც საქართველოდამ ჩემი 10 წლის განმარებამ და მეტე კადევ რვა წლის შორს ყოფნამ ბევრი რამ დამავიწყა ქართულის და ესეც უნდა მოგახსენო, რომ ბევრი არაფერი ვიცოდი ქართულისა, რადგან ჩვენს სხატციხის სკოლაში ანბანის მეტა არასფერა მისწავლია“.

საქართველოში ყოფნის და სწავლის შემდეგ 1879 წ. მ. თამარაშვილი რომში წასულა იქაურს კათოლიკეთა სასწავლებელში სასწავლებლად, იქ დარჩენილა 1887 წლამდე და სამღვდელ-მოქმედო და სანერო საგნები უსწავლია, უკანასკნელ, მღვდლათაც კურთხეულა და შემდგომ ამის საქართველოში დაბრუნებულა, რადგან თავის სამშობლოში ყოფნა და სამსახური ჰსურვებია. 1888 წ. იგი ტფილისში ჩამოსულა, იმ დროის საქართველოს კათოლიკეთა ეკკლესიის უფროს ვიზიტატორ პრელატ არლოვსკისთან და ნებართვა უთხოვნია მღვდელ-მოქმედების შესრულებისა ტფილისში, მაგრამ ქართველ ქამიებისა და სომეხ კათოლიკეთა წყალობით უარი მიუღია. ამახედ თვით მ. თამარაშვილი აი რასა მწერს: „ამ ჩემს განდევნაში არც სომეხები არიან უმანკო, არც ღმერთმა ვუკლას აჩუქოს“.

არლოვსკი ისე გადაჰკიდებია, რომ ტფილისში ყოფნაც კი აღუკრძალავს და გაუდევნია ახალციხეს, რომ ამას ეკკლესიებში არსად ეწირა, ხმა არ ამოედო. უკანასკნელ, მ. თამა-

რაშიელს გადუწყვეტია საქართველოდამ რომში გამგზავრება და იქ დაშენა, სწავლა, შრომა და სამსახური.

რომში საქართველოდამ მისული მ. თამარაშვილი კვლად შესულა იქაურს სასულიერო უმაღლეს სასწავლებელში და როგორც სწერდა ბ. ალ. ხახანაშვილი, მ. თამარაშვილს ამ სასულიერო უმაღლეს სასწავლებელში კარგის პატივით, ქებით და ღვთის-მეტყველობის ხარისხით კანდიდატობით დაუმთავრებია სწავლა და ღღემდე იგი სკებისტიანისკენ ერთს კათოლიკეთ ეკკლესიაში მსახურებს იქ. იქაურ მღვდელთა საქმე არა ჰგავს ჩვენებურ მღვდელთა საქმეს. კათოლიკეთ სასულიერონი უფრო შენიშნულნი არიან სათნოს ცხოვრებით, კაცად-კაცობით და მრევლის წინაშე ნამდვილ მამობით. ეს არის მათი ღვეიზი. კათოლიკის მღვდელი თავის მრევლის მღვდელიც არის, მასწავლებელიც, ვექილიც, მკურნალიც და პატრონიც ყოველ საქმეშა.

მ. მიხეილ თამარაშვილმა რომში ყოფნა კარგად გამოიყენა, საერო და საღვთისმეტყველო საგნებს გარდა კარგად შეისწავლა ენები: იტალიური, ლათინური, ფრანგული, ქართული ხომ იცის, მცირედ სომხური, თათრული და მასთან რუსულიც შესაფერად. ევროპიული ენები ისე აქვს შესწავლილი, რომ მას თავისუფლად შეუძლიან ამ ენებზედ წირვა-ლოცვა აასრულოს, იქადაგოს და სწეროს, ნამეტურ საყურადღებოა მისი ცოდნა და გარჩევა ძველი ლათინურის და იტალიურის გაურკვეველის ხელისა, რასაც ის თურმე ძრიელ ადვილათ არჩევს ისე, რომ კაცი განცვიფრდება. ერთმა საპატო ქართველმა, რომელსაც მ. თამარაშვილი ენახა რომში და მისი საქმეები, მიამბო, რომ მ. თამარაშვილის შრომამ გამაკვირვა მეო. წარმოიდგინეთ, მას ისეთი ძველი რალაც ლათინურად, იტალიურად და ფრანგულათ ნაწერები გაურჩევია, რომ მის გაგებას ეშმაკიც ვერ მოახერხებსო.

რომში დარჩენილს მ. თამარაშვილს დიდათ ეთანაღრე-

ბოდა გული ქართველ კათოლიკობის უარყოფაზედ და ამიტომ მან ამაზედ შრომაც დაიწყო, მასალების კრება. კათოლიკობის ცნობების ძიებამ მას თვალწინ გაღუშალა ჰველის ძვირფასი მასალები და ქართველ მეფეთა და მღვდელთმთავართა მიწერ-მოწერანი, რაც კი საქართველოდგან აღრიდგანვე იგზავნებოდა რომის პაპების, კარდინალების და ხელმწიფეების წინაშე. მან დაიწყო ქართველ კათოლიკობაზედ ცნობების შეკრება და 1893 წ. პარიჟის ერთს ფრანგულ გაზეთის სამს ნომერში დასტამბა წერილი: ქართველ კათოლიკობაზედ. მის შემდეგ აქ გაზეთსა და სხვა გაზეთებშიაც მ. თამარაშვილის ხშირად უწერია სხვადასხვა წერილები საქართველოს შესახებ. უწერია როგორც ფრანგულად, ისევე იტალიურად. რამდენიმე წერილი მეც გამომიგზავნა. საზოგადოთ მ. თამარაშვილი ქართველ გვარის სასარგებლოდ ევროპიულს გაზეთებში ხშირად სტამბავს წერილებს. ბ. ალ. ხახანაშვილი სწერდა, რომ მ. თამარაშვილის შრომამ მე ცხადლივ დამიმტკიცა ის უტყუარი ქეშმარიტება, რომ ქართველ კაცსაც შესძლება ვრცელი თხუზულების წერაო.

ვიმეორებთ, რომ ქართულის ისტორიულის მწერლობის ასპარეზზედ მ. თამარაშვილის შრომა ფრიად შესანიშნავია. გვითქვამს და კვლავაც ვიტყვით, რომ მ. თამარაშვილის შრომის გარეთ შეუძლებელია საქართველოს ისტორიის დაწერა... ეს ჩვენ ბევრჯელ გვითქვამს და დიხაც მეტად დიდი შრომა და ასპარეზი უძვეს მ. თამარაშვილის წინ, მას დიდი დაუფასებელი სიკეთის მოტანა შეუძლიან ჩვენის ისტორიის წინაშე, დიდის ვალის შესრულება და გადახდა წინაშე სამშობლო ერისა და ისტორიისა, ხოლო ჩვენგანაც პატივსაცემია და ყურადღების მისაპყრობი. სამწუხაროდ ქართველებში ასეთ კაცთა შრომაც ისევე შთება დროებით, როგორც აღრე ერთის და ორის ქართველთ მშრომლების დაშთენილა. მაღლობაღმერთს, რომ ჩვენს ერსა და ქვეყანას მანანასავე მოეფლინა ერთი ქველი მამულის შვილი, რომელმაც მ. თამარაშვილის

პატივსაღებ შრომას ჯეროვანი ყურადღება მიაქცია და გარდა იმისა, რომ მ. თამარაშვილს შესაფერი დახმარება გაუზღვნა, თვით მის შრომის დაბეჭდვისთვისაც 1000 მანეთზე მეტი დახარჯა.

ქეშმარიტად, ქართველებს რომ მრავლად ჰყვანდეს ასეთი მეცენატები, მაშინ ჩვენს საზოგადო თანამშრომელთ რაღა გაუჭირდებოდათ, ბევრი გამხნეკდებოდა შრომის დროს, ბევრი გამაგრდებოდა წელში და მით თავის ერსა და მწერლობასაც ერთი ათად მოუტანდა სარგებლობას, მაგრამ საუბედუროდ ასეთი კაცები ჩვენ ერთობ ცოტა გვყავს და მიტოვებული არის, რომ ყოველს ჩვენს მოღვაწეს გულს აქვს წამხდარი. რამდენ მშრომელს ამოუშრა პირში ნერწყვი, რამდენი გაიჭიმა უსახსროდ, რამდენი გამოესალმა და გამოესალმება უდროვოთ მხესა და მთვარეს, ამას რიცხვი არ ექმნება, რადგანაც ჩვენ ქართველნი სამაგალითო ქველმომქმედებით ერთობ ღარიბნი ვართ. ასეთ პირთა გარეშე თვით დრო-გამოცემითი მწერლობასაც კი რომ მივაქციოთ ყურადღება, იქაც კი ამასვე დავინახავთ, რომ ყოველს ასეთს გამოცემას სული კბილთ უჭირავს და რის ვაი ვაგლახით არსებობს. ამიტომ არის დიდი საქმე და ბედნიერება ერისათვის, სადაც შრომას მცოდნე დამფასებლები უჩნდებიან და მშრომელთ ახალისებენ. ასე და ამ გვარად წახალისეს მ. თამარაშვილი მხოლოდ ერთმა თუ ორმა ქართველმა.

მ. თამარაშვილის შრომა ჩვენს მწიგნობრობაში არის უშესანიშნავესი შრომა, თვალთ-საჩინო, სადაც „ქართლის ცხოვრება“ იქმნება და სხვა მისთანა წიგნები, იქ არც ეს წიგნი ჩამორჩება უკან. ამიტომ ჩვენ სრულის სიამოვნებით და სიხარულით ვეკვებით მ. თამარაშვილის შრომას. მისი შრომის დაფასება დღეს ჩვენ არ შეგვიძლიან, ამის გადახდა მომავალში შეეძლება მხოლოდ ქართველ განათლებულს საზოგადოებას, რომელიც შეიგნებს მ. თამარაშვილის დაუფასებელი შრომის მნიშვნელობას. მოვალეა ყოველი ჩვენი გულზე-

მატიკივარი, რომ ამ მოძღვრის შრომას თვალ-ყური ადევნოს, რადგანაც მის შრომაში საქართველოს შესახებ ბევრს ახალს, უცნობს და მეტად საინტერესო ცნობებს ამოიკითხავს. ცნობების უმეტესი ნაწილი თავთავის დროის ლათინის ბერებისაგან არის ნაწერი და იქიდან მეტად კარგად სჩანს, თუ საქართველოს პოლიტიკურად უძღურება რა მიზნებით და ვისის სწავლობით ევლინებოდა ხოლმე, კარგად სჩანს, თუ ჩვენი ქვეყანა რა მიზნებით ეცემოდა და ემხობოდა. ვინც კი წაიკითხავს ამ შრომას, იგი ამაზედ ცხადათ დარწმუნდება, მას ამ ცნობებით გული და სული აუთრთოლდება, ბევრს გულის ასახვერს ცნობას ნახავს, ბევრს უცნობს ვითარებას მიესალმება.

კითხულობ ამ ძვირფას შრომას, კითხულობ სხვადასხვა საუკუნეთა ლათინის მამებისაგან ნაწერს ცნობებს და ჰკვირობთ მასზედ, თუ ამდენ უბედურების გარეშე, ნეტა ეს ქვეყანა და ერი ან კი როგორ გადარჩა ამოდონა მოზღვაებულს მტრებს. ყოველი ცნობა, ყოველი სიტყვაც კი ამ ბერებისათქვენს გულში სძრავენ ღრმა შთაბეჭდილებას, მწარე მგლოვიარობას ჩვენს ტომზედ, ჩვენს წარსულზედ, ჩვენს ბედშავს გარემოებასა და მდგომარეობაზედ. სწორედ საგლოველია ჩვენი წარსული, სავალილო და სატირელიც კი. გულით სწუხარ, სულით იტანჯები იმ დროს, როცა შენის სამშობლოს ასპარეზზედ ხედავ აუარებელს უძღურებას და იმავე დროს, შინათ გამცემთ, დამლუპავთ და ქვეყნის დამნაცრებელ ფარფარუჭობას. ასეთის სურათების ჰეშმარტი თანმდებია მ. თამარაშვილის შრომა. ბევრი უცხო ცნობებია მოთავსებული აგრეთვე საქართველოს შინაურ საქმეების შესახებ. ვინც კი მოასწრო და გადაშინჯეს ეს შრომა, ყველანი აღტაცებულნი დაშთნენ. თვით ანტონ ფურცელაძე, რომელიც საუკეთესო მკოდნეთ ითვლება საქართველოს ერის მოსპობის დროის ანუ XVII საუკუნის, თვით ესეც კი აღტაცებულია ამ შრომით, მის მადლობას საზღვარი არ უძევს. ასეთისავე შეხედუ-

ლობის გახლავან ყველა ჩვენი წარჩინებული მწერლები და მოღვაწეები. ჰკვირობთ მასზედ, თუ ამოდენა დაგეშოილ მუსულმანთა მტრობას როგორ გადარჩა საქართველოვო. ვკითხულობთ ამ შრომას და სხვათა შორის ერთ ალავას ამის პასუხს გვაძლევს სიმონ მეფის წერილი, რომის პაპთან გაგზავნილი. აი რას სწერს სიმონ მეფე პაპს ერთს წერილში, ეს მხოლოდ წერილის ერთ ადგილია ამოღებული: „ჩემ თავს გავსწირავ ერთიანად და ეგრეთვე ჩემს ქორთვს შვილებსა; დაგდგრი ჩემს სისხლს, ვიდრე უკანასკნელ წვეთამდე, ვიდრე პირში სუდი მიდგია და ხელს კი არ ავიღებ ოსმალებთან წინააღმდეგ და არც არადეს უქმად ვუფთ იმ დაუფასებელ სისხლს, რამე მქვით იესო ქრისტემ დადგარა ჩვენთვის“. აი, ასეთის გმირობით ოცნებობდნენ ქართველთ კეთილი ადამიანნი და ასე იცავდნენ ჩვენს ქვეყანას მტრებისაგან. არ იფიქროთ, რომ ამ პაპის მარტოდ სიმონ მეფე იყოს, ამ პაპისავე იყო ყოველი კეთილი გლეხი, აზნაური, თავადი, მღვდელი და ბერი. ვინც უვარგისი იყო და წყეული, ქვეყნის გამსყიდავი და გამცემი, იგი ქართველთ შორისაც იყო და სხვაგანაც. აი ეს გახლავთ ჩვენი ღირსება და სამკაული. მეორე მხარე, რომელმაც შეგვიჩინა ჩვენ აქამომდე და კვლავაც ამაღ უნდა შეგვიჩინოს, გახლდათ შემდეგი.

თუმც ნახევარი საქართველო გათათრდა, თუცა 300 ათასი მეტი სხვადასხვა დროს სპარსეთში იქმნენ ქართველნი გადასახლებულნი, თუმცა ჩვენს სამშობლოში ხშირად დიდს უბედურებაშიაც ვიყავით, მაგრამ მაინც ქართველი კაცის გული და სული საქართველოს ნიადაგზედ ისე იყო მიბმული და მიჯაჭვული, რომ იგი საქართველოს ბინას არას შემთხვევაში არ დასტოვებდა, არას გასაქირში საქართველოდამ სხვაგან არ გადასახლდებოდა ისე, როგორც ეს სომხებმა იციან, რომ სომხებმა კაცმა, თუ კი გაიგო სადმე რამე ადგილის ვაჭრობა, თუნდ უშორეს ქვეყნებში, იგი მაშინათვე სტოვებს სომხეთს და საყოველთაოდ გარდასახლებას ეძლევა სხვაგან

და იქ სახლდება სამუდამოთ. სულ ამის წყალობა გახლავსთ, რომ სომხები დაბნეულნი არიან აქა-იქ და მით მათი სამშობლოც ცარიელდება სომეხთა რიცხვით, იქ სხვები მრავლობენ.

ქართველი კი ამას მოცილებული იყო ძველადგანვე, მათს საუნჯეს და დიდს დარგს მხოლოდ სამშობლოში დაშთენა შეადგენდა, თავის მიწაზედ ყოფნა, ცხოვრება და სიკვდილი და მიტომაც იყო, რომ იგინი ამისთვის მეტად დიდს ტანჯვასაც იტანდნენ და სამშობლო მიწას კი არ ესხლიტებოდნენ. ასეთის სისხლის ღვრით შეინახა ქართველმა თავის სამშობლო ქვეყანა და ასეთის გმირობით, სისხლის ღვრით და მწარის ცრემლებით მოაღწია ამ მშვიდობიან დრომდე. ჩვენი მოწმობის სრული თანამდებია მ. თამარაშვილის შრომა. აქ ქართველთა შესახებ არის ისეთი ცნობები, რაც სისხლის ცრემლით არის ამოსაკითხი. აქ ნახავთ ბევრს რასმე ქართველის ერის ვერაგობისას, ლალატისას, გაცემისას, მალალთაგან დაბალთა ჩაგვრის, ყმების დაყიდვის, გათათრების, გასომხების, გაფრანგების და ვინ იცის რამდენ გულის და სულის საგრძნობი ცნობები არ მოიპოვება.

კითხვის დროს, მკითხველი რამდენიც უფრო მწარე ცნობებს და წუთებს ხელავს ქართველის ერისას, იმდენი მას უფრო უცხოველდება სიყვარული ჩვენის ბნელის ეტლისა, დატანჯული სამშობლოს არსებობისა. საჭიროა, კემმარტად საჭირო, რომ ასეთი ისტორიული წიგნები ჩვენს ენაზედ ხშირად ისტამბებოდნენ. საჭიროა, რომ არამც თუ მარტოდ ეს ერაი წიგნი, არამედ რაც კი რომის არქივებში უცხო ენებზედ დაწერილი საქართველოს შესახები მასალები მოიპოვება, ყველა იგინი შეკრებილ იქსნეს და დასტამბულ, როგორც თავ-თავის ენაზედ, ისევე ქართულზედ თარგმანით. ეს მასალები ჩაითვლება უმთავრეს წყაროდ, უმთავრეს გასაღებათ ჩვენის ისტორიის მასალების გაცნობის, შემუშავების და საფუძვლიანი ისტორიის დაწერისთვისაც, უამისოდ კი შეუძ-

ლებელია, რომ საქართველოში ვინმემ საქართველოს ისტორიის წერას ხელი მოჰკიდოს. ამის სრული საფუძველია მ. თამარაშვილის შრომა, რომლისთვისაც ჩვენ, ქართველნი, ჩვენს თანამემამულე მ. თამარაშვილს წრფელს მადლობას ვუძღვნით და კვლავაც გვენატრება მისი შრომის გაგრძელება.

ფ. ჭ.

„ღ ა ლ ა ტ ს ი“

დრამა ა. სუმბათაშვილისა.

ნუ გავარჩევთ ბ. სუმბათაშვილის პიესას „ღალატს“ როგორც ისტორიულ პიესას, ნურცა მის დიადს იდეას, თუ რამდენად სწორედ არის იგი შეფარდებული ჩვენს ძველსა თუ ახალს ვითარებასთან, გავსინჯოთ მარტო პიესის რამდენიმე გმირის ავ-კარგიანობა.

აგილოთ ზეინაბი და მოკლეთ გადავავლოთ თველი მის ვინაობა ცხოვრებას. საქართველოს ყოფილი დედოფალი ზეინაბი ოცდაორ წელს სულეიმანის ჰარამხანაში იმყოფება და მის ბრძანების აღსრულებაში ამოსდის სული; ბოლოს ზეინაბი ღალატობს სულეიმანს, აგროვებს ქართველთა ჯარსა სამშობლოს დასახსნელად მტრის ხელიდამ და თავისი შვილის ირაკლის გასამეფებლად. მიუხედავად იმისა, რომ ირაკლი უღალატობს სამშობლოს, ზეინაბი მაინც აღწევს თავის მიზანს, ქართველთა ჯარი იღებს მეტეხის ციხეს და მტერს მუსრს ავლებს; შერცხვენილი ირაკლი სახელის აღსადგენად ბრძოლის ველზე გადის და იქ კვდება, ზეინაბი რომ დაინახავს თავის მოკლოულ შვილს, იკრავს ხანჯალს გულში და თითონაც სიცოცხლეს ისპობს.

ზეინაბი არის მრავალტანჯული დედა ქართლისა, მაგრამ სრულიად არაჩვეულებრივი გმირი. იგი, მართალია, გმირულის აზრით არის აღჭურვილი, მას ჰსურს დაიხსნას სამშობლო მტრის ხელიდგან, მაგრამ თვის ამ აზრის განსახორ-

ციელებლად იგი ისეთ საშუალებებს ხმარობს, რომლებიც ძლიერ შორს აყენებენ მას გმირობაზე, რადგანაც ვერაფერი საშუალებაა, რომ ზეინაბი თავის აზრის განსახორციელებლად სულეიმანის ხასად ხდება და მასთან ერთად მკაცრ მტრად უდგება ქართველებს და ისედაც მტარვალ სულეიმანს შემდეგი აღერსიანი სიტყვებით აქეზებს ქართველების ტანჯვაში:

„სხივო ქართლისავე! შენ ხარ ჩემი საბზობლოც, ჩემი შეუფეც! ტყუილად არ გევედრებოდი იმათს გასრესას, სისხლის დაღვრას და დამხობას! უნდა აწამო, იმათ ცბიერ გულს მხოლოდ მაშინ მოიგებ!!!“

სრულებით მეტ საშუალებად მისაჩნევია ზეინაბის მხრივ მტარვალ სულეიმანის წაქეზება ქართველების ტანჯვაში; მართალია, ზეინაბს მომეტებული ტანჯვით ჰსურდა ქართველები გამოეღვიძებინა, ეგრძნობინებინა გაჭირვებული მდგომარეობა, მაგრამ წაქეზება რალა საჭირო იყო, როდესაც მტრები უიმისოდაც არ აკლებდნენ ტანჯვას... თუ მაინცა და მაინც ზეინაბს სწაღდა, რომ ქართველთა ტანჯვის დრო შემოკლებულიყო, თვითონ უნდა მიეღო გმირულად რჯულისა და ხალხისათვის სულეიმანისაგან წამება და არა სხვების ქლევით მოემკო საწადელის ნაყოფი?!

შეუფერებელია აგრეთვე ცბიერებით, მოტყუილებით და ფარისევლობით მიზნის მიღწევა. ეს საშუალებები მატყუარა, ცბიერი ადამიანის ზვედრია და არა გმირისა. რა გმირია ის, რომელი გმირიც თავის გმირულ აზრის განსახორციელებლად მიმართავს უკანასკნელ ადამიანის საშუალებას, რა გმირია ის, რომელიც თავის გმირულ აზრს გმირულივე საშუალებით არ განახორციელებს!?

არა გმირულია აგრეთვე ზეინაბის უღროვოდ სიკვდილი, მერე რისთვის? რომ მოღალატე შვილის სიკვდილს ვერ ითმენს. ნუ თუ გმირული გული უნდა შეაბრკოს იმ მოღალატე შვილის სიკვდილმა, რომელიც თავის ღალატით განს-

საცდელში აგდებდა თავის მიწა-წყალს და ყველა იმას, რაც მისთვის და მისი დედისთვის წმიდათა-წმიდა იყო, მით უმეტეს არად უნდა მიეჩნია შვილის სიკვდილი, რომ მის მაგიერ აღადგინა საქართველო, იხსნა სამშობლო მტრისაგან, მიაღწია ამ მიზანს, რომელსაც მთელს სიცოცხლეს ესწრაფოდა. ნუთუ კაცი, როდესაც მიზანს აღწევს, სიკვდილით ეგებება გამარჯვებას და არა ამაყად და სიხარულით ფრთებ-შესხმული მის პატრონად ხდება?

არა, მკითხველო, ზეინაბი გმირი კი არა, აჩრდილიც არ არის იმ ძველებურ ქალთა გმირებასა, რომლების ხსოვნა და ქება დაუვიწყარია და ასეც იქნება მარად, სანამ იცოცხლებს ქართველთა ერი...

ზეინაბის კვალს მისდევს ოთარი, რომელიც ლალატობს ქართველებს და მტრის მხარეს იჭერს; რომ პიროვნული ღირსება ბოლომდინ შერჩენოდა და მით საყვარელი ქალი თავის მფარველობის ქვეშ ჰყოლოდა, მისის მშობლიურის სიყვარულით დამტკბარიყო.

აი ამ ქცევისთვის ოთარს მრავალნი „პირველ ხანს სულით გახრწნილს უწოდებენ და გმირად ქცეულს შემდეგში“. ჩემის აზრით კი, როგორც პირველ ხანს არის ოთარი სულით გახრწნილი, ისე ბოლოში; ოთარს გმირობისა არაფერი ეტყობა; სულით გახრწნილს კი არა, მე მისი ქცევა არაბუნებრივი მგონია: იგი მოსისხლე მტრად არის ქცეული იმ ჯგუფისა, რომელ ჯგუფსაც ეკუთვნის მისი საყვარელი ქალი. ნუთუ ამაირ აღგზნებულ სიყვარულს შვილისადმი არ შეეძლო გაეღვიძებინა მის გულში ადამიანური გრძნობა? გაიხსენეთ რას ჩადის „სამშობლოში“ აღმოსავლეთის მტარვალთ ტიპი — შაჰ-აბაზი თავის ქალის ფაიხოშის გულისათვის? — იგი ან-თავისუფლებს მოღალატე ლევან ხიმშიაშვილს. ოთარი კი ამის მაგივრად, რომ თავის საყვარელ ქალის პატივსაცემლად შეღავათიანად მოექცეს ქართველებს, მით უმეტეს, რომ თითონაც ქართველია, ის ისე იქცევა, რომ ვერც კი შეატყობ,

ძალათია გადარჯულებული, თუ ბუნებრივი თათარია. მისი სიტყვები: „მამა-პაპათა საფანე გავანიავე და მგლები იმათ სასაფლაოზე ღმუიან, თვრამეტი წელია, რაც უწმინდურ ქრისტიანეთა სისხლით არაგვს და მტკვარს ვღებავ“... ამნაირი გადაგვარება ორმოცდა ათის წლის კაცისა ჩემის აზრით ყოველად შეუძლებელია. არა: ოთარი ქართველთა ტიპს სრულებით არ წარმოადგენს, იგი უფრო სპარსელ მტარვალთა ტიპია.

შემდეგში რას ჩადის ოთარი გმირულსა? არაფერს. როდესაც ზეინაბი უცხადებს სამშობლოს განთავისუფლების შესახებ, ოთარი თათქმის ყურსაც არ იბერტყავს, იმას არ აფრთოვანებს ზეინაბის გმირული აზრი, ვერ ავიწყებს ძველებურ მლიქვნელობას სულეიმანთან, ციხის აღების უკანასკნელ წუთამდინ იგი კვლავ თავს ევლება სულეიმანს და სამსახურს ჰპირდება. ოთარის გმირობა მხოლოდ იმაში იხატება, რომ ბოლოს, როდესაც ჯარი უკვე ციხეს უახლოვდება, იგიც გადის ბრძოლის ველზე და იქილგან დაჭრილი შემოდის სცენაზე.

მართალია, დათოს გმირული სისხლი უდუღს, ჰსურს მოიკრიფოს უკანასკნელი ძალ-ღონე და სამშობლოს მტერთან ბრძოლაში გმირულად სული დალიოს:

„დროა სირცხვილიდან გამოვიდეთ!.. ჩვენ ხალხნი კი არა, მაჰმადიანთა პირუტყვნი ვართო!“—ამბობს დათო, მაგრამ რა გამოვიდა. იმდენად ერთობა გაიანეს სიყვარულით, რომ სამშობლოს გაჭირვებული მდგომარეობა ავიწყდება და თავის გმირულ ძალას, ცოტა გაწყდა, ირაკლისთან ბრძოლაში არა ხმარობს (თუ გაიანე ირაკლის საყვარლად აღმოჩნდებოდა). „გაიანე რომ ყოფილიყო, ნამდვილ კაინად გადავიქცეოდიო“,—ამბობს იგი. რა გმირია დათო, როდესაც ის მზად იყო პირადულ ინტერესებისათვის შეეწირა თავისი თავი თუ ბატონიშვილი და მით მოესპო ყველა იმედი სამშობლოს განთავისუფლებისათვის? არა, დათას გმირულ გულს,

აღფრთოვანებულს იმ დიადის აზრით, როგორც არის სამშობლოს მტრის ხელიდგან გამოხსნა, უნდა დეემოკრილნა ისეთი პატარა გრძნობა, როგორც არის ქალისადმი სიყვარული შედარებით სამშობლოს განთავისუფლებასთან. გაიხსენეთ რას ეუბნება „სამშობლოში“ ლეონიძე თავის ცოლის საყვარელს ხიმშიაშვილს: „ამაზე კვლავ მოვილაპარაკოთ, ჯერ სხვა საქმე გვაქვს გასაკეთებელი“.

ძნელი წარმოსადგენია აგრეთვე ის, რომ ვიღაც პარამხანაში გაზრდილ გოგოსთვის სამშობლო შეეწირა ისე ერთგულად გაზრდილ ოცდა ორი წლის ბატონიშვილს, რომელიც უკვე აღიარებული იყო საქართველოს ტახტის მემკვიდრედ და მის წინ დაჩოქილი ბოდის იხდიდა ოთარი, მტარვალი საქართველოსი. ნუ თუ ამის შემდეგ ირაკლიში არ უნდა გამოღვიძებულიყო პატივისა და დიდების მოყვარეობა, რომლებსაც უეჭველად აღძრავს ადამიანში ფსიხოლოგიური კანონი, და თუნდაც ტყუილი ყოფილიყო მისი ბატონიშვილობა, ირაკლის მაინც განა სერიოზულად არ უნდა მოეკიდნა ხელი ზეინაბისა და ოთარის წინადადებისათვის და მედგრათაც დაეცვა იგი? მით უმეტეს ძნელი წარმოსადგენია ამნაირი ქცევა ირაკლისაგან, რომ იგი იზრდებოდა იმისთანა გმირთან, როგორც იყო ანანია, რომელიც ერთის ფიქრით სცხოვრობს: ამ ქვეყნად—საქართველო თავისუფალი ნახოს! ამ აზრისთვის იგი არ ზოგავს თავის თავის თავს და თავგანწირულად მიდის მეტეხის ციხის ასაფეთქად; არ ზოგავს თავის ღვიძლ შვილს და ათელინებს სულეიმანის ცხენს, რომ მით გადაარჩინოს ბატონიშვილი, იმედი მომავალ საქართველოს განთავისუფლებისა... ამნაირ გმირთან ზრდის ბ. ავტორი ირაკლი ბატონიშვილს და შედეგად რას ვხედავთ?—ყოველად უხასიათო და უფერულ ადამიანს...

კრიკოფ შაღიბაშვილი.

ისუიდება ყველგან წიგნის ძალასიებში

მესხის კონსტანტინე ივ.-ძის გვარამაძის შემდეგი წიგნები:

- 1) „მესხური ლექსები“, ფასი 5 კაპ.
- 2) „გაზიფხურებელი ქალ-ვაჟის ლექსი“, 5 კაპ.
- 3) მესხური ანდაზები და ამოცანები (პირველი ნაწ.) 5 კაპ.
- 4) 1900 წლის სახსოვარი „ანდაზა და ამოცანები“
(მეორე ნაწილი) 5 კაპ.
- 5) აბესალომ და ეთერი 5 კაპ.
- 6) მგზავრი ამხანაგი (путеводитель) 10 კაპ.
- 7) სარკე გურუჯათა ცხოვრებისა 5 კაპ.
- 8) უღ სამღვდელთ რაზმი 30 კაპ.
- 9) რომის უწმიდესი პაპი პიო X 20 კაპ.
- 10) ზუბალაშვილის ეკლესია ბათუმში ფოტოს ბლანკეტზე 5 კაპ.

„რაზმის“ შეიდეგელთ მგზავრის ამხანაგი უფასოდ დაეთმობათ. კისც ჭსურს ოჯახში ქართული წიგნებიდან სამკითხველთ შეიძინოს კატალოგისთვის მოგვმართონ ჩვენ ოზურგეთში კონსტანტინე ივ.-ძე გვარამაძეს

წიგნების გამომცემლებს ვთხოვთ თითო ცალი თავიანი გამომცემების გამომგვიგზავნონ საერთო კატალოგის შესადგენად მსურველთ წიგნებს ფას დადებითაც გავუგზავნით.

პატვისცემით კ ივ. გვარამაძე.

გამოვიდა და ისუიდება დიდს სურათი

„ჯგუფი ქართველთა მწერ ლებისა“

მესამე გამოცემა ტ. მომცელიძისა, ფასი 75 კაპ. გაზავნით ყველგან 90 კაპ (შეიძლება მარკებიც)

ადრესი: Тифлисъ, Эрив ул., фотографія Ройнова
Гарасію Момцелидзе

ახალი რეფ-ფასიანი წიგნები

ქურნალ „მოგზაურის“ რედაქციაში ისყიდება შემდეგი რეფ-ფასიანი წიგნები:

1. სახალხო სახლი და მისი საზოგადოებრივი და აღმზრდალი მნიშვნელობა, ფ. 5 კ.
2. ეელ-ჭირვება ანუ დიფტერიტი, ფ. 5 კ.
3. მბტნიერების დედა-აზრი, ფ. 5 კ.
4. ძველი რწმენა-წარმოდგენები და მეტნიერება, ფ. 5 კ.
5. რა არის გონებითი გახსნა-გახვითარება, ფ. 5 კ.
6. ჰერის ბოსტანი ანუ მოყვანა ჰერისა ჩინურ-იაპონურის წესით, ფ. 7 კ.
7. ბავშვების გონიერი მოვლა ანუ რისთვის იხატებიან ბავშვები უდროვად, ფ. 5 კ.
8. დანაშაულობა-დამნაშავენი და ახალი საბრძოლველი საშუალებანი, ფ. 5 კ.
9. მეურნეობა და ახალი სკოლა, ფ. 5 კ.
10. შინაური ფრინველების: ქათმების, ინდაურების, ბატების, იხვების და ხობების მოვლა-მოშენება, სურათებით, ფ. 15 კ.
11. რა არის დოსტაქრობა (ხირურგია) ანუ როგორ არჩენენ ექიმები დანით, ფ. 5 კ.
12. „მურია“, სურათებით, საუმაწვილო მოთხრობა, ფ. 5 კ.
13. თვით-მასწავლებელი რუსულის ენისა ქართულის ენის შემწეობით სურათებით, ფ. 20 კ.
14. სულით ავთიმოფენი მასწავლებნი ფ. 5 კ.
15. ხეილის გამრავლება და მოვლა, სურათებით, ფ. 7 კ.
16. მეფე ლამაზა, საუმაწვილო მოთხრობა, სურათებით, ფ. 7 კ.
17. საუნჯე ავთიმოფენისა, ანუ აღწერა და წამლობა ყოველ-გვარ ავადმყოფობისა, ფ. 15 კ.
18. საუნჯე მეურნისა, ანუ აღწერა, მოვლა და გამრავლება, გა-

მოუენება უოკელ-გვარ ხეხილისა, ბუნქისა და უბრალო ხეებისა, ფ. 15 კ.

19. მოვრდობა და მის წინაღმდეგ საბრძოლველი საშუალებანი, ფ. 15 კ.

20. ცხვრის უვავიდი, ფ. 5 კ.

21. ქვეუნიერების მასალა ანუ მატერიის ქიმიური რაობა, ფ. 5 კაბ.

22. ქართული სახალხო სამეცნიერო წიგნები, ფ. 5 კ.

23. გმირი როდანდი, მოთხრობა მოზრდილთათვის, ფ. 10 კ.

24. შეთევვის შვილი, სურათებით, საუმაწვილო ზღაპარი. ფ. 10 კ.

25. ხტუნია-ციფუნია, სურათებით, საუმაწვილო წიგნი, ფ. 10 კ.

26. ლიჭნარდი და გერტრუდა, ჰედაგოციური მოთხრობა ჰესტალოცისა, ფ. 10 კ.

27. ციფილიზაციის ისტორია ინგლისში, ბოკლისა, ფ. 40 კ.

28. შიო თავადი, ლეკენდა ლექსად, ფ. 10 კაბ.

29. ცხენის წურბედა, მოთხრობა ხალხის ცხოვრებიდამ, ფ. 10 კ.

30. მაჭმადი და მისი ცხოვრება-მოქმედება, სურათებით, ფ. 15 კაბ.

31. როგორ ცხოვრობენ ჩინელები. ფ. 10 კაბ.

32. დარვინიზმი, ზირველი და მეორე წიგნი, ფ. 20 კ.

33. სიფრთხილეს თავი არ სტეივა ანუ საქონლის ჭირის შესახებ, ფ. 5 კ.

34. აღზრდა-შვილისა, თხზ. ბემესი, ფ. 15 კ.

35. ტუის გონიერი მოვლა-გაშენება, ფ. 10 კაბ.

36. ახალი წესი ვენახების გაშენებისა საქართველოში, ფ. 10 კ.

37. სარკე გურულთა ცხოვრებისა, ფ. 5 კ.

38. ნიკოლოზ ბრატაშვილის დიდი სურათი, ფასი გაგზავნით 70 კაბ.

39. საქართველოს სრული გეოგრაფია ბატონიშვილის ვახუშტისა, გაგზავნით 2 მან.

ადრესი: Тифлисъ, Въ Редакцію „Могзаური“.

ჩვენი ქალების საყურადღებოდ.

ეს თოთხმეტი წელიწადია, რაც დაბა ზონემონში, ქალაქ რიგას მახლობლად, ბარონეს ბუდბერგმა დააარსა სასოფლო-სამეურნეო სასწავლებელი ქალთათვის, ხოლო მიწადამოქმედების სამინისტრომ ამ რამდენიმე ხნის წინად დაუთმო მას სასჯელმწიფო მამული დუგმარი, დვინსკის მახლობლად, და სასწავლებელი გადმოტანილ იქმნა აქ. სასწავლებელი სამკვლავითად არის მოწყობილი სამეურნეო მეცნიერების უკანასკნელ მოთხოვნილებით: კვლად და შეიცავს ორი წლის სწავლას. ასწავლიან პრაქტიკულად და თეორიულად სქონლისა და ფრინველის მოვლა-მოშენებას და მათს მეურნეობას, რძის საქმეს, ბაღოსნობას, მებოსტნობას, მეფუტკრეობას, მზვარეულობას, ბუხგალტერიას, კონსერვების კეთებას, ხორცის დამარილებას და საზოგადოთ უკუდაფერს, რაც კი საჭიროა მეურნეობაში. სწავლის ფასი ჭამასმით და ბინით მხოლოდ 150 მანეთია; აქედამ 75 მანეთი მასწავლებელ უნდა შეიტანოს სასწავლებელში მიბარების დროს და დანახვებიც ექვსი თვის მერე.

გურჩევთ ჩვენს ქალებს დროზედ ისარგებლონ ასეთი იაფი და ჩვეთვითის ფრიად გამოსადეგო სასწავლებლით, მაგრამ უფრო კარგი იქნება, რომ ღარიბ მოსწავლეთა დამხმარე სათავადაზნაურო საზოგადოება უურაღლებას მიაქცევდეს ამ სასწავლებელს, კარგათ გაიცნობდეს მას და თვითონაც დააარსებდეს ერთს ასეთს სასწავლებელს სკრაში ანუ სადმე სხვაგან სხვაყო და საქალებო განუთფილებებით, მით უმეტეს, რომ შენახვა და მოწყობა ასეთის სასწავლებლისა ძვირათ არ ჯდება და თვით მოსწავლეთა გადასახადი და სასწავლებლის სხვა შემოსავალი სავსებით ჭფარავს უოგელ ხარჯსა.

2802

1904

გამოვიდა გასაყიდად ახლად დაბეჭდილი

სრული გეოგრაფია საქართველოსი

ბატონიშვილის ვახუშტისა,

ავტორის სურათით, საქართველოს ფუქით (ქართით) და შრავალის ახალის შენიშვნებით მ. გ. ჯანაშვილისა, გამოცემა უფრნალ „მოგზაურისა“.

დღაწლი ბატონიშვილის ვახუშტისა საქართველოს გეოგრაფიის შედგენით — დაუფასებელია. მისი გეოგრაფია იყო და არის ერთდერთი საუკეთესო სახელმძღვანელო ჩვენის ქვეყნის კაცობისათვის. მის ამ შრომას სხვაფერივაც აქვს ჩვენთვის მნიშვნელობა; თამამად შეიძლება ვთქვათ, რომ დღეს საქართველოს ნახევარი ადგილების სახელები საუკუნოდ დაკარგულა იქნებოდა ჩვენთვის და მეცნიერებისათვის, რომ დღაწლ-მოსილ ვახუშტს ეს წიგნი არ დაეტოვებია. ვახუშტის გეოგრაფია ძვირფასი შეძენაა უოგელის ქართველისათვის იმითაც, რომ მასში იგი იბოვნის თავისი მხრის ბევრი ისეთი საფელების, ქალაქების, ნაშთების და ადგილების აღწერას, რომლების არსებობას არც კი მოელოდა ჩვენ-მიერ დაბეჭდილი საქართველოს გეოგრაფიის ვახუშტისა შეიცავს 500 გვერდამდის და დიანს გაზაფხით მხალად 2 მანეთი.

გამწერმა ფული უნდა გამოგზავნოს ამ აღრესით:

Въ Тифлисъ, редакція „Могзаური“, Ивану Павловичу Ростомашвили.